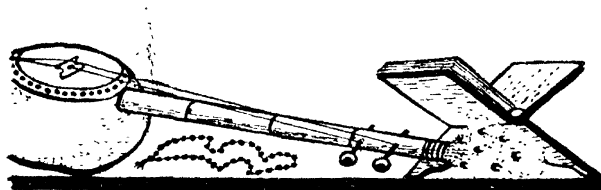

સોરઠી સંતો

॥ ભાગ પહેલો ॥

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૭૫૨ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સોરઠી સંતો

વિષય A ૨૨૧૭૨

સોરઠી સંતો

સૌરાષ્ટ્રનાં પુસ્તકો

લગ્ન-ગીતો	ચુંદડી (૧-૨)
પ્રતિકથાઓ	કંકાવટી
લોકગીતો	રઠીયાળી રાત (ત્રણ ભાગ)
પ્રેમશૌર્યની કથાઓ	સૌરાષ્ટ્રની રસધાર (૧ થી ૫) સોરઠી બહારવટીયા (૧-૨)
રૂપકથાઓ	ડોસીમાની વાતો ઢાઢાળની વાતો
નાટકો	રાણા પ્રતાપ શાહજહાં
જીવન ચરિત્રો	જંડાધારી સત્યવીર શ્રદ્ધાનંદ શિવાજી મહારાજ દેશબંધુ
મોગલવંશની કવચ કથાઓ	ખુઝાતો દીપક (૧-૨)
અન્ય પ્રભુઓનાં સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધો	હંગરીનો તારણહાર એશિયાતું કલંક અમર મહાજનો (છપાય છે.)

મૂલ્ય માટે લખો : સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર, રાણપુર.

સો રઠી સંતો

:: ભાગ પહેલો ::

અવેરચંદ મેઘાણી

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૭૫૨

મુદ્રક અને પ્રકાશક
અમૃતલાલ દલપતભાઈ શેઠ

આવૃત્તિ પહેલી
પ્રત ૨૦૦૦
સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૮

આવૃત્તિ બીજી
પ્રત ૧૦૦૦
મે ૧૯૨૯

મૂલ્ય
કાચું પુઠું : દસ આના
પાકું પુઠું : ચૌદ આના

મુદ્રણસ્થાન
સૌરાષ્ટ્ર મુદ્રણાલય : રાણપુર

સાંકળિયું

૧	પ્રવેશક	૧—૨૦
૨	પાંચાળનું ભક્તમંડળ મેષો, રતો, જદરો તથા ગોરખો	}	૧—૨૮
૩	દાના ભગત વીસામણ ભગત ગીગો ભગત	}	૨૬—૬૬
૪	વેલો ખાવો રામ ખાવો	}	૭૦—૧૧૨

નિવેદન

જાહેરાત કર્યા પછી ઘણું લાંબે ગાળે આ 'સતો'ની જીવન-કથાઓ હાથમાં લઇ શકાય છે. વાંચનારાં ભાઈઓ જાહેરોની સહાય હશે તો હવે પછીના ખંડો આટલા વિલંબને આધીન બની નહિ પડ્યા રહે એની ખાત્રી આપું છું. હજી આવા બીજા ચારેક ખંડ થશે.

આ વૃત્તાંતોમાં વર્ણવાયેલા પરચાઓની સામે ધણી વાચકોને કદાચ મનદુઃખ થશે એમ માનું છું. એ પરચાને લગતી મારી જે વિચારણા તેમજ જે ફરજ મેં પ્રવેશકમાં સમજાવી છે, તે વાંચી ગયા પછી જ વૃત્તાંતોમાં ઉતરવાની સર્વેને મારી વિનિતિ છે,

સૌરઠી કથા વાર્તાના સાહિત્યમાં મને સહુથી પ્રથમ પ્રવેશ કરાવનાર વ્યક્તિ તે હડાળા દગબારશ્રી વાજસૂરવાળા છે. ‘રસ-ધાર’ના આરા પર એ માનવંત નામ પ્રથમથી જ અંકિત થઇ ચૂક્યું છે. પરંતુ તેમાં એ ‘આ’ ‘સંતો’ના પ્રદેશમાં મને તેડી જવાનો તેમનો ઉપકાર તો વિશિષ્ટ છે. એમના મધુર સહ-વાસથી જ આ બધો રસ લાગી શક્યો છે અને એમની ખંત થકી જ આમાંની ધણી ધણી સામગ્રીઓ એકઠી કરી શકાઇ છે. એમનો આભાર માનું તો એમના આત્મીય ભાવને મેં અપ-માન્યો ગણાય. આ બધું સાહિત્ય લખવાની ઉમેદ તેમની જ હતી. પોતે પ્રવૃત્ત પણ થયા હતા. પરંતુ આખરે તો એમણે નિર્લેપ ભાવે મને જ પોતાની સવાનું મધ્ય દ્વાર-Medium-ખનવા દીધો છે. આ લખાવટ મારી પોતાની છે. લખીને હું એમનો નજર તળેથી આ કથાઓને કઢાવી નથી શક્યો. એટલે ભાષા વગેરેના જે દોષો રહી ગયા હોય તેનો જીમ્મેદાર મને એકલાને જ સમજવો.

બીજો આભાર સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલયના રનેહલીના તંત્રી મંડ-ળનો માનવો રહે છે. લાઇશ્રી કક્લભાઇ ડોઠારી, લાઇશંકર દ્વિવેદી તથા હરગોવિંદદાસ પંડિત મળીને ત્રણે બધુઓએ પોતાની માહેતી, વિચારણા અને વિવેક દ્રષ્ટિ વડે મારા કાર્યમાં જે મીઠો સાદ પૂરાવ્યો છે, તેનાં મૂલ્ય મારે મન ઓછાં નથી.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર
લાદરવા શુદ્ધ ૮
સં. ૧૯૮૪

સંપાદક

નિવેદન : બીજી આવૃત્તિ

આ પુસ્તકનો ઉકાવ ત્વરાભેર થયો છે; અને એના પ્રવેશકમાં ‘પરચાઓ’ની ભ્રમણા ટાળવા માટે લેવાએલી મહેનત ફળી છે. પરચાના જૂઠા મહિમા અને પરચાને નામે ચાલતા ઢોંગ પરત્વે આટલું સ્પષ્ટ લખાણ થવાથી વાચકોએ પુસ્તકને સવિશેષ લાગણીથી વધાવ્યું છે. એ બદલ અમે આભારી છીએ. વાચકોને પુનઃ પણ એ જ વિનંતિ છે કે સંતો મહંતો પ્રત્યેનું લોક-વલણ બુદ્ધિયુક્ત અને વિશુદ્ધ બનાવવાના પ્રયત્નો ચાલુ રાખજો. અંધશ્રદ્ધાએ આપણો દાટ વાળી દીધો છે.

પુસ્તકનાં પાનાં વધવાને પરિણામે તેમજ બીજાં કારણે મૂલ્યમાં વધારો કરવામાં આવ્યો છે.

પ્રવેશક

શૈ

વી, વૈશ્નવ, જૈન, અથવા સ્વામીપંથી: એવા કાષ્ઠ એક સંપ્રદાયની અંદર મહિમા પામેલા ધર્મગુરુઓનાં આ વૃત્તાંતો નથી. આહોં સંધરવામાં આવ્યાં છે તે અને હવે પછી સંધરશે તે તમામ તો લગભગ બીનસંપ્રદાયી અને ગ્રામ્ય વસતીના નીચામાં નીચા પડ સુધી ઉતરેલા ઇશ્વરપ્રેમી ને સેવાભાવી સામાન્ય સંતોનાં બચાનો છે. એનું 'લોક-સંતો' એવું નામ બરાબર અર્થવાહી લાગે છે. કેમકે તેઓ લોકોને રંગે રંગાયા હતા, અને લોકો તેઓને રંગે. લોક-સમાજના નજીકમાં નજીકના ચોકીદારો તેઓ જ હતા. સાંપ્રદાયિક સંતો પૈકી જેઓ જેઓ આ કક્ષામાં આવી શકશે, તેઓને પણ બેશક અત્રે સંધરવામાં આવશે.

ધાર્મિક વાતાવરણ

'સૌરાષ્ટ્ર' એટલે મિલન-બોમ: શ્રરાઓની તેમજ સંતજનોની: સૌરાષ્ટ્ર એટલે પ્રણય-બોમ: સાંસારિક તેમજ પરમેશ્વરી પ્રેમિકાની: સૌરાષ્ટ્ર એટલે સમરાંગણ: ધરાકામી તેમજ મુક્તિકામી, બન્ને જાતિના લડવૈયાઓનું. આ રસકસબરી બોમ પર લોભાધને જેમ ત્રણ દિશાઓથી ક્ષત્રિકુલો ખડગ વીંઝવા આવ્યાં, કુંગરિયાળ ગાયરો અને અખડ વહતી નદીઓથી નજરાધને જેમ આહિર ચારણ ને ભરવાડ રખારી માલધારીઓ ગાધન ધોળી ઉતર્યા, તેમ ગરવા ગિરનાર, સોમનાથ અને દ્વારામતીને ધર્મ-આકર્ષણે

ભરતખંડના ખુણે ખુણેથી સંતો પધાર્યા. ગિરનાગ એટલે ગુરુ દત્તની નવ નાથ અને ચોરાસી સિદ્ધોવાળી તપસ્વી-સેનાનું બેસણું : અરધ ગુપ્ત અને અરધ પ્રગટ એવું એક તપોવન : પહાડનો પોતાનો જ દેખાવ કાઢ પહાંડી વાળી યોગાસને બેઠેલા ત્રિકાલાતિત યોગી જેવો : પાષાણ પાણી અને વનસ્પતિના ત્રિગુણ પ્રભાવ તે ગરવા ગિરનારના : જૈન તીર્થંકર નેમીનાથ, હિન્દુ દેવતા દત્ત ગુરુ, મુસ્લીમ ઓલીઆ જમીયલશા અને શક્તિ જોગણી અંબાજી : એવાં સર્વેનું એ સંયાત્ર સંગમ-તીર્થ : એની સર્વદેશીય અસર સારા ચે ભરતખંડ પર ગરવા ગિરનારે છાંટી.

સૌરાષ્ટ્રના આથમણ મહાસાગરને કિનારે સોમૈયોજી સ્થપાયા. કૃષ્ણચંદ્રના ઉતારા પણુ સાગર-તીરે મંડાયા. એ બન્ને તીર્થોએ દીધું દરિયાઇ વાતાવરણ. અને આ ભરતખંડમાં વિરલ એવી સૂર્યદેવની તીર્થ-સ્થાપના પણુ સોરઠને પાંચાળ-પ્રાંતે 'સૂરજ દેવળ' નામે પ્રખ્યાત થઇ. કાઠને ન નમનાર એવા કાઠી-કુલે ત્યાં જઇ એ આકાશી દેવની સન્મુખ શિર નમાવ્યાં.

લોભાઇ લોભાઇને દૂરદેશવાસી ભક્તજનો સોરઠમાં ઉતર્યા : ને એણે પર્યટનનો માર્ગ સમુદ્રના કિનારે કિનારે લીધો. આપણે ઉગમણે કિનારે જોતા જાઓ : ત્યાં યાત્રિકાની કુડી પડી છે : તળાબ, કાળીઆક, ખારી મીઠી વીરડી, ગોપનાથ, પીપાવાવ, મૂળ દારકા, ઉપરગાળે આવેલાં ગુપ્ત-પ્રયાગ, તુલસીશ્યામ, પ્રભાસ-પાટણ, સુદામાપૂરી અને ત્યાંથી દ્વારામતી : એ મહાયાન પર તીર્થગામીઓનો સંઘ કે સેંકડાથી ચાલ્યો જ આવે છે. ભક્ત પીપાજી, રહીદાસ, તુળસીશ્યામના દૂધાધારી સ્થાપક વગેરે ઘણા ઘણા ત્યાં થઇને આવ્યા ને માર્ગે ન્યાં ન્યાં મન ઠર્યાં ત્યાં ત્યાં ધૂર્મશાળા, સદાનતો કે ગૌશાળાનાં તોરણ બાંધતા ગયા. અનેક ખાખી બાવાઓનાં બેસણાં પણુ એ જ રીતે આંહી બંધાયાં. શ્રીમત્ વલ્લભાચાર્યના દેશ-પર્યટન દરમ્યાન પાવન થયેલી ગણાતી ચોરાસી 'બેઠકો' પૈકી એક સામટી આઠેક બેઠક તો આંહી સૌરાષ્ટ્રમાં જ ગણવાય છે.

પરંતુ આપણે તો તેથી ચે જરા જૂની તવારીખમાં ડોકીયું કરીએ : સૌરાષ્ટ્ર પર મહાન અસર પાડીને અહિંસાને રંગે રંગનારો બૌદ્ધ ધર્મ એકવાર આંહી કેવળ રેવતાચળની જ આસપાસ નહિ, પણ છેક પુર્વ ખૂણામાં તળાજ સુધી પ્રવત્યો હશે. એભદ્ર-ગંડપ શાં ખંડિયરો એની સાક્ષી પૂરે છે.

આમ કેટલાં કેટલાં ધર્મ તત્ત્વોનો પાસ સોરઠનાં લોકોના અંતઃકરણો પર બેઠો હશે એ સમજી શકાય છે. યોગીઓના યોગ તત્ત્વનો, સોમનાથ-પ્રેમીઓનાં શૈવ તત્ત્વનો, બૌદ્ધમતના દયાતત્ત્વનો, અને ઇસ્લામની એકોપાસનો : ને આ બધી ભાત્ય છીટી તેનું કારણ સૌરાષ્ટ્રની જન-પ્રકૃતિ : મુખ્યત્વે પશુધારીઓ લક્ષ્મીનાં લાલચુ ઓછાં, કુદરતનાં સંગીઓ, સ્વનાવસ્થ, ઉર્મિભર્યા, ભાવધેણડાં, શ્રદ્ધાળુ, અંધશ્રદ્ધાળુ, અને બહેમી પણ સારી પેટે ! વળી દેહ મનથી જેમ યુદ્ધ વૈર અને પ્રેમમાં જોરાવર, તેમ અથવા તેથી જ ત્યાગ, આસ્થા અને ભક્તિ પરત્વે પણ ઉત્ર આવેશમય. એવી ભોં ઉપર ભક્તિનાં ખીખાં ઘાટાં ઉઠ્યાં. જેમ લક્ષ્મીના ઢગલામાં લોટી લોટીને થાકેલાં અમેરિકાવાસીઓ ક્રોધ ધર્મ કલા કે સાહિત્યના વ્યાખ્યાન તરફ અથવા આધ્યાત્મિક વાતો તરફ તૃષાત્વરોની ધખનાથી ઢળે, તેમ લડાઇઓ, ઘાડાં, રક્તપાત વગેરે ખીનસલામતી જીવનક્રમમાં પીટાતાં સૌરાષ્ટ્રવાસીઓ ધર્મની શાંતિ તરફ સહેલાઇથી વળતાં હતાં.

કેટલી જાતના સંતો

એ રંગોમાં રંગાઇને પ્રવર્તેલા સંતોની હવે આપણે બેંચણ કરવી જોઇશે. હું એ સમુદાયના આટલા ભાગ પાડું છું.

૧. લંગોટધારી, ભભૂતધારી ગિરનારીઓ : ખાખી બાવાઓ : જોનાં મુકાઓ મુખ્યત્વે કરીને ગિરનાર ફરતાં મળે છે. ધુંધળીનાથ, સિદ્ધનાથ, કરેણીનાથ, વગેરેની 'પદ્મ સો દદ્મ' જેવી અલગારી કથાઓ આંહી પ્રચલિત છે. તેઓ સદંતર ત્યાગીઓ હતા. વસ્તીથી નિરાળા ગુફાવાસી કે તરૂંછાયાના નિવાસી હતા. તપસ્વીઓ હતા.

દુર્નિસાના વારસદાર-કોધી પણ હોવા જોઈએ. આજ એનો પંથ અતિ જલીમ બન્યો છે. એ ગામડાંને શોષે છે.

૨. બીનલજનિક, ધંધાર્થી, સંસારભોગી સત્પુરુષો: ભેખ પહેરીને એકાંત તપશ્ચર્યા માટે અરણ્યમાં કે પર્વતોમાં ચાલી નીકળેલા નહિ: પણ ગૃહ-સંસાર ચલાવતાં ચલાવતાં અથવા તો ફક્કડ અવસ્થામાં રહે રહે સુકૃત્યો-લોક સેવાનાં કૃત્યો કરે, વિકારોને જીતવા મથે.

૩. ત્રીજે સમુદાય તે લજનિક સંતોનો:

૪. ચાથો સમુદાય વાડીના સાધુઓનો: એટલે કે અંત્યજ લક્તોનો, જેમાં રહીદાસ ચમાર, ત્રીકમ ને ભીમ મેઘવાળ, જીવ-જીદાસ ચમાર વગેરે નામો ઝળુંકે છે. એ વેલ્ય તો બહુ પુલી ફાલી છે. એની ફેરમો સહુથી અનેરી છે. એની વાણીની તો જાણે 'ગુપ્ત ગંગા' કુટી નીકળી છે. 'દાસી જીવણ'નાં લજનો મીરાંના પદોની બરાબરી કરે છે. એનો પણ અદ્વાયદો જ વિભાગ કરીશું.

બીનલજનિક સંતો

તેઓને ખાસ કોઈ પંથ સંપ્રદાય નહોતો. ખાસ કોઈ દેવપૂજ, ક્રિયાકાંડ, ધ્યાન કે સમાધિ નહોતાં. લક્તિ-રસમાં તેઓ તન્મય બનેલા નહોતા. લજનસાહિત્યના પણ બહુ ભોગી નહોતા. તેથી જ મોટે ભાગે લજનની વાણીનો અભાવ. અથવા દાના ભગત અને શાદુલ ભગતની વચ્ચે ઘટના બની ગયેલી (જુઓ પાનું ૪૯૩) તે પ્રમાણે વાણીની બહુલતા પ્રતિ કટાક્ષ પણ ખરો-એટલી સંસ્કારિતા પણ ઓછી: મોટે ભાગે કર્મપ્રધાન હોવાથી વ્યવહાર-કુશળતા વાપરી જાણે. તદ્દન પ્રભુમય ન હોવાથી રાગદ્વેષને કવચિત આધીન બની દુભાય, અંતરમાં ધવાય, છુપો શાપ પણ આપી બેસે ખરા. એને 'સંતો' કરતાં 'સમાજ-સેવકો' કહીએ તો ચાલે.

એમનાં સુકૃત્યો ખાસ કરીને ક્યાં ક્યાં? ગૌ-સેવા અને અન્નદાન.

ગૌ-સેવા

- ‘કામધેનુઓની ટેલ’ એ પ્રત્યેક સંતને દેવામાં આવતો ગુરૂમંત્ર હતો. નાનપણથી જ ‘વાછરૂ પારવુ’ને ધોળો ચારવા લઇ જવા આપવામાં આવતી ‘લાકડી’ એ સંતના ધર્મદંડ સમી લેખાતી. ગાયોનાં છાણુ વાસીદાં ઉપાડવાનો સૂડો એની દીક્ષાના પ્રથમ પ્રભાતથી જ એનો સંગાથી બનતો. જદરા, દાના અને ગીગા કે વીસામણુ જેવા દરેક સિદ્ધિવંત ગણાતા સ્થાપકનો જીવન-પ્રારંભ ગાયોની જ ચાકરીથી થયેલો. દિવસ અને રાત્રિ ગાયોનાં જ ચરણો, જળાશયો વગેરેની ચિંતા એ લોકોને બાધ્યાવસ્થાથી જ ચોંટાડવામાં આવતી. એ ગૌસેવા જ તેઓની ત્યાગ વૈરાગ્યની કસોટી ગણાતી. ગીગા જેવા ભક્તનું જીવન એ તા’માં તવાઇને જ શુદ્ધ કુંદન બન્યું હતું. અને તેઓનો ગાયો પ્રત્યેનો પ્રેમ કેટલી કાઠિએ પહોંચ્યો હશે તેના દષ્ટાંત રૂપે આપણે ગોરખા ભગતના જીવનમાં
- વાંચીએ છીએ કે જ્યારે મોરબીના દરબારી માણસો પાંચાળમાંથી એની જગ્યાની ગાયો લુંટી ગયાં, ત્યારે ગોરખાએ કહ્યું કે “ભાઈ, વાંસે વાછરૂ સોત દઇ મેલો: નીકર આપડી કામધેનુ દ્વાશે!”

અન્ન-દાન

ગૌસેવા જેટલું જ તીવ્ર લાગણીભર્યું કર્તવ્ય તે સદાવ્રતો તેમજ રાંધ્યું ધાન આપવાનું હતું. પોતાને આંગણે આવેલા હરેકાઇ ક્ષુધાતૂરોને આહાર દેવો એ સર્વ ધર્મથી પરમ ધરમ ગણાતો. જગ્યાઓના આઘ સંસ્થાપકો પ્રથમ તો ઝોળી લઇને રોટલાના ટુકડા માગવા નીકળી પડતા. એમ કરતાં કરતાં તેઓને આંગણે અનાજનાં ગાડાંની ભેટો આવવા લાગતી, પછી વસ્તી પોતાના શિર પર લાગા નાખીને દાણા પૂરા પાડતી અને પછી ધીરે ધીરે જગ્યાઓને જમીનો પણ અર્પણ થતી ગઇ. આ બધી આવકને ભક્ત રાંધ્યા ધાન રૂપે ખેરાતમાં દઇ દેતો. પોતે બૂખ્યાંને રામ-રોટી આપે છે એ એનો મોટો આત્મ-સંતોષ હતો. એ આપવામાં લાયક નાલાયક ન જેવાતાં. અન્નદાનમાં ભેદબુદ્ધિ નહોતી રખાતી. કતીકડા જેવા પ્રમાદી બાંવાઓ, નિરધાર ઘરડાં લૂલ્હાં

પાંગળાંઓ, કે ચેપીલાં કાઠીઆં રક્તપીતીઆંઓ, સહુ સમાન ભાવે આ પોષણ પામતાં. પરનાતીલાંની કે રોગીયાંની સૂગ રાખવી એ આવી ધર્મજગ્યાઓમાં નામજૂર હતું. કાઠીઆં પીતીઆં રસોઈમાં કામે લાગે અથવા પિરસવા ઉઠે, તો કાષ્ઠી મ્હોં બગાડી શકાતું નહિ.

ભજનિક સંતો

એને આપણે કવિ-ભક્તો કહીશું : ખાસ કરીને કબીર સાહેબની વાણીની અસર તમે આવેલા એ મીરાં અને નરસિંહના અનુગામીઓ હતા. લોક-સેવાને બદલે સાહિત્ય-સંજન એમનો મનપસંદ વિષય હતો. ઉર્મિના આવેશ અનુભવી અપાર્થિવ મસ્તી-ecstasy-માં ચડી જઈ એ ભજનિકા કવિતા જોડતા. અલખ, અગમ, ગગન-જ્યોત, બ્રહ્મ-ઝાલરી, વગેરે તત્ત્વનું ચિંતન કરનારા એ શોધકો-Seekers હતા. અથવા બધા જ કાંઈ શોધકો નહોતા; શાબ્દિક અનુકરણ કરનારા પણ હતા. અગમનિગમની ન સમજાય તેવી ધણી વાતો તેઓનાં કાવ્યોમાં ઉતરતી. એ પોતે પણ કદાચ સ્પષ્ટ ન સમજે તેવી શબ્દ-રચના તેઓ કાવ્યોમાં આણતા. એ કવિતા એકલાં શુષ્ક વૈરાગ્યની નહોતી. જીવનની અસારતાનાં જ એ એકલાં કદખાંતો નહોતાં. પરંતુ એમાં તો આત્માની સમાધિના સૂર સુદ્ધાં હતા. બ્રહ્મના ભેદ પામવાની તાલાવેલીના, વિરહાકૂલ ગોપીના, સુદૃઢ દિદ્મુદના તેમજ વ્યવહારગામી સુરના સૂરોતું એમાં એકીકરણ હતું.

એ કાવ્યમાં કાષ્ઠ પંથનો આગ્રહ નથી. કાષ્ઠ એક દેવતાની સ્તુતિ નથી. પણ શરણાગતી, મસ્તી, આનંદ-ઉદ્વેગ ને પ્રભુ-વિરહના ભાવો ગવાયા છે. જીવનની લોભપતા, સ્વાર્થાધિતા, ને જડતા ઉપર મર્મપ્રહારો પણ છે. ગુરુભક્તિ પણ સંવિશેષ છે.

આ પ્રથમ ખંડમાં તો આપણે ફક્ત એ પ્રદેશની કાર જ 'વેદ્ય બાવા'ના વૃત્તાંતમાં દેખીએ છીએ. એના ખરેખરા વિહાર તો હવે પછીના ખંડોમાં કરીશું.

આ ભજનિક-સંતોના સંઘમાં કેટલાક તો ઉદ્ધમવંત ધર-ખારોઓ જ હતા: જેવા કે મીઠો ઢાઢી, ભોળે ભગત વગેરે.

બાકી ધણા ખરા ધરબારી છતાં પણ ખીનરોજગારી, કેવળ વસ્તીની સહાય પર રહેનારા હતા : જેવા કે ભાણુ સાહેબ, ખીમ સાહેબ, રવિ સાહેબ વગેરે : કખીરજીની માફ સંસાર-વાસીઓ હતા, છતાં બેખધારી કહેવાતા.

તેઓનો કિલ્લુફી

આ સોરઠી સંતોની જીવન-કિલ્લુફી શી હતી ? તેઓના ચિંતનમાંથી કયો ધ્વનિ ઉઠતો ?

પ્રથમ તો તેઓની દૃષ્ટિમાં ન્યાત જતોનું ઉચ્ચનીચપણું નાશ પામ્યું હતું. સર્વે મનુષ્યો પ્રભુ પિતાનાં અને પૃથ્વી માતાનાં સંતાનો હતાં. સર્વેને ધર્મ આચરવાનો, ઉપદેશ દેવાનો, મુક્તિ મેળવવાનો અધિકાર હતો. તેથી જ આપણે તેઓના સંઘમાં આહિર, ચારણ, ગધછ, કુંભાર, કાઠી, અધમ મનાતા અત્યંત કાળી, વગેરે તમામ જાતના સંતોનો બેધડક સમાવેશ જોઈએ છીએ. મોટા નાનાની મારામારી મન્યાનો બહુ ઇતિહાસ આપણને મળતો નથી.

એજ ઉદાર વલણ પાપીઓ અને પતિતો પ્રત્યે અંગીકાર થયેલું જોવાય છે. ઘોરમાં ઘોર પાપાત્માની સામે પણ પરિત્રાણનાં દ્વાર બંધ થઈ નથી જતા એ આ સંતોનો સૂર છે. રામડો શિકારી, જાદરો ચોર, વીસામણ લુટારો, જીરકર્મ કરી ખેસનારી ગધછ નારી લાખુ, અથવા ગરીબોનાં ગળાં કરનાર બાજબાજી વાણીઓ રવિદાસ : એ તમામને તરી જતાં ક્ષણ માત્રની પણ વાર નથી લાગી. તેઓને કોઈ સંતે શાપ આપી નરકવાસની વાટ દેખાડી નથી. પણ પરિપક્વ થયેલા ફળની માફક, તેઓનાં પાપાચરણની મધોમધમાં પસ્તાવાની એક જ ધડી અવતાં તેઓને ચુંટી લીધા છે. સમાજ પોતાની મરજદી રૂઢી-ઓના મિથ્યાભિમાનમાં ચકચૂર થઈ જ્યારે ગધછ યુવતી લાખુને એક જ ચારિત્ર્ય-દોષને કારણે તિરસ્કાર દઈ કુવામાં ધકેલતો હતો ત્યારે એ જ વસ્તીમાં રહેનાર, વસ્તીની જ સખાવત પર નિભનાર અને જૂના યુગના મંત્રકારો ધરાવનાર ભગત દાનાએ દુનિ-

ચાની તમન્ના રાખ્યા વિના એ અબળાને ઉગારી, આશરો દીધો, ગર્ભ-પાલન કર્યું, સુવાવડ કરી, ગીગલા ખેટાને રમાડ્યો અને છેવટે સંત પદ દીધું. પોતે એ ગદ્ય માતાની રાધિકી રસોઇ એના સાથે એક જ થાળીમાં ખેસીને જમ્યા.

એવી જ રીતે આપા દાનાએ ન્યાતની નિર્દય રૂઢીચૂસ્તતા સામે ઉગ્ર લડત કરી એ રાજગર બાળકોને ન્યાતમાં લેવરાવ્યા. વટાળના સાંકડા વિચારો એનાથો સહન ન કરી શકાયા. આ રીતે તેઓ દુનિયાની અંદર રહ્યા રહ્યા પણ દુન્યવી સમાજના સાંકડાપણાની સામે ઉઠેલા હતા.

રીળું : સૌરાષ્ટ્રની ઉત્તરતી જાતિઓમાં દેવી-પૂજની ઓથે જીવ હિંસા પ્રચલિત હતી. અને કાઠી રજપૂત જેવી જાતિઓમાં માંસાહાર, સૂરા-પાન વગેરેનું જોર હતું. એ મેલાં દેવ-દેવીની પૂજા ત્યજી પશુભક્તિ અને સદાયરણ પર ધણા મોટા સમૂહને લઇ જનાર પણ આ સંત વર્ગ જ હતો. જીવહિંસાનું જોર તેઓએ ધણે મોટે અંશે તોડ્યું હતું. પશુઓનાં બલિદાન, બૂવાનાં દુણવાં, દોરા ને ધાગા, વગેરે વહેમો ટાળી ‘દાકર’ અને ‘દયાદાન’ પર પ્રીતિ નીપજવવાનો તેઓનો પ્રયત્ન હતો.

ચોથું : મોટાં મોટાં મંદિરો ચણાવી, દિવસ રાત પથરની પ્રતિમાઓને સાજ શણગાર કરાવવા : દિનમાં આઠ વાર આરતી, શયન કે ઉત્થાનનાં દર્શન કરાવવાં : અન્નકૂટ પૂરવા : પ્રતિમાઓનાં વસ્ત્રાભૂષણ પર દ્રવ્યની છાજો હિરાડવી : એ બધા બાહ્ય આચાર આ વર્ગમાં બહુ ભાગે નજવા જ જોવામાં આવે છે. તેમ સામાન્ય રીતે પોતાની નિરક્ષગતાને કાણે, તેમજ કર્મમાર્ગી જીવનનાં રોકાણોને પરિણામે, શાસ્ત્રાભ્યાસ, પુરાણ કથાનાં કથન વગેરે તો ભાગ્યે જ તેઓનાં વૃત્તાંતોમાંથી નીકળે છે. જે કાંઇ વાણી હતી તે અનુભવની, નિરીક્ષણની અને વહેવારની જ હતી; ધર્મના અવગાહનની નહોતી. ઉલટું વિદ્યાભ્યાસ તેમજ વિધિ ક્રિયાકાંડ સામે તો તેઓના ભજન-સાહિત્યમાં ધણા ઉગ્ર કટાક્ષો ઠેર ઠેર નજરે પડે છે : સ્થૂલ ધર્મવહેવારને તેઓ ધણી વાર

લાવનારે જીવી કાઢીને ક્રિયાકાંડ પ્રતિ બેપરવાઈ કૃણવતા :
જેમ કે

ઘટડામાં ચાંદો, ઘટડામાં સૂરજ,
ઘટડામાં નવલખ તારા રે
કાચી કેણે ધડેલી મોરી કાયા.

અથવા

ગરવાનાં ત્રાવર મારે રોમે રોમે રોપાણાં,
।શખઈ રોપાવેલ મારે શિષે જ.
નવસો નવાણું નદીયું અંગડે ઉલટીયું રે
ગંગા જમના સરસતી જ.

ગંગા-યમૂના કે કાશી કેદારની યાત્રાઓ ન થાય તો કશી
ફિકર નહિ: સદાયરણુ પાળનારને તો અંતઃકરણમાં જ ગંગા છે,
અને ખુદ ગંગાને પણ પોતાના મળ ધોવા સંતોને ચરણો
આવડું પડે છે, એવાં સદાં જીવન-સૂત્રો તેઓ લોકોને શીખવી
ગયા છે.

મેળા

મેળાઓની પ્રથામાં સંતોએ ધણું જીવન મેલી દી
હવું. મેળાને તીર્થસ્થળો સાથે સંધાડી દધ, તીર્થસ્થાન,
ભજનકીર્તન, અન્નદાન અને પોતાની હાજરી વગેરે વડે ધાર્મિક
વિશુદ્ધિનો પાસ આપવાનો એ પ્રયત્ન હતો. એવા નિર્ભય વાતા-
વરણને લીધે નર તેમજ નારી, બન્નેનાં વૃંદ ઉમટતાં. એ શુદ્ધ
વાતાવરણની ઓથે સાહિત્ય, કળા, રમતો, શરીરજળ, હટાણાં,
પશુપાલન વગેરે પોષાતાં. મેળાઓની આજે ઝડપભેર જે અધા-
ગતિ થતી જાય છે, તે પરથી ગમ પડે છે કે જો આ લોક-
સંતોની જીવન-વિશુદ્ધ મેળાઓમાં ન સીંચાણી હોત, તો તેમાં
સારાં તરવો ખીલી શક્યાં જ ન હોત.

સંતોની જગ્યાઓ

પ્રથમ સાદી પર્ણિકૂટી કે માટીનું સાદું ભીંતકું: પંથીઓને
અથવા પશુઓને માટે પાણી પીવાની ને ન્હાવાની ફૂંદ કે અવેડી :

નિરાધાર કુધાતૂરોને માટે રોટલા માગી લાવવાની એક ઝોળા : એકાદ દૂધળી 'કાષધેનુ' : આ રીતે જગ્યાનો પાયો રોપાય. પાંચ ચાંચ સાત સાત ગાઉ સુધી સંતો ઝોળા ફરવે. ટુકડા ઉધરાવે. સહુ સાથે બેસીને ખાય.

પછી લોકો પોતાનાં ખેડ વેપાર પર લાગા કરી આપે : સદાવ્રત ચાલુ થાય : પરજન્યુ ને ઉઘમી પ્રજા પોતાની કમાઇ-માંથી ધર્માંદાનો હિસ્સો કાઢી અનાજની ગુણીઓ કે ગાડીઓ હાવી જાય. રસોડાં બેઠતાં થાય. ધેનુઓ વધે. કામ કરનારા વધે.

તે પછી સંત પુરૂષની સિદ્ધિનો મહિમા દાખવારા બે ત્રણ પરચા ચમત્કારો બહાર પડે: વસ્તીની આસ્થા વધે: છટ ફળની સિદ્ધિ માટે માનતા માની હોય તે પરિપૂર્ણ થતાં લોકો પોતાનાં ગાયો, ઘોડાં, નિર્વંશીઓની ધરવકરી વગેરે જગ્યામાં અર્પણ કરી જાય.

એટલે જગ્યાએ ધર્યાં બે રૂપ: એક અનાથ-આશ્રમનું અને બીજું ગૌશાળાનું. અપંગો, ક્રોડીયાં પીતીયાંઓ, નમાયાં ને નખાપાં, નિરધારો ને છુટ્ટા, અશક્તો, સાચા ત્યાગીઓ અને જૂઠા એદીઓ બધાંનો ત્યાં આશરો બંધાયો. રાજ, સમાજ કે બહાલામાં બહાલું સગું પણ જેને ન સાંચવે તેને આ જગ્યાએ સાંચવતી. વિના સૂગાયે એનાં પાસ પડે ને મળમૂત્ર આંહી ધોવાતાં.

પછી રાજદરબારોએ તો આસ્થાને વશ બની જમીનો આપવા માંડી. પણ મૂળ સ્થાપકો આ પ્રલોભનનું છુદ્ડે પરિણામ સમજતા હતા. તેથી જ આપા દાના જેવા ડાહ્યા પુરૂષે આખાં ને આખાં ગામડાંનાં દાન સ્વીકારવાની પણ ના પાડેલી. છતાં બહોળી લોક-સેવાની અભિલાષાએ આવા ગરાસો આખરે સ્વીકારાયા. એટલો સેવાનો પરિગ્રહ વધ્યો.

એનું મેલું ફળ મૂળ સ્થાપનારના મૃત્યુ પછી તૂર્ત જ આવ્યું. સ્થાપકોએ કાં તો પોતાના અથવા ભાઇ ભત્રીજાના વંશમાં એ જગ્યાની સોંપણી કરી, અથવા કોઇ સુપાત્ર ચેલાને બેસાડવાની પ્રથા પાડી.

નવા સંતો સેવક મટીને ગાદીપતિ બન્યા. છઠી, પધરામણી ને સામૈયાંની જળમાં ફેસાયા. પૂર્વજે કરેલી કમાઈને જોરે અંધ-શ્રદ્ધાળુઓમાં પોતાના જૂઠા પરચાની વાતો ફેલાવી. મૂળ સ્થાપકની દીન મહૂલીની સન્મુખ જ મોટા મહેલો ખડા કર્યા. મંદિરોનાં ઇંડાં પણ આસમાને ચડાવ્યાં. વાહનો, રૈયાસતો, ને વૈભવવિલાસો વધારી રાજદરબારોની હોડ કરી. જગ્યાને વંશ પરંપરાની જગીરો બનાવી, ને કાં તો જગ્યાના વારસા માટે લડતા ચેલાઓએ અદાલતે ચડી લાગતી વળગતી રાજસત્તાઓનાં આધિપત્ય સ્વીકાર્યાં. બેખને નામે કેવળ ભગવા રેશમની ધળ રહી. ગૌશાળામાં ગાયો ઉપવાસ કરતી ખીલે બંધાઈ રહી. ઘોડહારમાં ઘોડાં લાંઘણુ કરી કરી મુવાં ને કાં અમલદારોને જ ખપમાં આવ્યાં. અને ધર્મધેલડાં અંધશ્રદ્ધાળુ લોકોએ તો “ગાયના દૂધ સામું જોઈએ, ગાયના ઓખર સામું કાંઈ જોવાય ?” એવાં નાદાન સૂતો પકડી રાખી આ પાપનાં થાનકોને પોતાની સખાવતો વડે પોષ્યે જ દાખ્યાં. એટલે જ આજે ‘આપા વીસામણુ’ જેવાની જગ્યાઓ બધા ધર્મકર્મથી પરવારી બેઠી છે, આપો વીસામણુ તો કાઠીએ કેવળ જૂઠા સોગંદ ખાવા પૂરતો જ રહ્યો ને બીમનાથ જેવા સ્થળો પર મહંત નામધારી પામર માનવી વ્યસન, બહુપત્નીત્વ વિલાસ વગેરેમાં ડૂબી ગયો છે ત્યાં સુધી પણ લોકોએ પોતાની સખાવતોના લાગા બંધ નથી કર્યાં. આપા દાનાની જગ્યા તો કેવળ કુટુંબી જગીર જ બની ગઈ છે. સંત દેવીદાસની પરબ-વાવડીની જગ્યા પર એક અળણી બાઈએ કુટુંબનું સ્વામીત્વ જમાવ્યું છે. વીરપુર જલા ભગતની જગ્યા એના કુટુંબીઓને વારસામાં ઉતરી છે. બચી હોય તો અપવાદ રૂપી એકાદ પીપા-વાવ જેવી પુનિત જગ્યા. ત્યાંના મહંત આજ પણ સાચા સેવક જ રહ્યા છે. બાકીના ઘણા ઘણા સંત મહંતોના મઠોનો ઇતિ-હાસ વધતો ઓછો શોચનીય છે.

પરચાનાં સત્યાસત્ય

હવે આપણે સોરઠી સંતોના એક શોચનીય, બ્રમણજનક

અને અનર્થકારી અંગ ઉપર આવીએ છીએ, એ અંગ છે પરચાનું—ચમત્કારોનું. ચમત્કારોના થર કેવળ સોરડી સંતોના જ નહિ, પણ દુનિયાના લગલગ તમામ પ્રદેશોના પુરાતન સંતોની તવારીખ પર બાઝેલા જોવાય છે, ખુદ ઇસુખ્રિસ્તથી માંડી, અથવા તેની એ પૂર્વના યહુદી સંતોથી આરંભી, ખ્રિસ્ત ધર્મના અનેકાનેક ઓલીઆઓ—કે જેને Saints કહેવામાં આવે છે તેઓના ચમત્કારો સુવિખ્યાત છે. ઇસ્લામના ઓલીઆઓનાં ચારિત્રોમાં પણ “કરામતો”ની બાબુ હાસ્યજનક હદ લગી ગયેલી વર્ણવાય છે. દક્ષિણ હિન્દના તામિલ તેમજ મહારાષ્ટ્રી સંતોના ચમત્કારો પુસ્તકોમાં સંધરાયા છે. આપણે ઘર આંગણે મીરાનું વિષપાન, પ્રભુ—પ્રતિમા સાથે મીરાંની પ્રેમગોષ્ઠિઓ, નરસિંહ મહેતાની હુડીનો શામળા ગિરધારીએ કરેલો સીકાર, કુંવરબાઇનું મામેરું પૂર્યાનો, કારાગૃહમાં રત્નહાર પહેંચાડ્યાની, મદ્યાર રાગિણીના જોરે મેઘ વરસાવ્યાની વગેરે વાતો આવે છે, ને સાહિત્યમાં એ બધી હકીકતો સત્ય જેવો બની વણાઇ ગઇ છે. એ જ રીતે આ સોરડી સંતોના પહેલા જ પાના પરથી પરચાની શરૂઆત થાય છે અને તે છેલ્લે સુધી આવ્યા જ કરે છે.

આ ચમત્કારો ને પરચાઓ શું છે? એ કેવળ નિર્મલ છે? મેલી જાદુગરી છે? નજરબંદી છે? કે શુદ્ધ સત્ય વસ્તુસ્થિતિ છે? વાદળીના ધોધમાર વર્ષાણુ વચ્ચે કોરાં નળીઆં રાખી દેવાં, મરેલાને પાછા પ્રાણ આપવા, એક નિઃશ્વાસ અથવા શાપ વડે લીલાંને સૂકાં કરી દેવાં, જળાશયનાં નીરમાં અદલાબદલી આણવી, દાત-ણની ચીર વાવી વડેલો ઉગાડવો અથવા પીપળાની ડાળી કુદરતી રીતે ન કેળે છતાં તેને કેળાવવી, સૂકી ધરતીનાં પડોમાંથી પાણી ખેંચી પીયાવા રચવા, પશુને વાગેલી ગોળીનાં વીંધ પોતાના દેહમાં અનુભવવાં, એ સર્વ સૃષ્ટિમાં શો બેદ સમાયેલો છે?

એનો બેદ પામવાના પ્રયાસો આ યુગે—વિજ્ઞાનનાં નક્કર સત્યો પર પોતાના પાયા ચણીને બુદ્ધિનું શુદ્ધ આરાધન કરનાર આ યુગે પણ કરી જોયા છે. આ મહાયુગની સત્યશોધક વૃત્તિએ કાંઈ પણ વસ્તુને કોઇના ભરોસા પર ન સ્વીકારતાં, પરંપરાની પૂજની-

યતાને ઠોકરે વધાવી, દરેક સત્યને પોતાની બુદ્ધિ-તુલાએ ચડાવી
 જોખી જોયું છે, અને એ તુલામાં બેસીને જોખાવાની ના પાડનાર
 ચાહે તેવી પ્રતિષ્ઠાવંત વસ્તુને પણ ફગાવી દીધી છે. પરંતુ
 પ્રત્યેક માન્યતા અથવા વસ્તુની આવી ઉચ્ચ હાજરી લેવાના
 હક્કદાર આ મહાયુગે સાથોસાથ પોતાની ચકાસણીનાં સાધનો
 પણ બની શક્યાં તેટલાં સૂક્ષ્મ, પારગામી ને બહોળાં વસાવ્યાં છે.
 એણે પોતાની કાંઈ શોધને કે પોતાના કાંઈ પણ નિર્ણયને છેલ્લા નથી
 માની લીધાં. આ પંચમહાભૂતોના કેવળ સ્થૂલ સ્વરૂપ સુધીજ પોતાની
 દષ્ટિમર્યાદા ન માનતાં એણે તો અણુદીક, અગોચર, જોખી લેખાતી
 દુનિયાનાં દ્વાર પણ ખખડાવ્યાં છે, ને કલેરવાયન્સ, ઑક્ટીઝમ,
 મેસ્મેરીઝમ વગેરે ચાવીઓ શોધી કાઢીએ જેબનાં તાળાં ઉઘાડવા મથ્યું
 છે. એ શોધકો શ્રદ્ધાળુ ધર્મિષ્ઠો નથી, પણ કડક કઠોર વૈજ્ઞાનિકો
 છે. એ આર્યાવર્ત જેવા પ્રભુધેલડા ને ધર્મધેલડા દેશનાં નિવા-
 સીઓ નથી પણ પશ્ચિમના બુદ્ધિપ્રધાન જડવાદમાં જન્મેલા,
 ઉછરેલા, નિર્દય સત્યશોધકો છે. ને તેવાઓની શોધકતા આસ્તે
 આસ્તે પોકારે છે કે આ પંચમહાભૂતનું પૂતળું જે માનવ-શરીર
 તેને અને બાહેરની પ્રત્યંડ પંચભૂત-સૃષ્ટિને ઘાટો સંબંધ છે.
 માનવ-દેહમાં રમતી માનસિક ને આત્મિક શક્તિઓ એ પંચ-
 મહાભૂતની રચના પર અદૃશ્ય કાબુ મેળવીને પોતાની ઇચ્છા
 અનુસાર એની ઘડલાંજ કરી શકે છે. superhuman અથવા
 supernatural એવી એ સિદ્ધિ નથી. એ કાંઈ આકાશવાસી
 ઇષ્ટદેવના આરાધન વડે સાંપડેલી જડીબુટ્ટી અથવા મંત્રસિદ્ધિ
 નથી. પરંતુ સારા ને નરસા સહુ માણસોની આંતરિક ઇચ્છા-
 કેળવવાથી, સાંકળવાથી, કુદરતના ગુપ્ત નિયમોનું જ્ઞાન પામવાથી
 અટલ પરિણામ તરીકે પ્રાપ્ત થતી સિદ્ધિ છે-વૈજ્ઞાનિક સિદ્ધિના
 જેવી જ એ સિદ્ધિ છે ! વીજળી, વરાળ, પાણી, વાયુ, અગ્નિ
 વગેરે પર વિજ્ઞાનના જાણબેદુએ જે કબ્જે મેળવી કાઢ્યો, તે જ
 પ્રકારના કબ્જાની આ બધી માનસિક સિદ્ધિઓ છે. તદ્વાવત માત્ર
 એટલો જ છે કે વિજ્ઞાનવીરોએ પોતાના પરિમિત વિજ્ઞાનના નિય-
 મોને રીતસર ગોઠવી સર્વગમ્ય ને સર્વસુલભ બનાવી લીધાં,

ન્યારે આ ગેખી વિજ્ઞાનને એવા બંધારણપૂર્વકના નિયમ પર ગોઠવવાનું કાર્ય એ શોધકો હજી કરી શક્યા નથી. આ બધા વિષયને લગતું સાહિત્ય થીઓસોફીના ક્ષેત્રમાં ખેડાયું છે, અને ખીજા ધણાઓ એને ઉઠ્ઠલી રહ્યા છે. જીજ્ઞાસુઓએ એ સર્વ શોધી લેવું રહ્યું છે. આંહી તો એના આટલા ઉદ્દેશ્યથી જ આપણું કાજ સરે છે.

પરચા અને સંતો

હવે સંતોને તથા આવી ગેખી સિદ્ધિઓને શો સંબંધ હોય શકે? એ સવાલ ઉઠે છે. આના જવાબમાં આપણને જ્ઞાનીઓ એવી સમજ આપે છે કે સંતો ખે પ્રકારના હોય : એક ત્યાગી ને બીજો યોગી. ત્યાગીનું લક્ષ્ય બહારની કોઈ શક્તિ સિદ્ધિઓ મેળવવાં ન જતાં કેવળ પોતાના જ મનની શુદ્ધિ કરી લેવાનું, કામ ક્રોધ મદ મોહ આદિ વિકારો પર વિજય મેળવવાનું છે; ન્યારે યોગીનો મનોરથ શારીરિક, માનસિક અને આધ્યાત્મિક સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી પ્રજાને પામવાનો હોય છે. ત્યાગી સાત્ત્વિકતાને આરાધે છે, યોગી રાજસી તત્ત્વને ભજે છે. ત્યાગી તો વિકારમુક્ત બની જગતને ચરણે ચગદાઈ જવા પણ તત્પર રહે છે, ન્યારે યોગી સત્તા પ્રાપ્ત કરી પોતાને દમવા આવનાર દુનિયાને ડારે પણ ખરો. ત્યાગી મૂક્તિનો કામી છે. યોગી શક્તિનો કામી છે. ગૌતમ બુદ્ધ ત્યાગીની કોટિમાં સંચર્યા હતા, અને તે પછીના ઘણા બૌદ્ધ સાધુઓ શક્તિને માર્ગે વળી તાંત્રિકો અન્યા હતા. જૈન તીર્થંકરો ત્યાગીઓ હતા, જૈન સાધુએ સદા ત્યાગના જ માર્ગો રહી જીવેન્દ્રિય બંધવાનું છે; પણ તેમાં યે યોગનો, તંત્રનો શક્તિનો ઉપાસક યતિવર્ગ નીકળ્યો હતો. મહાત્મા ગાંધી ત્યાગધર્મી છે, અરવિંદ ધોષ યોગને પંથે શક્તિના ઝરા શોધે છે. દયાનંદ સહજાનંદ વગેરે કેવળ ત્યાગી યે નહિ, પણ બન્નેના મેળ મેળવનારા હતા. દયાનંદનું વૈરાગ્ય ન્યાં ન્યાં એના વ્યક્તિત્વનો છાપ પાડવા અશક્ત નીવડ્યું હતું, ત્યાં ત્યાં એણે પોતાનાં નેત્રાનાં તેજ વડે, અવાજના પ્રતાપ વડે, નક્કમ ઇચ્છાશક્તિની મદદથી

માણસોને ડાર્યા છે, ને પોતાનાં વર્ચસ્વ સ્થાપ્યાં છે. સહજનંદ ત્યાગમય હતા, છતાં ધણા મોટા અને જડ, પાખંડી સમુદાય પર પોતાનું પરિબલ પાથરવા માટે એણે ચમત્કારો બતાવ્યા.

આ સારઠી સંત મંડલની અંદર પણ ત્યાગ અને યોગ ઉભયનું મિશ્રણ આપણી નજરે ચડે છે. ખરેખરા વૈરાગ્યમાં ગળી જઈ પ્રભુધ્મિએ માર્ગે પોતાનું શુદ્ધ સમર્પણ કરી દેનારા નિર્વિકારી જીતેન્દ્રિયો તમામ તો એ નહિ જ હોય. પોતાની ઇચ્છાશક્તિને Will power ને—હિંસક પણ બની જાય એટલી હદ સુધી કેટલાકાએ કેળવી હશે. એટલું પોતાનામાં પ્રભુત્વ—ઇશ્વરી તત્ત્વ વસેલું હોવાનો કદાચ પોતાનો જ એ ભ્રમ હશે. જનમથી જ અથવા તો કહો કે પૂર્વજનમથી જ ઇચ્છા શક્તિના—will forcena અથવા soul forcena એવા બળીયા મનુષ્યોનું અસ્તિત્વ માનવું કઠિન નથી એ માની શકાય એવી વાત છે. એમાં આત્મશ્રદ્ધા ને પ્રભુશ્રદ્ધા બંનેની શક્તિ કામ કરી રહી હોય છે. એ શક્તિની વ્યવસ્થિત કેળવણી તેઓને કદાચ ન થયે આવી હોય. એ કેળવણી કુદરતી રીતે જ થઈ ગઈ હોય, અને પોતે એ શક્તિની પ્રાપ્તિને ઇશ્વરી પ્રસાદ રૂપ જ સમજી લીધી હોય. આ દેહે અને ચાહે તે કાંઈ માનવીને માટે એ સાધ્ય છે તેવું તેઓ ન થે માનતા હોય. અને આવા અજ્ઞાનને પ્રતાપે જ કદાચ તેઓએ પોતાની સિદ્ધિઓનો સ્ફોટ જગતની સન્મુખ નહિ કર્યો હોય.

એટલે જ આ ચરિત્રોમાં કેટલાક ચમત્કારો ચાહીને અમક કાજ સાધવા માટે ભુદ્ધિપૂર્વક અજમાવેલા લાગે છે, કેટલાકમાં ચમત્કારનો અંશ ઓછો અને ઇચ્છાશક્તિ, કરૂણા ભાવના તથા કાંઈક વિજ્ઞાનતત્ત્વ, એ ત્રણેનો અંશ અધિક છે. દષ્ટાંત તરીકે દાના બગતે કણુબીની દોકરીનાં માથું ચાટી લઇને ઉંદરીનો આધિ મટાડ્યો, એ ઘટનામાં કશી અપ્રાપ્ય ને ઇશ્વરી સિદ્ધિનું આરોપણ કરવાની જરૂર નથી. એક તો થૂક પોતે જ સામાન્ય રીતે અકસીર સૌષધિનાં તત્ત્વો ખરાવનાર વસ્તુ છે. તેની અંદર એ ચાટનાર પુરૂષની અનંત કરૂણા રેડાણી. અખૂટ પ્રભુશ્રદ્ધા પણ

સીંચાઈ ગઈ. અનુકરણ અને આસ્થા તો લગભગ દરેક માનવના જીવનમાં કેવા જળવાન ઉપચારની ગરજ સારે છે તે આપણા સહુના અનુભવની વાત છે. એ પ્રખલ ઉપચાર-શક્તિ સામાન્ય જીવદયાના પ્રસંગ કરતાં દાના ભગતવાળીઆ ઘટનામાં સહસ્ર-ગણી પ્રખળ બની ગઈ હોવી જોઈએ. નહિ તો જીભે ચાટવાની ઉર્મિ કદિ ન આવે. ને આટલા પ્રાણીયની તાત્કાલિક અસર એ છોકરીના માથાના વ્યાધિ પર નીપજે તેમાં કશો ચે અચંબો નથી.

તે જ મિસાલે દાના ભક્તે ઘોડાની જીભ સાંધ્યાનું દૃષ્ટાંત સમજીએ: શરીર-શાસ્ત્રીઓ કહે છે કે શરીરના સર્વ ભાગો કરતાં જીભનાં પરમાણુઓની રૂઝણ-શક્તિ ઘણી વધુ ત્વરિત છે. એનો જન્મ ઝડપથી મળી જાય છે. તે ઉપરાંત ઘોડાની જીભના ટુકડાના રેવણ વખતે સંત દાનાની દયાશક્તિ પણ તીવ્રતાથી એ જીભનાં પુફ્ફલોને જોડાવાનું યુક્ત જોર આપી રહી હશે એ કલ્પવું કઠિન નથી. જગતના કોઈ પણ સ્થલ સાધન કરતાં આંતરૃત્તિનું કૌવલ ઘણું અધિક હોય છે એ સુવિદિત છે. અંતઃકરણનો શુદ્ધ દુવા, પ્રભુપ્રાર્થના, ઇત્યાદિનો પ્રભાવ માનવ-શરીર પર પડે જ છે, એમ બધા કબૂલશે. અને એવો જ પ્રભાવ વનસ્પતિ કે પશુ-જીવ પર પણ પડવો જ જોઈએ એમ માનવું, જગદીશ બોઝની શોધ પછાંના આ સમયમાં લગારે કઠિન નથી. પંચ મહાભૂતોના હૃદય-તાર પરસ્પર રણઝણી રહ્યા છે. એક તાર પર જરી કમ્પ થતાં જ અન્ય અનેક તારોને એનાં આદોહનો હલાવી શકે છે. માત્ર એ હલનમાંથી સુસંવાદી સંગીત જન્માવવું હોય તો જેમ તારોની ગોડવણ આવડવી જોઈએ, તેમ પ્રકૃતિનાં તમામ તત્ત્વોમાં આપણા હૃદય-સૂરોના ધ્વનિ જગવવા માટે પ્રકૃતિ અને આપણુ બન્નેના આતમ-તારોની સૂરીલી ગોડવણ જ આવશ્યક છે.

એ ગોડવણ તદ્દન સાદી છે. દૃષ્ટાંત લઈએ: રતા ભક્તને ખોળે રમવા સાવજ આવ્યા. હિંસકાએ હિંસા મેલી સંતના ચરણ ચાટ્યા. એમાં કશો ચમત્કાર નથી. બ્રાતૃભાવના તારોએ ત્યાં

મધુરો મેળ લાઇ લીધો. એજ રીતે દાનાના આતમ-તાર પૃથ્વીનાં પડ તળે વહેતી સરવાણી સાથે કાં ન મળ્યા હોય ? પછી એ સરવાણી બહાર નીકળી પ્રતિધ્વનિ કાં ન પાડે ? એમાં જનુ કે ચમત્કાર કશું ય નથી. વિશ્વતત્ત્વોની રચના ક્રોધ ધણા તારો વાળા વાઘ જેવી છે. એ તારો એક બીજાની પડખોપડખ છે. અનુકર્યાયમાન છે. પણ એનો મેળ નથી મળ્યો હોતો. મેળ મળે ત્યારે એશક એ મનધાર્યું પરિણામ આપે. અગ્નાઓ એને પરચા કહે.

ચમત્કારોનાં પરિણામ

આટલે સુધી તો ચમત્કારનું વૈજ્ઞાનિકપણું આપણે ચમ્ચું. અને દલીલ ખાતર અથવા શ્રદ્ધાપૂર્વક માની પણ લાઇએ કે કેટલાક સોરઠી લોકસંતોએ પ્રકૃતિના નિયમો સાથે આટલી હદ સુધીની એકતાનના સાધી હશે. પરંતુ તેથી શું એ સિદ્ધિનો ચમત્કારરૂપે ઉપયોગ થવો ઘટિત હતો ? ઇજ હતો ? એનું પરિણામ કેવું આવ્યું છે ? પ્રજના માનસ પર એની અસર કેવી માઠી નીવડી છે ?

સંતોનાં વૃત્તાંતો વાંચતાં પરચાને લગતી આટલી વાતો તરી આવે છે:

૧. એક પછી એક દરેક માણસે પોતાના ગુરૂનો કાંઇક ચમત્કાર જોયા પછી જ એનું શિષ્યપદ સ્વીકાર્યું છે. તે સિવાય એ શિષ્યને ખરો વૈરાગ્ય આવ્યો જ નથી. ગુરૂના એકલા ચારિત્રના ગુણો દેખીને ક્રોધ એલો ખરેખરો ગળ્યો નથી.

૨. લોક સમુદાય પણ સંતોના નર્યા શિયળ-તપને અથવા ત્યાગ-સંયમને નમ્યો નથી. સંતની એકલી સમજવટ કદિ વસ્તીએ માની નથી. એકલા જ્ઞાનને હૃદયપૂર્વક કાન દીધા નથી. એકલી નિર્વિકાર જીવન-દશા જોઇને જનતા પીગળી નથી. પણ એના એકાદ પરચા થકી અંજાઇ જઇ માથું નમાવ્યું છે. કાં તો એના કાપનું ભુરૂં પરિણામ કલ્પી ભય સેવીને સીધાં આચરણ કર્યાં છે, અથવા એની માનતા માનવામાં ઇજ ફળની સિદ્ધિ થવાથી એનો પ્રતાપ અંગીકાર કર્યો છે. પરિણામ એવું આવ્યું કે

૧. સંતજીવનની ત્યાગમયતા, નિર્વિકારતા અને તપશ્ચર્યા કરતાં વધુ મોટો મહિમા પરચાવતાવવાની નીચેરી સિદ્ધિને મળ્યો. લોકોને ન સમજાયું કે પરચાવો તો પાર્થિવ વસ્તુ છે, એક જાતનું માનસિક સત્તાબળ છે, મુક્તિનું સાધન નથી. અને જેમ એક પાપી માણસ પણ કસરત કરીને અંગબળ ખીલાવી શકે છે, તેમ પાપી અથવા સામાન્ય ચારિત્રનો માણસ પણ પરચાવની સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ પ્રયત્નો વડે કરી શકે છે. આ વસ્તુ સદંતર વિસરાઈ ગઈ. પરચાવ-શક્તિને પ્રજાએ પ્રભુદત્ત માની લીધી.

૨. ગુરૂશ્રદ્ધાનું મંડાણ શિયળમય જીવન પર નહિ પણ ભય અને લાલચ પર મંડાયું: “ભાઈ ! ક્યાંઈક આપણું ધનોત પનોત કાઢી નાખશે ! અથવા તો દીકરા દેશે. રોગ મટાડશે ! માટે પગે પડો !” આ હતું લોક-માનસ.

૩. પરચાવ આપવાની શક્તિ મહિમા-પદે સ્થપાયા પછી તો ચાહે તેવા પતિત પુરૂષના નામ સાથે પણ કલ્પિત પરચાવો બેઠી લોકોમાં તેનો પ્રચાર કરવાની કુનેહો વપરાવા લાગી. અમૂક મંત્રે આ ક માણસને અમૂક જાતનો પરચો બતાવ્યો એવી ગપ અત્યંત સહેલાઈથી ગળી જવાની પ્રકૃતિ આમ્ય પ્રજામાં રૂઢ થઈ ગઈ છે. એટલે ‘પરચાવ’ સિદ્ધિની વસ્તુ મટી પાખંડની વસ્તુ બની ગયા. અને એનું સત્યાસત્ય ચકાસવાનું કાંઈ સાધન જ હોઈ શકે નહિ તેથી પાખંડ જોશબેર પ્રવર્ત્યું.

ઉપર કહ્યા અનર્થોના વિચાર કર્યા પછી આપણો સ્પષ્ટ નિર્ણય એક જ હોવો જોઈએ કે પરચાવ-એ સાચા હોય અથવા ખોટા-અંતિ અનિષ્ઠ વસ્તુ છે. એ ભલે સિદ્ધિ હોય, ભલે કુળવી શકાય તેવી હોય, છતાં એ ભ્રામક, બહેમપોષક અને વિપથગામી મનોદશાની માતા હોવાથી આપણને ન ખપે. પરચાવ-શક્તિના પડદા આડે પાપાચાર ચલાવનાર સિદ્ધોની નહિ, પણ પરચાવ-શક્તિ વિનાના ચારિત્ર્યવંત અને પ્રભુપરાયણ લોકોની જ આપણને જરૂર છે. અથવા તો પરચાવ-શક્તિ વડે પ્રજા પર અનેકાનેક ઉપકારો કરી શકાતા હોય-જેવા કે દાના લોકો કર્યા-તો તે ઉપકારોને પણ આપણે જતા કરવા જોઈએ, કેમકે એ બહેમને તેમજ

અર્ધશ્રદ્ધાને ઉત્તેજે છે. તેમજ એ અનર્થ માટે વપરાવાનો પણ ભય છે.

ગોરખો ભગત પોતાના જ ઉપર ત્રાસ વર્તાવનાર દરબાર નાજ કરપડાને, એના પરાજયને સમે એને નગ્નદશામાં પડેલા સાંભળી, લુગડાંની પોટલી લઈ એને પહેરાવવા ગયા, અથવા પોતાની ગાયો ચોરી જનારાઓને વાછરડાં પણ મોકલી દેવાની સૂચના કરી; એવી એની ક્ષમા-ભાવનાની પડખોપડખ જ્યારે આપણે સાંભળીએ છીએ કે એણે હોકાની નળી ઝુંકાવીને થાનમાં બેઠે બેઠે મોરખીનો ગઢ પાડ્યો, ઘોડહાર તોડી તથા કુંવરને પછાડ્યો, ત્યારે આપણને બે જાતનો અફસોસ થાય છે : એક તો પોતાની સિદ્ધિના આવા દુરુપયોગ માટે, ને બીજો આવા ફૂડા સામર્થ્યને નમન કરનારા લોકોને માટે. ગોરખાની સંત તરીકેની મહત્તા તો પેલા ક્ષમાના પ્રસંગોમાં ઝલકે છે, એ વૈર લઈ શકનારી સિદ્ધિમાં નહિ.

- એજ દૃષ્ટિથી જદરા ભગતને તપાસીએ: મેષાં ભક્તની આક- ફેરણીના પ્રહારો ખાધને પણ એણે મારનારના ચરણો ચૂમ્યા. એ એની મહાનુભાવતા : રાગદ્વેષાદિ શત્રુઓ પરનો એનો વિજય: પછી એણે બકરી જીવતી કરવાના કે મોઘરી સાટે ગાયો આપવાના પરચા ન બતાવ્યા હોય તો પણ એનું સંતપણું ઝાંખું નથી જ પડતું.

સાચા કે જુઠા, પરચા ન જ જોઈએ. સંસારમાં નંદન વન ઉતારે તો પણ ન જોઈએ. પ્રભુએ પાંચાલીનાં ચીર ન પૂર્ણાં હોત તો તેથી શું એ સતીનું સતીત્વ નિરતેજ થઈ જવાનું હતું? પાંચાલીની હજારો પુત્રીઓની શિયળ-લુંટને સમયે શ્રી પ્રભુ નથી પધારતા તેનું શું? એ વસ્ત્રહરણનો જવાબ ઇશ્વરી વસ્ત્ર-પૂરણથી નહિ પણ બીમની ગદા વડે અથવા અર્જુનના ગાંડિવ વડે થવો જોઈતો હતો.

નરસિંહ મહેતાને કારાગૃહમાં હાર ન મળ્યો હોત તો? અથવા કુંવરખાઇનું મામેરું પ્રભુએ ન પૂર્યું હોત તો? તો શું નરસિંહની ભક્તિમાં ન્યૂનતા લણાત?

મીરાંના વિષ-કટોરા અમૃતમય ન બન્યા હોત તો શું ઇશ્વરનું અસ્તિત્વ અને મીરાંનું સતીત્વ ખોટું પડત ?

ના. એની નિરાધારતામાં અને શહીદીમાં જ સંતો તો અમર બને છે. દયાનાંદ કે શ્રદ્ધાનાંદને પરચા પૂરવાની જરૂર નથી પડી. ગૌતમ બુદ્ધે પણ કહ્યું હતું કે મારો પ્રભાવ લોકો પર ખેસારવા માટે મારે Jugglery (બદુગીરી) કરવાની જરૂર નથી.

પરચા આપણને ઠગે છે. શુદ્ધાત્મા ન હોય તે પણ એ સિદ્ધિ પામી શકે છે, મેલાને પણ મળે એવી એ વિદ્યા છે. ચારિત્ર્યને બદલે ચમત્કાર આપણી તુલનાનું ધોરણ બને છે. એનાથી ઉત્પન્ન કરેલી શ્રદ્ધા તે શ્રદ્ધા નથી, ભય છે, સ્વાર્થની લાલચ છે.

આ ચોપડીમાંના ચરિત્રો આલેખવા બેસતાં, પરચાઓ મારાથી છોડી શકાયા નથી. કંઠસ્થ ઇતિહાસ-સાહિત્યને વફાદાર રહેવા માટેની મારી એ ફરજ થઇ પડી હતી. સલાહકારોની સલાહ પણ એવીજ પડી. અન્ય પ્રાંતોમાં ને દેશોમાં થએલા આવા સંગ્રહોમાં પણ એ જ પ્રણાલી જોવામાં આવી. એટલે લાગ્યું કે કંઠસ્થ સાહિત્યના સંપાદકે પોતાની વિવેકબુદ્ધિ પોતાના પ્રવેશ-કર્માં જ વાપરવી રહી. વસ્તુના સંગ્રહકાર્યમાં તો એના હાથ અમુક રીતે બંધાયેલા જ હોય છે. વળી 'પરચા' એક શાસ્ત્રીય વિષય છે, અભ્યાસનું અંગ છે. અનભ્યાસી એની સાથે મન-ફાવતી રમત રમી શકે નહિ. એના ઉપર ખાસ અભ્યાસી જનોના નિર્ણયો મેળવ્યા પછી જ એનું સાચ જૂઠું નક્કી થઇ શકે. માટે જ મેં એ બધાને આંહી સંઘરેલા છે.

છતાં એક છૂટ મેં લીધી છે. પરચાઓના ચર પર ચર ચડેલા છે. તેમાંથી હું આ સંતોની નક્કર જીવન-મહત્તા વીણી લેવા મથ્યો છું. પણ કેટલીક મહત્તાનું સુવર્ણ એ માટીની સાથે એવું તો એકમેક થઇ રહ્યું છે, કે સાચા કીમીઆગર થકી જ એ જૂઠું પાડી શકાય. હું એ નથી કરી શક્યો. છતાં નરી માટીને તો મેં ફેંટી જ દીધી છે. જેટલી ધૂળ સોના સાથે બળેલી છે, તેટલી જ મારે રાખવી પડી છે. જેટલા પરચા સંતોની જીવ દયા ને જન-સેવાનાના દ્યોતક છે, એટલા જ આંહી સંઘર્યા છે.

સંપાદક

પાંચાળનું ભક્તમંડળ

૧. આપો મેપો
૨. „ રતો
૩. „ જાદરો
૪. „ ગોરખો

(૧)

“એ લા મેપો ! આ આલમાં વાદળી ચડી. તારાં નળીઆં જટ જટ ઢાંકી વાળ્ય. નીકર હજાર પાંચાળનું પાણી ચપ જશે. ”

“આપા રતા ! આમાં નળીયાં ઢાંક્યાં રે’ એમ નથી. ણ વૂડું વૂડું થયું છે ત્યાં, ઠાકર વિના ખીણું ફાણુ આડા થઈ શકે એમ છે ? આલો પથારો શે ઢાંકાય ? ”

“માળા મૂરખ ! ઠાકર તારો ક્યાંય સૂઈ રે’શે. આ ખીણ કુ કુંભારે પોતાનાં નળીઆં ઢાંકી લીધાં એમ ઢાંકી લે, ઠાકર તારો ઠાકર સો ગાઉ છેટો રહી જશે. ”

“ના ના દરબાર, ઠાકરને ઢાંકવું હશે તો વાર નહિ લાગે. ઠાકરને પલાળવું હશે તો ઢાંક્યાં થ રહેશે નહિ. ”

પાંચાળમાં નવું મોલડી ગામ જન્મ્યાં છે. ખોરડાં માળવા ટે નળીઆં પાડવા થાન ગામના કુંભારોને તેડાવ્યા છે. ગામને દર એક સામટા પચીસ ચાકડા વહેતા થઈને નળીઆંના આડ ઉતારે છે. પથુ હજુ નીંભાડો નથી ખડકયો, ત્યાં તો ઠે મહિનાની કાળી વાદળીએ આલને ઢાંકી દીધો. સહુ

કુંભારોએ દોઢાદોઢ કરી પોતાનાં કચરીઆં નળીયાં ઢાંક્યાં, પણ એક મેપા નામનો કુંભાર તો માત્ર ઇશ્વર ઉપર જ આસ્થા રાખીને ઉભો થઈ રહ્યો. એટલાં બધાં નળીઆંના પથારા ઉપર ઢાંકવાનું મેપાની ખાંસે ઢંછ સાધન જ નથી. મેપા કુંભારની ઇશ્વર ઉપરની આસ્થાની ઢાંસી કરનાર આપો રતો તે મોલડી આમનો કાડી મલઢેરો હતો. ઠાકરની એ ઠેકડી જ કરતો.

એટલી વારમાં તો અકાશ માથે વિજળીનો કડકો માળ્યો. વાદળી તૂટી. રતા દરઆરે હસીને રીડ પાડી કે “લે મેપા, હવે બોલાવ તારા ઠાકરને. તે છતરી ધરે !”

“ઠાકરને રાખવું હશે તો એ...આની એથે ય રાખશે !” એટલું બોલીને મેપાએ પોતાના અંગનું ફેડીયું ઉતારી નળીયાંના પથરા ઉપર ફાગવ્યું, અને મે'નાં અનરાધાર પાણી જ્યારે બીજાઓનાં નળીયાંને પલાળી તાણી ગયાં, ત્યારે મેપાનાં નળીયાં ઉપર છાંટો પણ ન પડ્યો; ચારે કોર છેટેથી જ પાણી ખેળીને આત્માં જાય છે. મેપો આકાશ સન્મુખ બે હાથ જોડીને ઇશ્વર-ધ્યાનમાં તક્લીન બનેલો ઉભો છે. અને રતા કાઠીનું શું થયું ? ઇશ્વરી ગેબની અંદરથી એને તો જાણે કે આજ આ કાલ્વ ખુંદનાર કુંભારની મારફત કાંઈએ ઇશ્વરો કર્યો. આબનાં નોતરાં ઉતર્યાં.

સદ્ગરૂએ સમભવ્યું સાનમાં

બહુનામી માર્યાં બાણ;

વિચાર કરું તો વેદના બારી

એ જ મારે જળહળ મગદયા રવિ બાણ !

રણક કાલરી

ઝણ્ણ વાગી રે !

એ જ મને સંત મળ્યા રે સુહાગી

રણક કાલરી

ઝણ્ણ વાગી રે !

એ જ મેં તો જોયું રે તખત પર ભાગી

રણક કાલરી

ઝણ્ણ વાગી રે !

વરસાદનાં પાણીમાં તે દિવસ જેવી માટી પીગળી ગઇ હતી, તેવા જ ઓગળી ગયેલા અંતરવાળો રતો દરબાર, પોતાની ડેલી મેલીને હોકો લઇ મેપા કુંભારને ચાકડે આવી બેસવા લાગ્યો. કુંભાર અને કાઠી વચ્ચેના બેઠા એને મનથી ટળી ગયા હતા. એણે હાથ લંબાવીને કહ્યું “દયો ભગત, હોકો પીશો ?”

“ અરે આપા ! તમે ગણદેરા, ને અમે વસવાયાં ! તમારો હોકો એટો કેમ કરાય ? આ મારા ગારાળા હાથમાં હોકો બગડશે.”

“ ના ભગત, હવે સૂઝ મેલી દીધી. ગારો ગમવા મંડ્યો છે.”

એમ હોકો પીવા લાગ્યા. પછી તો રતા દરબારે મેપાનેક હોકો ભરી દેવા માંડ્યું. અને ત્રીજો દિવસે તો મેપાના પગમાં પડી અરજ કરી કે “ભગત ! મને તમારી કંઠી બાંધો.”

- કુંભારની પાસે ભક્તિની દીક્ષા લઇને કાઠી દરેક મહિનાની બીજે મોલડીથી આઠ ગાઉ થાન ગામની જાત્રાએ આવતો થયો. એક દીકરી સિવાય રતાને કાંઈ ઊંચ નથી. દીકરીને થાન પાસેનાં સોનગઢ ગામના એક કાઠી વેરે પરણાવીને રતો આતમચાનમાં બેસી ગયો છે. એનો ‘માયલો’ મરી ગયો છે.

૨.

એક અજર સમજી સમસમે
બેની મારો સદેશો લઇ જા !

મારા હાથની ડેલીએ જઇ કે'ને
તમારી દીકરીને પડિયાં દુઃખ !

દીકરી ! દુઃખ રે હોય તો વેડીએ
દીકરી સુખ વેઠે છે સૌ !

હાહા ! ખેતર હોય તો ખેડીએ
ઓહ્યા કુબર ખેડ્યા કેમ જાય !

હાહા ! કુવો રે હોય તો જાગીએ
ઓહયા સમદર જાગ્યા કેમ જાય !

હાહા ! હાંદો રે હોય તો વેચીએ
ઓહયા પરજીયા વેચ્યા કેમ જાય !

હાહા ! ઠાગળ હોય તો વાંચીએ
ઓહયાં ઠરમ વાંચ્યાં કેમ જાય !

*

*

*

“એ આપા જાદરા ! અમે તારી ગા' કહેવાઈએ. બવો થઈને મારી ઘોડી પાછી દખ દે. હું તારાં પગુ'માં પડું છું.”

“ભણેં આવાજી ! તું ઠાલો મક્તનો રગરગ મા, ને ઘોંડી તુહે ને' મળે. તાળે બેખધારીને વળી રાંગમાં ઘોડું કેવાતું ?”

“અરે આપા, બીજું કાંઈ નહિ, પણ મેં ને મારા છોકરાંએ પોંચ્યા કરગવીને ઘોડીને ઉઝેરી છે. એ આપ, હથેળીમાં પાણી લઈ મોટી કરી છે. અને હવે હું માગણી સેવા શી રીતે જામથ ? મારાં બચળાં ખાશે શું ?”

“હવે ડખ ડખ કરતો જાગ્યને આસેથી, જોડકીના ! જાગુ જા, નીકર પરાણો ખાઈશ.”

પાંચાળમાં થાન નામે ગામ છે. એ ગામમાં રતાનો જમાઈ જાદરો કાઠી રહે છે. આખા ગામને થરથરાવનાર એ જાદરો આજે એક ગરીબ બાવાની સુંદર ઘોડી ચોરી લાવ્યો છે અને અત્યારે બાવાજીની તથા જાદરાની વચ્ચે એ વાતની રકાઝક ચાલે છે. પહેલેથી જ કમાડની આડથે ઉભી ઉભી આપા જાદરાની ધરવાળી માંકબાઈ, રોટલા કરતી કરતી, એકે હાથે આવીને આ વડચ સાંભળતી હતી. પોતાનો ધાતકી ધણી એ બાવાને સંતાપી રહ્યો છે એ દેખીને માંકબાઈનું અંતર કાચવાતું હતું. એમાં પણ જ્યારે જાદરાએ પરાણો ઉપાડીને બાવાને ઉઠાડો માર મારવાની તૈયારી કરી, ત્યારે તો કાઠીઆણી કંકુનાં

પ્રગલ્ભા દેતી ઓસરીમાં ઉતરી અને અંતર પીગાળી નાખે એવા શ્રીકા સરે બોલી કે

“એ કાઠી ! ગરીબની આંતરડી કળકળાવે મા; આમાં આપણી સારાવાટ નથી. અને એય છુંડા ! કાકણ પણ એક ધર તને છે હો !”

“ઈ છે બણેં બગતડી ? તું બણેં નાને મોઢે મોટી મોટી વાતું કરવા આવતી સો ? ઉભી રે’જે સાધુડી !” કહીને જાદરા દોડ્યો. ફડક, ફડક, ફડક, એમ ત્રણ પરોણાના ધા પોતાની જીવાન કાઠીઆણીના પુલ સરીખા સુંવાળા બરડા પર ખેંચી કાઢ્યા.

“બાપ, બેન, બાપા તું શીદને મારી સિફારસ કરવા આવી ? અરેરે, બાપડી કળાયણને કાચવનાર કયે બવ છૂટશે ?” એમ કહીને નિઃશ્વાસ નાખતો બાવો ચાલ્યો ગયો.

ખીજે જ દિવસે જાદરાના ચાર બળદમથી એક બળદને સર્પ ફટકાવ્યો. અને બળદના પ્રાણ નીકળી ગયા. માંકબાપની હજી તો આગલી જ સાંજે પરોણાની પ્રાછટો પડી છે, છતાં મે એ સતી નારીએ આવીને મીઠે કંઠે પતિને કહ્યું કે

“લે કાઠી ! કાઢ્ય કમાણી ! કાઢ્ય ઓલ્યો બાવો આપણે આગણેથી ફળીફળાને ઝોતો, એનાં ફળ આપણને મળ્યાં. આપણે આપણે હાંઠો ફાટી પડ્યો. ગરીબની ધા લેવી સારી નથી કાઠી ! વિચાર વિચાર.”

જાદરાને તો એક જ વિચાર કરતાં આવડતું હતું. ફરી વાર એણે પરોણા મારીને પોતાની આંતરડી સોઝાવી નાખ્યું. માર મારીને પછા કહ્યું કે “જા બણેં મોટી સતી ! મોઢડીએ જીતે તાળા બગતડા બાપ પાસેથી એક હાંઠો લઉં આવ્યો. નીકર જૂખેં મરે જાશ.” એક તો ધણીના સંતાપ, એને માથે સાસુની કનડગતઃ ધંટીનાં બે પડ વચ્ચે દાણો પીસાય તેમ માંકબાપ દળાઈ રહ્યો છે. સાસુ નિત્ય ઉઠીને મેણાં મારે છે કે તારે બાપે કાંઈ કરીઆવર ન કર્યો ! બગતડાની દીકરી પહેલેં લગ્ન હાલી આવી ! થરાણું ગાંડું હોય તો આ સંધીનું કાંધું તો બરવા ચાલે !”

વારે વારે આવા ધમરોળ મચે છે, પોતાના ધણીનું ચોરેલ ધન ધરમાં આવવાથી વારે વારે ધરમાં મોટી તુકસાનીઓ લાગે છે, અને હરવખત માંક્યાઇ પોતાને પીયર મોલડી જઇને પોતાના પિતા રતા ભગત પાસેથી અરચીનો જોગ કરી આવે છે. જ્યારે દીકરી રાતી રાતી જાગ, ત્યારે ભક્તિના રંગમાં રંગાયેલો વૃદ્ધ બાપ, માળાના પારા પડતા મેલતો મેલતો શીખામણનાં ફક્ત આટલાં જ વેણ કહે છે કે “તું જાણુ ને તારું તકદીર જાણુ, બાપ ! મેં તો તને ઠાવકાં વર ધર જોઇને દીધી, પણ તારા લલાટે લખ્યાં કાણુ ટાળી શકે ? અરચી જોતી હોય તો લઇ જા.”

પણ આજ તો માંક્યાઇ ગંગોગળ આવી રહી હતી. શું કરવું તે સંગ્રહું નહોતું. મનમાં બહુ ધુરા મનસૂઆ ઉપડના હતા. એવે પ્રભાતને ટાણે મોલડી ગામની રબારણો થાનમાં બીં વેચવા ધીની તાવણો લઇ લઇને આવેલી, તે બધી જાદરાને ફળીએ બેનના ખજર કાઢવા આવી કે

“માંક્યાઇ બે...નો ! ભગતને અને આપને કાંઈ સમાચાર દેવા છે ?”

પોતાના પીયરની પાંચ રબારણોને આટલા હેતથી સમાચાર લેવા આવેલી દેખીને માંક્યાઇને સાક્ષાત માવતર જ મળવા આવ્યાં હોય એવી લાગણી થઇ ગઇ ને એની છાતી ભરાઇ આવી. એણે કહ્યું કે “ઉઝાં રો, હું તમારી સાથે જ આવું છું.”

ઝોરડામાં જઇ પોતાની સાસુને કહ્યું કે “પ્રુઇ ! હું મારે માવતરે જઈ છું.”

“કાં ! એમ જાદરાની રજા વિના જવાય ?

“હવે તો રજા નથી લેવી પ્રુઇ !”

“અરે નવાજબદી ! એકથો જમદૂત જેવો હમણાં આવ્યા બેઠો જ તારી વાસે પડ્યો અને તારે માથે ફેર વર્તાવશે, માટે તું જાણું રેવા દે.”

“ના કુધ, હવે તો જે કરે તે કરવા દેજો, હું હવે નથી આંહી રે’વાની.”

એટલું કહી પોતાની અચ્છા માથા પર મૂકી, રખારણુ બહેનોની સાથે માંકબાઇ મોલડીને માર્ગે પડી. રસ્તામાં એને કંપ નથી. પેટમાં ફડકો બહુ જ છે. ધડીયે ધડીયે પાછળ જોતી જાય છે.

આ તરફથી જાદરા સીમમાં આટો દષ્ટ બૂખ્યો તરસ્યો ફળીએ આબ્યો, ને આવતાંની વાર જ હાકલ દીધી કે “ચાળી લાવ મારે માટે.”

અંદરથી માએ ઉત્તર દીધો કે “માડી, થોડીકવાર થોભ.”

“કાં ?”

“માંકબાઇ મોલડી ગઇ છે, ને હું હમણું રોટલા ટીપી દઉં છું.”

“મોલડી ગઇ ? કેની રજા લઇને ?”

“મારી.”

“મને પૂછ્યા વગર ? આજ કાં તો એના કટકા કરે, ને કાં ચોટલે જાલીને ફેડેથી આંહી ફળીઆ સુધી ટસરડી લાવું છું.”

એટલું બોલીને કાપાયમાન જાદરાએ અગલમાં તરવાર લઇ થોડી ઉપર રાંગ વાળી. બાગે તો આંખવા ન છે, ને ભાગતાને બે ભરવા ન છે, એવી તો એની થોડી હતી. સીમાડે પહેલેથી છે ત્યાં જ એણે રખારણાના ઘેરામાં ચાલી જતી પોતાની મજાર જોઈ દેખી. “ઉભી રેજે રાંડ !” એવી ચીસ પાડીને જાદરાએ થોડી દોટાવી. ખીજ બાજુથી હંસલી જેવી કુમળી કઠીઆણી પોતાનો જીવ લઇને નાઠી. આખી સીમનાં માણસોમાંથી જીવના અરકા કરતા જાદરાને વારવા દોડ્યા, ને ડોસાએ ફાળબધાં જોઇ રહ્યા. પરંતુ સીમના લોકોએ એક કોણુક જોયું : જાદરાની ને બાઇની વચ્ચે અંતર ભાંગતું જ નથી. સહુ વાતો કરવા લાગ્યા કે “આ તે શી લીલા ? આ દોડતાં હરણાને પણ કંપ-

ટમાં લઇ લેનાર જાદરાની ઘોડી આજ એક મલરૂડી અખળાને પશુ કેમ આંખતી નથી ?”

ખીખએ કહ્યું કે “ભાઇ, એ દીકરી કેની ! રતીઅલ નાથની ! જેખી બાવાનો એલો આપોં રતો !”

ત્રીજો બોલ્યો કે “અરે ભાઇ, વાતું થાય છે કે જેખી બાવાના ભોંયરામાં ચાર જણા બેળા થઇને ચોપાટે રમે છે : એક સરજ, ખીખ વાસંગી, ત્રીજા જેખી બાવો ને ચોથા આપો રતો. ચારે જણાને આંતરે ગાંઠયું પડી ગઇ છે. ઇ કાંઇ જેવી તેવી ભાઇઅંધાઇ ન કહેવાય.”

“પણ ત્યારે પ્રથમ આપા રતાનો જેખી બાવા સાથે બેટો ક્યાંથી થયો ?” અખણ્યા ખેડુતે ભુંગળી પીતાં પીતાં પૂછ્યું.

“એવું બ.યું કે દરરોજ સવારે આપા રતાની વાડીની વાડયે એક રામ-ચાળી ચરવા આવતી, ને સાંજે ચરીને પાછી ચાલી જતી. ક્યાં જતી એ કોઇ ન જાણે. ભગતે એકવાર નિરખીને જોયું કે આ ચાળી ગામ ભણ્ણી જવાને બદલે કુંગરા દાળી કાં હાલી ? આપો હાલ્યા વાંસે વાંસે. દિ’ આથમ્યો ત્યારે કુંગરાની છંડી છંડી ગાળીમાં એક ભોમરું આવ્યું ને ચાળીએ ખેં ! ખેં ! એવા ખેંકારા નાખ્યા. કહે છે કે એ વખતે કોઇ હમરું વરસના જૂના વડલા જેવા જટાધારી જોગંદર શુકામાંથી બહાર નીકળ્યા. નીકળીને ચાળીને માથે હાથ ફેરવી પૂછ્યું “કયું ? આઇ, બમ્બા ?” ત્યાં મહારાજની નજર આપા રતા માથે પડી. આપે પૂછ્યું :

“આ ચાળી તમારી છે મહારાજ ?”

“હાં બમ્બા, રામજી હે. કયું ? તેરા કુછ ખીગાડ કીયા ?”

“ના બાપુ, બગાડ તો કાંઇ કરતી નથી, પણ મેં જાણ્યું કે રેદી રાજે છે તે ક્યાંક જાનવર વીખી નાખરો. એટલે આજ મૂકવા આવ્યો.”

“રામજી બકરીકા જાનવર નહિ છુએગા બમ્બા ! ફિકર મત કરો. આવ શુકામેં !”

“જોગી આપાને અંદર તેડી ગયા. ચાળીનો એક આંચળ દોહીને એ દૂધનો દૂધપાક કર્યો. અને પછી આપાને દૂધપાક, ખાખરાના પાનના પડીયામાં દબને ખવરાવ્યો. ખાતાંની વાર તો આપાને ત્રણે ભવનની સજવા મંડી. આ તે દિ'થી બેયને ભાઇબંધાઇ !”

“અહોહો ! એવા પુરુષની દીકરી માથે આજ દખનાં ઝાડવાં ઉગ્યાં. આપો કેમ કાંઈ ટાળતા નથી ?”

“આપો પોતાની સિદ્ધાઇને સવારથ સારૂ ન વાવરે ભાઇ, ન વાવરે.”

“અને આ માંકબાઇ કોનો અવતાર છે, ખબર છે ?”

“ના ભાઇ, કોનો ?”

“એ માયાનો !”

“શી રીતે ?”

“છ તો આપો રતો એક દિ' ખેતરમાં સાંતી હાંકવા ગયા'તા. જરાક સાંતી ચાલે ને કોશ જાણે જમીન હેઠળ કો'ક કડામાં ભરાઇ જાયઃ ડગલે ને પગલે કોશ ભરાય ! આપાને થયું ક્રાંત્યક ! એણે તે ધરતી ખોદીને જોયું તો માયાના ચરૂ ને ચરૂ ! માથે ધૂળ વાળી દબને આપે હાકલ કરી.

“બણે માતા લખમી ! તારો લલચાવ્યો હું નહિ. લલચાઉં. હું રતો ! હું પરસેવો નીતારીને પેટ ભરનારો ! બધી થઇને મારગ મેલી દે. ને તેમ છતાં જો તારે ધરખા આતી હોય તો પેટ પડીને સંતાપી લે માવડી !”

“એટલે માયા માંકબાઇ થઇને અવતરી છે !”

એવી વાતો કરતા કરતા ખેડુતો ખંભે ખંખાળી ઉઠીવીને મોલડી ગામ તરફ ચાલ્યા ગયા.

હમણાં જાણે હેયું ફાટી પડશે એવી, કાંઈ ધવાયેલી સસ-લીના જેવા આસ ભરતી દીકરીએ દોડી આવીને “મા ! મા !

શબ્દે ચીસો પાડી પોતાનો દેહ પોતાની માના બોળામાં પડતો મેલી દીધો છે. માતા એના આપા શરીરે હાથ ફેરવી, હેયા સરસી દયાવી લઇ, “માડી ! શું થયું ! શું થયું મારાં પેટ !” એવે શબ્દે દીકરીને શાંત પાડે છે, આપા ગામમાં કળેળાટ બોલી રહ્યો છે, માણસોનાં ટોળાં ઉમટ્યાં છે, છતાં પણ ચોપાટમાં બેઠેલા આપા રતા ભગતના હાથમાં જે માળા ફરે છે, તે તો ફરતી જ રહી છે. એનું અંતર આ દુઃખના દેખાવથી જરાયે ચળતું નથી. એના મુખ ઉપરની એક રેખા પણ બદલતી નથી. આવું જડ હૃદય જોઇને કાઠીઆણીએ ખૂમ પાડી કે

“અરે ભગત ! હવે તો ભગતીની અવધિ થઇ ગઇ. આમ તો જોવો, આ બાળકીને આખે ડીલે સોટા ઉપડી આવ્યા છે !”

માળાના પારા પડતા મેલતા મેલતા પતિદેવ બોલ્યા કે “ભણેં કાઠીઆણી ! એમ દીકરી આંસુડાં પાડતી પાડતી સાસ-રીયેથી નત્ય ઉકુને પીયરમાં ભાગ્ય આવે, એને મન મ્હોં નો દુઃખે. બાકી તો કાણો કરવો ? જેવાં આપણાં ભાગ્ય ! ને જેવા દીકરીનાં લખત !”

ત્યાં તો પિશાચ જાદરો આવી પહોંચ્યો. આખે શરીરે પર-સેવો નીતરી રહ્યો છે, ને આંખમાં લોહી ટપકે છે. શ્વાસે લેવાઇ ગયો છે. ગામને ઝાંપેથી એને માથે પીટ પડતી આવે છે. થોડી દોટાવી દોટાવીને થાકી ગયો છે તો પણ બામડીને આંખી નથી શક્યો, એ વાતની મર્મ-વેદના પણ એને વીધી રહી છે. ભગતની ડેલોમાં પગ ચૂકતાં જ એ પાપી પણ અદબથી ચુપ થઇ ગયો. અને એનાં પગલાં સાંભળતાં જ દીકરી, કાંઇ શિકારીના હાથનું સસલું લપાય તેમ માતાની ગોદમાં લપાઇ ગઇ. જાદરો પોતાનો કેપ મનમાં શમાવીને આપા રતા પાસે જઇ બેઠો.

“આવ્ય બાપ જાદરા ! આવ્ય. ખેસ ભાઇ.” એવા ચીઠ્ઠા શબ્દો કહીને ભગતે બાણેજને પોતાની બાજુમાં બેસાડ્યો. બાથ પીવા ટાણે બન્ને જણા એક બાણે જમવા બેઠા, રાતે

વાળુ પણ બન્નેએ સાથે બેસીને કરી લીધું. પણ પોતાની દીકરી ઉપર જીલ્લમ ગુજરવાની વાત બગતે જરાયે છેડી જ નહીં. જાદરાને પણ લાગ્યું કે મામે કેટલા બધા સાગરપેટા છે !

વાળુ કરીને આપા રતાએ દીકરીને કહ્યું “ બહેન ગીગી, આપ મુઠે બે ગાભા ગોઠાનાં હઉ દે. એટલે હું તથને ખેતરે વાસુ વયો જાઉં.”

જાદરાવો ઉતરીને આસો બેસતો હતો. આપા રતાના ખેતરમાં ઉંટ ઝોરાધ જાય એવડા તથ ઉભા હતા. અને એ તથનું રખોયું કરવા બગત પોતે જ રાતવાસો જંગલમાં રહેતા હતા.

“ અને બહેન કાઠીઆણી, જાદરાને આસે જ પધારી કદ દેજે હો ! ”

“ ના મામા, મામે તો તમાણી હારે આવવો સે.”

“ બહુ સારો. લાભ આપ ! બે બીજાં ગોઠાં.”

એમ બે ગોઠાં ખભે નાખીને અંધારી રાતે મામે બાણેજ ખેતરે આવ્યા. જમને બગતે તો આજીઆજીથી લાકડાં લખને દેવતા સળગાવ્યો. અને પોતે તાપવા લાગ્યા.

“ બહેન જાદરા, તું તારે આડે પડખે થઈ જા. મુઠે તો નીંદર નસે આવતી. મું તો બીઠો બીઠો પરજીની માળા કરીશ.”

‘ પ્રભુ ’ એવો શબ્દ સાંભળતાની વાર જ દાંત ભીંસવા લાગનાર જાદરા ગોઠાં પ્રાથરીને માટીમાં બાજી ડીલ કરી સવા લાગ્યો. થોડી વારમાં તો એને ધસધસાટ ઉંધ જમી મળ.

આવળના વેદામાંથી અગ્નિની શુલાખી ઝળો નીચે છે, અને આજીઆજીના આધેરા કુંગરા બગતના અખોલ બેઠબંધા જેવા ઝળહળી ઉઠે છે. અલખ ધુણીની આસપાસ વીંટળાઈને જીગજીમના જૂના તપેશરીઓનું ટોળું તાપવા બેઠું હોય એમ પાંચાળના કુંગરા યોગાસન વાળીને ચારે દરતા બેસી ચલા છે. આસમાનમાં નવ લાખ ચાંદરડાં પણ આપા રતાની ધુણીની જ્યોતનાં દર્શન કરતાં જાણે ઉભાં છે. આટલા બધા તારકા

આટલા બધા કુંગરાઃ આટલા બધાં નાનાં મોટાં ઝાડવાંઃ આસો મહિનાની અધારી અધરાતે એક જ માનવીનાં ગણ્યાં ગણ્યાં નહિ તેટલાં બધાં સંગાથીઃ પણ કોઇ કોઇને કાંઇ કહેતું નથી. સહુ સામસામા મુંગી વાણીમાં ગેબી વાતચીતો કરી રહ્યાં છે. એમ થોડીક વાર વીતી. અધરાત ભાંગી, અને અગતે જમણે પડખે કુંગરા માથે નજર ઠેરવીને ચાદ જીવનને જાણે સંભળાવવું હોય એવો સાદ દીધો,

“અરે ભણે મોતીરામ એ.....મોતીરામ !”

“આં...હાં...ઉહ !” એવો ધીર અવાજ, પહાડોના પથરે પથરને ધણેણાવી નાખતો ભગતની હાકલના જવાબ તરીકે સંભળાયો. જાણે કે દૂર દૂર આવળનાં ઝાળાંમાંથી કોઇક આળસ, મરડીને ઉઠ્યું હોય એવું લાગ્યું. ભગતે ફરીવાર સાદ દીધો,

“અરે મોતીરામ ! ભણે તાપવા હાલો તાપવા ! મહિ થાવ મા, નીકર સવારે દરને ઠીકરું થઇ રેશે. હાલો હાલો, ધુણીએ બેસુને બેથ જણા વાતુંના ચુંગલા કરીએ, હાલો, આમ એકલાં બેઠે કાંઇ રાત નીકળશે ?”

ભગતનાં વચનો જાણે પોતે સમજ્યો હોય તેમ એક સાવજ સામા કુંગરની ઝાડીમાંથી નીચે ઉતર્યો. કેવું એનું રૂપ ! ગોળા જેવડું માથું : પોણા પોણા હાથની બૂહરી લટોઃ ગેંડાની હાલ જેવડી જાતીઃ કાળીમાં આવે એવી કમ્મરઃ થાળા થાળા જેવડા પંજાઃ એવો સાડા અગીઆર હાથ લાંબો કેસરી ઉતર્યો. માર્ગે દોઢેક વાંલના પૂંછાંને ઝુડો કરીને ફગાળતો આવે છે. પોણા પોણા ગાઉ ઉપરથી વીસેક ભેંસાની જાશ ફરતી હોય એવા અવાજે એની જાતી વાગતો આવે છે. ગળું ધુમવટા ખાતું આવે છે. બે મશાલો બળતી હોય એવી બેથ આંખો અધારામાં ટમકારા કરતી આવે છે. મોઢા આગળ પોણા પોણા શેરના પથરોની ચણેણાટી બોલતી આવે છેઃ અને આં....હું ! આં....હું ! એવી લા નાખીને ભગતથી આવે ઉભાં ઉભાં જે

હડીએ એણે પગની ખડતાલ મારી તે વખતે એક ગાઠ નેટલી ધળ નાઠા વા નાઠા વામાં ઉડી પડી.

“આવો ! આવો મોતીરામ ! આવો બાપા !” એમ ભગત પંખાળવા મંઝા, અને સાવજ નાના ગલુડીયાની માફક ભગતના પગમાં આઘોટતો આઘોટતો હાથપગ ચાટવા મંઝો. ભગતે એ પશુના પગ ઝાલીને દાબતાં દાબતાં પૂછવા માંડ્યું કે “કાં બાપ ! નરસંગ ! ક્યાંય કટિ બટિ તો નસેં લાગો ને ?”

ભગતના પગ ચાટીને અને ભગતને ખંભે પોતાનું માથું મેલીને સાવજ પોતાનો થાપો ઉંચો કરે છે. ભગત નાનો ચીપીયો લઇને એક આંગળી જેવડો લાંબો શ્વેતો સિંહના પંખમાંથી ખેંચી કાઢે છે. સાવજ એ કટિ કાઢનારા હાથને અનોધા હેતથી ચાટવા મંડી પડે છે.

“હા, અને ભણેં મોતીરામ ! આજ ગંગારામ કીસે ગો ?” બીજી બાજુની ઝડી સામે મ્હોં માંડીને સિંહ સમજાવે છે કે પોતાનો સાથી એ તરફની ગુફામાં બેઠો છે.

“પ્રસે બેઠો છે ? ઠીક !” એમ કહીને ભગતે સાદ દીધી
“ભણેં ગંગારામ ! એ...ગંગારામ !”

અવાજ આવ્યો : આં...ઉંહ...આં !

“એ હાલો હાલો, મોતીરામ આદા સે. હાલો ધુણી ધણુ ગઇ છે. હાલો માળા જોગંધર, ઝટ હાલો ! નીકર ટાક્ષના હરે રેશા. ”

પૂછકું માથે લઇને બીજે સિંહ ઉતર્યો : કુંગરાના પાયા જણે હમણાં હલમલી હાત્રસે એવી ત્રાડ દેતો આવ્યો. અને બન્ને સિંહો ભગતના પગ પાસે ગલુડીયાં આઘોટે તે રીતે આઘોટવા લાગી ગયા. જણે પશુડાં સમજતાં હોય ને, એ રીતે ભગત વાતોએ ચડ્યા. ધુણીની આસપાસ ત્રણે તપસ્વીઓનું જણે મંડળ બંધાઇ ગયું. ભગત જીભથી બોલે છે, અને સાવ-

એની તો આખો જ કોષ અગમ નિગમનાં વેણ ઉચરી રહી છે. અનહદના દરવાજા ઉધડી ગયા હાગે છે.

વાતોમાં ને વાતોમાં એક પહોર વીતી ગયો. ત્રીજો પહોરે આજના તારલા જેમ તેજસ્વી બન્યા, બમે ગાઉ આધેનાં નેહડાં પાસે કોષ પહર ચારવા નીકળેલા રખારીઓની, ચડતા ઉતરતા સરની મીઠી સરજીઓ સંજળાવા લાગી, વાડીએ વાડીએ અને ખેતરે ખેતરે તાપણું બગતાં હતાં તે જેમ ઓલવાતાં ઓલવાતાં અણુસરખી જવાળાઓ કાઢવા લાગ્યાં, ત્યારે બન્ને સાવએનાં શરીર સંકોડાવા મંડ્યાં. અને બન્ને એક બીજા સામે નેખા લાગ્યા. ભગત સમજ થયા.

“કાં બાપ ! ટાણો થઉં ગો ? ભલે, જવ. જૂખ્યા થીયા હશે. એટલે જવ ચારો કરવાઃ પણ જો જો હો બાપ ! ગવતરીને મારીએ નહિ. ગવતરી તો મા લણાય. અને તમે તો નરસંજ છો. ખાધાની બીજ જણથું ક્યાં ઓછી છે ? જવ, પાછા કાલ્ય તાપવા આવજો હો !”

આજસ મરડીને બેય સિંડ ઉભા થયા. બેય જણાએ ભગતને ખંભે પોતાની ગરદનો ચાંપી. અને ભગતના પગ ચાટીને બન્ને આલી નીકળ્યા. અધારી અટવી આં...ઉંહ ! આં...ઉંહ ! એવા અવાજે કાંપો ઉઠી. ધીરે ધીરે સિંહના શૌર થમી ગયા. આખરે ઉગમણી દિશા કંકુવરણી થવા લાગી, પંખીના માળા જાણે ઝાડવે ઝાડવે લટકતાં કોષ ધખરી વાજત્રા હોય તેમ જૂજવે સૂરે ગુંજ ઉઠ્યા.

જાદરો ઉઠ્યો. પોષ મહિનાની કડકડની ઠંડીમાં ફૂતરાં જેમ પોતાના ચારે પગ, પૂંછડી અને મોઢું પેટાળમાં ગોઠવીને થીજ થયાં હોય તેમ જાદરો પણ ટુંટીઆં વાળીને આખી રાત ફૂતરા-કુંડળ થઇ ગયો હતો. એ જમઝાળ લૂંટારાએ અધરાતે બે વિકગલ સિંહેને પોતાના સસરાના પગમાં લોટતા દીઠા હતા. એના રોમે રોમમાંથી પરસેવાનાં પાણી નીતરી ગયાં. એની કાયા થર ! થર ! કાંપતી હતી. નજરોનજર એણે

આજ પોતાની સતી સ્ત્રીના આપની શુભ સિદ્ધિ જોઈ લીધી. ઉઠીને, કાંઈ બોલ્યા ચાલ્યા વગર, જાહેરા પ્રભાતે ભગવના પગમાં જેમ લાકડી પડે તેમ આખો ને આખો પડી ગયો. ભગત પણ કાંઈ બોલ્યા નહિ. જાણે કાંઈ જાણતા જ નથી.

ખભે ગોઠાવના ગાભા નાખીને મામે ભાણેજ ગામમાં જવા ચાલી નીકળ્યા.

(૩)

“કોં આપ જાહેરા ! અટાણમાં કાણા સારું આટો ખાધો ?”

“મામા, કાલ સાંજે વાછરૂ વગડામાં રહી ગયું”તું તે ગોતવા નીકળ્યો”તો.”

એમ બીજો દિવસ પ્રભાતથી જાહેરાએ રોજ રોજ સોન-ગદથી મોલડી સુધીનો પંથ શરૂ કરી દીધો. રોજ અધારામાં ઉપડે છે. અને મહારાજ ઉગીને સમા થાય તે સમયે મોલડી પહોંચીને ભગવના ચરણમાં માથું ઝુકાવે છે. તૂતું જ પાછો ચાલી નીકળે છે. ભગત ધણું કહે કે “ભણું ભાણેજ, છાશું પીને પછે જાહેરા.” પણ જાહેરા રોકાતો નથી. એના અંતરનું અધું ય ત્રિષ જાણે ઉતરી ગયું છે.

એમ રોજ રોજ કંઈક ને કંઈક જાહાનાં બતાવીને જાહેરાએ ચાર દિવસ ભગતને ફેસલાવ્યા. પણ પાંચમે દિવસે તો “મામાએ કાંડું આવીને પૂછ્યું” “ભણું જાહેરા, નત્ય ઉઠુને દશ ગાઉનો પંથ કાણા સારૂ કરી રીયો છો ? ભણું નાખ્ય.”

“કાંઈ નહિ મામા. તમણાં દરશન સાદું !”

“માજો દરશન ! માજો દરશન કર્યે કાણું વળવાનો ? માજો મોઢો તો આપ, ખાસડે માર્યો જામે છે. હવે કાલથી આવીશ તો માર્યા વન્યા નહિ મેલું.”

“મામા, મેં તો નીમ લીધો છે.”

“નીમ કાણનો ?”

“રાજ પ્રભાતે તમણાં દરશન કર્યા પછી જ મ્હોમાં દાતણ નાખવાનો.”

ખડ ! ખડ ! ખડ ! ખડ ! દાંત કાઢીને ભગતે કહ્યું “જાદરા, ઇમડો બધો દાખડો રે’વા દે. હું તું’હે મારગ દેખાડાં. તાળા જ થાન ગામમાં મેપો ભગત છે ને મેપો ?”

“મેપો કુંભાર !”

“હા, ઇ મેપો પરજાપત છે ને, એને રાજ જઈને પગે પડજે, એટલે હું એમાં આવી રીયો. અમે બેથ ગળી બાવાના ચેલા છીએ. મેપાને પગે પડ, ઇ તું’હે પરમેશ્વ દેશે.”

“અરે મામા, તમે આ શું બોલો છો ? મેપો ટપલો મોટો ભગત છે ?”

“હા ભાઇ, મેપો ટપલો. એનો ટપલો જેને માથે પડે છે, એનાં તો અંતરનાં કમાડ ઉઘડુ જાય છે ભાઇ ! તું એની પાસે જા.”

અજાણ્ય થાતો થાતો જાદરો ચાલ્યો ગયો : મનમાં થયું કે ઓહોહો ! માણું કાદવ ખુંદનારો કુંભાર મોટો ભગત !

થાન ગામના કુંભારવાડામાં, માખણના પીંડા જેવો મુલાયમ ગારો ચડાવીને, મેપો કુંભાર પોતાની ફેરણી વતી ચાકડો ચક્કર ચક્કર ફેરવે છે, અને એ માટીના પીંડામાંથી એક પછી એક ધાટ ઉતારતો ઉતારતો ઇશ્વરનાં ભજનો લલકાર્યે જાય છે. ચાકડો ફરે છે, તેમાં ચૌદ-લોકનું ચક્ર ફરતું હોવાનું દર્શન કરી મેપો આનંદના ઉછાળા મારે છે. આ બ્રહ્માંડનો ચાકડો ફેરવવા બેઠેલા કોઇ મહાન પ્રજાપતિની લીલા વર્ણવે છે, અને જેમ જેમ ધાટ ઉતારતો જાય છે, તેમ તેમ પોતાની જીવાન દીકરીઓ ને જીવાન દીકરા-વહુઓ એ વાસણો સારી સારીને સકવવા લાઇ જાય છે. કુંભારના કુળની જીવાન વહુ-દીકરીઓ વાને ધાટે રૂડી-બહુજ રૂડી છે. જરીરો ગારામાં ગર-

કાવ છે, છતાં પણ રૂપ ઢાંકી રહી શકતી નથી. ફળીઆમાં ગધેડાનાં નાનાં નાનાં સ્વેતવરણાં ખેલકાં ગેલ કરતાં કરતાં છલગે મારે છે.

એવે પ્રભાતને ટાણે ગળામાં માળા નાખીને નદરે આવી પહોંચ્યો. આવીને કહ્યું “ભગત રામ રામ !”

“રામ રામ ! આપા નદરા.”

એમ ભગતે સામા રામ રામ તો કર્યાં, પણ એના અંતરમાં તૂર્ત ફાળ પડીઃ આ કાગડાના મ્હોંમાં આજ ‘રામ’ ક્યાંથી ? અને આ મલકનો ઉતાર આજ મારે ફળીએ શીદ આવ્યો હશે ?

વહુ-દીકરીઓ પણ આ અસરને દેખી, પોતાનાં નિર્દોષ અર્ધ ઉધાડાં શરીરને સંકેડવા લાગી. આડો સાપ ઉતર્યો હોય તેમ સાવધ બનીને ચાલવા મંડી. “એ પીટયાનો તો ઓછયો એ આપણાં અંગને ન અડવો જોઈએ” એવી વાતો થઈ રહી.

નદરે ચુપચાપ બેસીને ચાલ્યો ગયો. ખીજે દિવસે આવ્યો ને ગયો. ત્રીજે દિવસઃ અને ચોથે દિવસે જોવો એ આવ્યો તેવો તૂર્ત જ એને મેપા ભગતે બાવડે ઝાલ્યોઃ

“આપા, રોજરોજ આંહી શીદ આંટા ખાઓ છો ?”

“કાંઈ કામે નહિ ભગત ! સુવાણે તમારો સત્સંગ કરવા.”

“સત્સંગ ! તારે ને સત્સંગને શા લેવા, દેવા કાઢી ? આવ્યો છ આવ્યો, પણ હવે જો આવ્યો છો ને, તો આ ફેરણીએ ફેરણીએ વાંસો ખેંચરો કરી નાખીશ. હાલ્યો જ બહાર,”

“બહુ સાફ ભગત ! અંદર નહિ આવું.”

એટલા સુવાળા શબ્દો ખેલીને નદરો ચાલ્યો ગયો. ખીજ દિવસનું પ્રભાત પડ્યું, મેપા ભગતે ચાકડો ફેરવતાં ફેરવતાં પ્રભા તીયું ઉપાડ્યું કે

ફહીયામાં ફેંજે

એ છ માસ ફહીયામાં ફેંજે !

એ છ સુરજ વસે ફે મેહમંડ ગોખમાં

તેમ માસ ફહીયામાં ફેંજે !

ભગત ગાતા ગાતા વાસણ ઉતારે છે, અને વહુ-દીકરીઓ વાસણ સૂકવે છે, એવે દાણે દીકરીએ ખડકીના આરણ ઉપર મીઠ માંડીને કહ્યું “આતા, કે’ક તરડમાંથી અનુ’મનુ’ ડોકાનું લાગે છે !”

ચાર-ફેરણી લાઈને મેપો ઉભો થયો. ભજનના સૂર ભાંગી પડ્યા. ધુંધવાતે હૃદયે ખડકી ઉધાડી. જીએ તો જાદરો.

કાંઈ પણ બોલ્યા ચાલ્યા વિનાં, ચાકફેરણી ઉગામીને ભગત ઉતરી પડ્યા. ફડ ! ફડ ! ફડ ! એવા ત્રણ સોટા જાદરાની પહેળી પીઠ ઉપર ખેંચી કાઢ્યા. અને ત્રાડ દીધી “ચોલટા !”

કુંભારના હાથના ત્રણ સોટા પડતાં જાદરો એવડ વળી ગયો. પણ મ્હોંની એક રેખા યે ન બદલવા દીધી. જેવો હસતો હતો તેવો જ હસતો રહ્યો.

“જાછ કે નહિ ?” ફરી ત્રાડ પડી.

“નહિ જાઉં ! હવે તો નહિ જ જાઉં !”

એટલું કહીને ગળગળે કંઠે જાદરાએ પગમાં પડી, ભગતના ગારાવાળા ચરણો ઝાલી લીધા. પગ ચાંપવા મંડ્યો.

ભગત ટાઢાબોળ થઈ ગયા. જાણે ચંદનનો લેપ થઈ રહ્યો હોય ને, એવું કાંઈક પગમાં થવા લાગ્યું. ભગતે જાદરાનું લલાટ વાંચી લીધું :

“આપ જાદરા ! સીંધ્યો ?”

“તમારી દયાથી !”

“આપ નાના બાલકને તેડે તેમ ભગતે જાદરાને છાતીએ લઈ લીધો અને માથે પોતાનો હાથ મેલ્યો. એની પીઠ પર પોતાનો પંજો નીમજ્યો, ત્યાં તો જાદરાની સૂરતા જગતભરમાં રમવા માંડી. એનો માથલો મરી ગયો.

(૪)

આજે પ્રભાતના પ્હોરમાં જાદરા ભગતના ઘરની પછવાડે રડારોળ થઈ રહી છે. સાંભળનારને પણ આંસુમાં પડે એવા વિલાપ અધરાતથી મંડાઈ ગયા તે હજી સુધી અટક્યા નથી. માંકબાઈએ ડેલીએ આવીને પતિને કહ્યું:

“ભગત, આ સાંભળો છો !”

“કાણે રૂવે છે ?”

“આપણા ટેલીઆની વહુ.”

“કાં ?”

“એનો પાંચ વરસનો દીકરો ફાટી પડ્યો. ભગત મારાથી એના વિલાપ સાંભળ્યા જતા નથી. હવે તો મારી છાતી હાથ નથી રહેતી. અહોહો ! આપણી ઓથે આવેલાંને આવડું બધું દુઃખ ?”

“શું કરીએ કાઠીઆણી ! લાખ રૂપીઆ દીધેય કાંઈ કાયાનો કુંપો પુટ્યો છ સંઘાય છે ? આપણે એના બાળકને શી રીતે એઠો કરી શકીએ ?”

“પણ મારાથી એની માનું રોવું હવે નથી સંભળાતું. તમે આપા મેપાની પાસે જાશો ?”

“જઈને શું કરું ?”

“એના પગમાં પડો. એને ઘણાંય ખોળીયામાં પ્રાણ પાછા મેલ્યા છે.”

હાથમાં માળા લઈને જાદરા કુંભારવાડે ઉપડ્યો. માંકબાઈ પણ પાછળ પાછળ ગયા. બેય વર-વહુએ મેપાના ચરણ અડીને આંસુએ ભીંજવી નાખ્યા.

“શું છે બાપ ? શું છે ગીગા ! ”

“બાપુ ! બોલ્યા કાળીની બાયડીના વિલાપ મારાથી સાં-
ભળ્યા જતા નથી. એના છોકરાને બેઠો કરો.”

“બેટા, મડાં ક્યાંય બેઠાં થાય ? ”

“તમથી શું ન થાય ? ”

“પણ બાપ, હું કાંઈ પરણુનો દીકરો નથી, અને ભગવાનની
મરજી હોય તો મરેલાં યે બેઠાં થાય, પણ એકને સાટે ખીજું
પ્રાણુ દેવા તૈયાર હોય તો ! ”

“અરેરે બાપુ ! ખીજા કોને લઈ આવીએ ? કાંઈ માણસના
જીવ વેચાતા મળે છે ? ”

ખીજાને મેપાએ કહ્યું. “એ બાઈ, જહુ પેટમાં બળતું હોય
ને, તો પોતાના છોકરાનું આવખું કાળીના દીકરાને દઈ દઈએ !
ઠાલા દયાના ડોળ ધાલો મા.”

પોતાનો છોકરો ! એનું આવખું ! એવાં વેણુ સંભળતાંની
વાર તો ધણીધણીઆણી થંભી ગયા. એક ખીજાની સામે ટગર !
ટગર ! બન્ને જણાં જોઈ રહ્યાં. બન્નેનાં મનની દીલપ જોઈને
મેપાએ ફરીવાર કહ્યું :

“જવ બેય જણાં, એકલાં બેસીને પરિચાણુ કરી આવો.
એમ પરિચાણુ કરતાં કરતાં બપોર કરજો, ત્યાં કાળીનો છોકરો
સમશાને સળગી રહ્યો હશે ! જે મારાં વાલીડાં પારકી દયા
ખાવા આવ્યાં છે ! ”

“પરિચાણુ વળી શું કરવું ? ” નદરો બોલ્યો, “ છ
છોકરામાં મારો જીવ કાંઈ ગરતો નથી. કાઠીઆણી, તું જાણુ ને
તારો ગજો જાણુ. પછી મને આજ દેતી નહિ.”

જનેતાનો જીવ ! બે ધડી અકળાયો. છોકરો નજર આગળ
તરવરવા લાગ્યો. હૈયામાં કાંઈક જાણુ થઈ ગયું. અને પછી કંઈક
છાતી કરીને જનેતા બોલી “બાપુ ! મારો છોકરો હું દઈ ચૂકી.”

“તો જ લઈ આવ.”

માતા દોડીને ઘેર ગઈ. જઈને છોકરાને નવાં ધરેણાં લૂગડાં પહેરાવ્યાં. દીકરીને તેડીને ભગત પાસે આવી. માર્ગે દીકરો માતાને પૂછે છે કે

“હેં માડી, આપણે ક્યાં જઈએ છીએ !”

“તને પરગામ મેલવો છે ભાઈ !”

દીકરો હરખાતો હરખાતો માની આંગળીએ વળગીને આંધ્રો આંધ્રો. માએ કહ્યું “ધ્રો આપુ, આ છોકરો.”

બરાબર એજ ટાણે કોળીના દીકરાનું શય લઈને લોકો રોતા કંકળતા નીકળ્યા. અને પાછળ એની માતા માથાં પછાડતી આવી આવે છે. ભગતે કહ્યું :

“મડ્ડું રોકી રાખો ભાઈ !”

શય નીચે મૂકાવીને ભગતે જદરાના નાના દીકરાને કહ્યું “એટા, આ ભાઈ સૂતો છે ને, એના કાનમાં નીચે વળીને બોલ, કે તારે સાટે મને જવા દે.”

કોણ જાણે કેવા યે દેશમાં રમતો રમવા જવાનું હશે, એવા ઉમંગે દીકરાએ નીચે વળી કોળીના પુત્રના શયને કાનમાં કહ્યું. કહેતાં જ એનો જીવ જૂનું બોળીયું ખાલી કરીને કોળીના છોકરાના શયમાં પેસી ગયો.

છોકરો જગીને પોતાની જનેતાને ગળે બાઝી પડ્યો. અને જનેતા વિલાપ છોડીને “આપુ તું ક્યાં હતો ? ક્યાં હતો એટા !” એમ કહેતી ચુપીઓના મે વરસાવવા લાગી.

પોતાના ટેલવાનાં સુખ નિહાળીને જદરાની અને માંકબાઈની આંખો ઠરી. એજ ઠેકાણેથી, એજ સોડય ઓઢાડીને વર વહુ દીકરાને ઉપાડી રમણને આવી નીકળ્યાં.

“જદરા !” મેપા ભગતે લવિષ્ય લાખ્યું, “મારા કૂળમાં આશે હ બધા તો મલકને ઠોશરાં પૂરશે, પણ તારા વંશના તો

એક પક્ષી એક ઓલીયા દુનિયાને આનાજ પૂરશે. તું તો રામદે-
પીરનો અવતાર છો ભાઈ !”

“હું તો રતા ભગતના પગની ધુળ છું મેપા ભગત ! મને
એંકાર આવે એવું બોલો મા ! મને મારા પાપ ધોવા દો.”

(૫)

“બાપુ ! આજ ઘોડાં તરસ્યાં મરે છે.”
“કેમ ?”

“આજ પાણી ઘેરવાની વેઠ્યનો વારો ઓઢ્યા મેપા ભગ-
તડ્યનો હતો. કોઈ દિ’ વેઠ્યે નહોતો આવતો ને આજ ચાલીને
લઈ આવ્યા. પણ મેપાએ તો એક જ માણ્ય ભરી લાવીને ટીપું
ટીપું સહુ ઘોડાં પાસે રેડી દીધું છે. બીજી વાર માણ્ય ભરી જ
નથી આવ્યો.”

“આપણે ફરીવાર ઘોડાં ઘેરો તો !”

દરબારના ચાકરોએ ઘોડાહારમાં કુંડીઓ ભરી ભરીને પાણી
મેઢ્યાં. પણ એકેય ઘોડું અંદર મ્હોં ચે નથી બોળતું. બધાં પાણી
પીને તૃપ્ત બનેલાં ઉભાં છે. ખાસાં મઝાનાં હણહણાટી મારતાં
ધાસ ખાય છે. દરબારને લાગ્યું કે મેપાની પાસે કોઈ મહાન
સિદ્ધિ છે. મેપાને તેડવીને દરબારે કહ્યું કે “ભગત, તમારા
ઘરની વેઠ્ય આજથી બંધ છે.”

“ઠાકર તમારું બહું કરશે.” એટલી દુવા દઇને મેપો
આઢ્યો ગયો.

મેપાનું ખોરડું ગરીબ, અને આંગણે રેતલો ધણો બહોળો.
અપામ. સાધુસંત ત્યાંથી ભૂખ્યો પાછો નથી ફરતો. મેપાને
આજી આવી કે દરબારની અરજો જામશ તો વેરો પણ
માફ થશે. જઈને દરબાર પાસે સવાલ નાખ્યો કે “બાપ, વેરો

છાડી છો, તો પાંચ અતિથિને જમાડ્યાનું પૂણ્ય તમારે નામે ચડશે. મારે કંઈ માયાને ધરમાં સંધરવી નથી. ”

“ જોયું આપુ ! ” પડખીઆઓએ દરબારના કાન બંબેયાં, “આ વસવાયાની જાત મહા કપટી ! વેઠ માફ કરી ત્યારે વેરા સોત ગળી જવાની દાનત થઈ ! ગોલાં તો દબાવ્યાં જ પાધરાં ! ”

“ સાચું ! ગોલાં તો માર્યે પીટયે જ પાધરાં. વેરા નથી દેતો તે બાંધો એ કમજાતને આ વડલાને થડ. ”

કસકસાવીને રાજનાં માણસોએ ભગતને વડલાના થડ સાથે ઝકડી લીધા. બૂખ્યા ને તરસ્યા ભગત બંધાએલા રહ્યા. ગામમાં કળેળાટ ખોલ્યો. ઇર્ષ્યાળુ હતાં તેને આનંદ થયો.

દરબારના જીલમની વાત છેવટે જાહેરાને કાને ગઈ. ખેતરેથી આવીને બૂખ્યો જાહેરા ભાણા ઉપર ખેસે છે ત્યાં જ માંકબાઈએ કહ્યું “કાઠી, ગરને તો દરબારે બાંધ્યા છે.”

ભાણું ઠેલીને જાહેરા ભગત ઉભા થયા. ચાલ્યા. છેટેથી એણે એ દેખાવ જોયો. જોતાં એનું દિલ બહુ કાંચવાયું.

“ હાં ! હાં ! જાહેરા ! ” અટાણે ક્યાંઈક અવળું વેણ ન બોલાઈ જાય હો ! ”

“ અવળું વેણ તો બીજું શું આપુ ! પણ તમને બાંધ્યા તોય હજી આ વડલો કાં લીલો રહ્યો ? ”

જાણે પોતાનો અપરાધ કબૂલતો હોય તેમ વડલો સૂકાવા લાગ્યો. એની આખી યે ધટા ભરમ થઈ ગઈ. [આજ પણ એ શ્વાપિત વડલો જાનમાં ઉભો છે.]

“ હાં ! હાં ! હાં ! જાહેરા ! જો ગઝબ ન થાય. લાખુંના પાળણુદારને માથે મેલુનો સેવક ન જાય હો આપ ! નીકર પીરાણું વગોવાશે. અને આપણે કાળમુખા કહેવાયું. ”

તે દિવસથી મેપા ભગતનાં કુટુંબનાં વેઠવેરા બંધ થયાં, અને આજ સાડા ત્રણસો વરસે પણ બંધ જ છે.

• જાદરા ભગતના બીજા નીચે લખ્યા પરચા કહેવાય છે :

૧. મૈકા ગામમાં એના ચેલકાઓએ બહરી મારેલી તે જીવતી કરી
મેળામાં અનાજ પૂર્યું.

ખાદર જે મૈકા તણે, કણુ સજયા કોઠાર,
જાદર જેજેઠાર, ધરા બાધીમાં ધાનાઉત.

૨. એક રબારીએ ચોવીસ મોઢરી બ્હોરાવી તેને બદલે ભગતે ચોવીસ
માથો દીધી :

ભગતે દાળીદર ભાંગીયાં, થાનક વાતું થાય,
મોઢરીયાં સાટે આવ, ઝાપી આપે જાદરે.

૩. આચો કાંડોળે અલખ, સત ધાનક સરકે.
ચુવાં મઠાં ઝકે, તેં જીવાડયાં જાદરા.

આ ત્રણે પરચામાંથી એની કરી મહત્તા કે પવિત્રતાનું તત્ત્વ નથી
મળી શકતું. તેથી એને આપણે કદાં મહત્ત્વ ન જ આપી શકીએ.

સંપાદક

(૬)

કું જાર ભગત મેપાનું વેણ બરોબર ફળ્યું છે. જાદરાનો એક
દીકરો પારકા છોકરાને જીવ આપી નાનપણમાં રમશાને
આપ્યો ગયો. પણ તેને બદલે ઇશ્વરે માંકબાઇને પેટે એક પુણ્યા-
ત્માને અવતાર્યો. એનું નામ જારખો પાડ્યું. જારખો તો પ્રભુને
ધેરથી જ જાણે બેખ પહેરીને જ આવ્યો હતો. સંસારની રજ
એને ચડતી જ નહોતી. બાપનાં ભગવાંને એણે સવાયા
શોભાવવા માંડ્યાં. જારખાના બોલ બરછી સરખાં સોસરા
ચાલવા લાગ્યા. બાપની ગાદી થાનમાં જ હતી. તેના ઉપર
જારખા ભગતનાં આસન મંડ્યાં.

ભગતનું થાનક ગામની બહાર હતું. એક દિવસ સવારે એક ટેલીઆએ આવીને ખબર દીધા કે “આપુ ? થાનને પાલટયું ?”

“થાન પાલટયું ! ક્યારે ?”

“રાતમાં.”

“કેણે ?”

“લખતર દરબારે.”

“તે કાંઈ ધરધીંગાણું ન સંભળાણું, કાંઈ ઝાટકા ન ઓટ્યા, ને થાન બદલાણું ?”

“ભગત, કરપડા દરબારની તો દેહ પડી, કુંવર નાન કરપડાને લખને બાઇ ખુણો મેલાવા ગયા, ને વાંસેથી ગામ નધણીઆતું
• દેખીને લખતરના ઝાલા બથાવી બેઠા. આમાં કોની પાસે જઈને કાદ ફરીયાદ કરવી ?”

ભગતનો જીવ આવો અન્યાય સાંભળીને કાચવાયો. થોડા દિવસ થયા ત્યાં વિધવા બાઇ જીવાન કુંવર નાન કરપડાને તેડીને થાનકમાં આવી. બાઇએ આપા ગોરબા પાસે બોર બોર જેવડાં પાણી પાડ્યાં. પણ નાનને કરપડો બોલ્યો કે “હવે થયું. લખતરને આપણથી શે પોગાય ? સરજ સામે ધુડ ઉડાડવી છે ને ?”

“બોલ મા, આપ નાન ! બોલ મા !” ભગતે કહ્યું,
“જા બાપ ! આ લે આ નાળીએર. ઠાકર તને થાન પાછું દેશે. ગોધન સાંજે ગામમાં આવે ત્યારે તારાં માણસો તેડીને આવજો. જેટલાં શીંગડાં એટલા બગતરીઆ થાશે. ઠાકરને ઘેરથી કટક ઉતરશે. મુંઝાથ શીદ ? અનીઆ કાંઈ ઠાકર સાંખે નહિ.”

થાન બદલાણું. લખતરનો નેજો નીચો પછાડી નાન કરપડાએ પોતાના બાપની આજી વર્તાવી. ઉલ્લાસમાં ને ઉલ્લાસમાં એણે એક વાડી ગોરબા ભગતની જગ્યામાં અર્પણ કરી.

એક દિવસ ભાદરવો મહિનો ચાલે છે. નાનું કરપડો ઘોડે ચડીને સીમ જોવા નીકળ્યો છે. આખી સીમનાં વાડી એતર જોઈને પાછો વળ્યો. એમાં એક વાડી દેખીને એણે ઘોડી રોકી, મીટ મંડાઈ ગઈ. ઘોડા ઘોડા જેવડાં જીવારનાં કુંડા હીંચકે છે. અને ઉંટ ઓરાઈ જાય એવે ઉંચે સઠિ જર ઉભી છે. દિલમાં થયું કે આ શું કૈતૂક ! આખી સીમમાં આ એક જ કટકો કાં સોને મળ્યો !

“ આ કોની વાડી ? ”

“ બાપુ ! જગ્યાની. ”

“ જગ્યાની કયાંથી ? ”

“ આપણે અરપણ કરેલી છે. ”

“ અરે ગોલકીના ! આવી કંચન જેરી જમીન સાધુડો ખાશે ? ”

આંખ ફાટી ગઈ. પરવારી ઘોડી આપા ગોરખાની જગ્યામાં હાંકી. પરવારા ભગતને જઈને કહ્યું કે “એકા એય ભણે કોપીન ! ભાગું જા આસેંથી. વાડી બાડી ને મળે. ખચરદાર જો કુંડાને હાથ ખડક્યો છે તો ! ”

સાધુડાં બધાં કળકળવા લાગ્યાં. પણ ભગત તો મ્હોં મલકાવીને ઠાવકી મીડી વાણીમાં એટલું જ બોલ્યા કે “હશે બાપ ! જમીન તો એના બાપની છે ને ! એની છે ને એ લઈ લ્યે છે. આપણને એનો કાંઈ દખ્ખ ઘોખો હોય ? ”

નાનું કરપડા તરફ ફરીને ભગતે કહ્યું, “ ભલે બાપ, તું તારી જમીનનો ધણી છે. પણ એટલું નાળીએર તને દીધું ” તું છ તો માફ છે. માટે પાછું દર મેલ્ય એટલે અમે હાલી નીકળીએ. ”

“ ભણે લંગોટા ! માફ થાન તે શું ગારાનું છે તે તારક નાળીએર વગરનું વહું જશે ? આ લે તારું નાળીએર. ”

નાળીએર પાછું આવ્યું. ઠેઠ જૂનાગઢના પાડોશમાં રહેતા ખીમા મૈયા નામના મૈયા વંશના આગેવાનને ઓર્થીતું સ્વપ્નું આવ્યું કે “ખીમા ! ઠાકર તને યાન છે છે.”

મૈયાની ફેજ યાન માથે ચડી. દૈવતહીણ નાળે વગર લડ્યે ભાગ્યો. ગઢ ઠેકીને ભાગવા જાય ત્યાં તો કાછડી કાંગરે ભરાઈ ગઈ. નવચી હાથતમાં નાળે કાંઈ ઝાડની ઓથે બેઠો છે, એવા ખબર જગ્યામાં ભગતને પડતાં જ તત્કાળ પોતે લુગડાંની ગાંસડી માથા પર ઉપાડીને ચાલ્યા. નમ નાળને લુગડાં પહેરાવીને કહ્યું “આપ નાળ ! અભેમાન કાંઈનાં નથી રહ્યાં. અને નિરપરાધીના નિસાપા લીધે સારાવાટ ન હોય.”

૨

સી

મર્મથી ધા નાખતા ગોવાળો જગ્યામાં આવ્યા. આવીને ભગત પાસે કહ્યું કે “આપા ! જગ્યાનું ધણુ વાળી આ.”

“કાણુ આપ ?”

“મોરખી દરબારનાં માણસું.”

“કાંઈ વાંધો નહિ ભાઈ આપડું ! આપડે તો વાંસે વાછરૂં ય હઈ મેલો, નીકર માતાજીનું કામધેનુ ફુવારો.”

એમ કહીને એણે વાછરૂં પણ પાછળ મોકલી દીધાં.*

*લોકો આવી વાતો પણ કરે છે—ખીને દિવસ થતાં તો મોરખીથી માલ પાછો આવ્યો. ચોરનારાઓ ચેતી ગયા કે ભગતનો જીવ કાચવારો તો હલટ પાલટ કરી નાખરો.

પરંતુ એક ગાય ન આવી. લીમો રખારી દુરાકા મેલીને રોવા લાગ્યો કે “બાપુ ! મારી ગોરહર ગા રહી ગઈ ! મારી ગોરહર વગર હું નહિ જીવું.”

ગોરખાએ મોરખી કાઢારને સંદેશો કહેવરાવ્યો કે “જા વગર આપડું જીવે છે. ગોવાળ અને ટોરની પ્રીત્યુંનો વિચાર કરો દરબાર ! તમને—ખીજ ધણીયું ચ આ મળી રેશે. અમારી ગોરહરને પાછી ફર મેલને.”

ઝોરખીનો ઠાકોર ન માન્યો. ફરી ગોરખે કહેવરાવ્યું :

“ ફરખારને કહો કે ઝોરહરનાં દૂધ નહિ ઝરે બાપ !”

તોયે ફરખારને ડહાપણુ ન આવ્યું. થાનમાં બેઠાં બેઠાં, હોકો પીતા રાચકને ભગતે પૂછ્યું કે “ બીમડા ! તારાં હાથમાં ઇ શું છે બાપ ?”

“ હોકાની ને’ છે બાપુ !”

“ એનું બીજું નામ શું ?” “ નાજ્ય. ”

“ હાં બાપ ! ઇ ચે નાજ્ય : બંધૂક તોપની નાજ્ય જેવી. ફર એને ઝોરખીના ગઢ સામી લાંબી. ને માર કુંક. ”

બીમડાએ પહેલી કુંક દીધી. અને ભગત બોલ્યા કે “ સાબાસ ! ઝોરખીનો ગઢ તરથો. હાં, કુંક ફરીને !”

“વાહ ! એ...ઘોડહારના લુકા !” “બસ ! એ...કુંવર થડથો !”

એ દંતકથાનું એક ગીત છે :

ખરો કાળ ઝમઝાળ ગોરખો ખીજ્યો
માલ ગોરખ તણો ન થાય મીઠો,
ગઝબની ચોટ ભદર તણો ગોરખો
દેવાતણુ આકરો નતો દીઠો.

કમતીઆ કેસરા એમ વળડા કહે
કુલ ઘોડે ચડયો હૈયાકુટયો,
ઘોડાર્યું બાજ્યને કુંવરને થડથો
રાજ બાળી દીયે રણુ રડયો.

પરગણું બધું નડોડાઠ ભળડ પડયું
કાપીઓ માળીઆ સરે મટે ક્યાંથો,
ઝોરખી સરે ખૂટામણુ નો મટે
ઝોરખી ફૂટતી ફરે માથો.

તોળાં કંડોળાં તણી આવેને ફરી આળ
ઝોરખીને સર મહારાજ ! ગઝબ ઉતાર્યો તે ગોરખા.

દાના ભગત

જન્મ

સંવત-૧૭૮૪

મૃત્યુ

સંવત-૧૮૭૮

• પાંચાળને ગામે ગામે દયા અને દાનનો બોધ દેવા જાહેરાત ભગત એકવાર આજુબાજુ લાડલા નામે ગામમાં આવી પહોંચ્યા છે. જાહેરાત તો પીર ગણાતો. દુઃખીયાં, અપંગ, અધિનાં, વાંઝીયાં, તમામ આવીને એની દુવા માગતાં.

એમાં એક કાદીઆણી, માથે ગૂઢું મલ્લીર ઝોઢેલું, બાવીસ વર્ષના જુવાન હોકરાને લાટીએ દોરેલો, અને આપાની પાસે આવી ઉભી રહી. ભગતે પડખે બેઠેલાઓને પુછ્યું કે

“આ બેન કેણું છે ભાઈ !”

“બાપુ, કાળા ખાતરને ધેરેથી આપ છે. કાળા ખાતર દેવ થઈ ગયા છે, ને સત્તર વરસ થયાં આપ આ હોકરાને ઉઝેરે છે.”

“તે હોકરાને દોરે છે કાં ?”

“બાપુ, હોકરાને બેય આખે જનમથી અધાપો છે.”

“હોકરાનું નામ ?”

“નામ દાનો.”

“અહીં આવ બાપ દાના ખાતર. તારી આંખ્યું જોઈ આવ !”

દાનો થડમાં આવ્યો, પડખામાં બેસારીને ભગતે આંખો તપાસી. પછી નાનું છોકરું દાંત કાઢે તેવી રીતે ખડખડાટ હસીને બોલ્યા “બાપ દાના ! આટલાં વરસથી ઢોંગ કરીને બિચારી રડવાળ માને શીદ સંતાપી ? તારી આંખ્યુંનાં રતન તો આબાદ છે બાપ ! તું આંધળો શેનો ? દલ્લીમાં ઘોડાં દોડતાં હોય ધંધે તું બાળછ. તારી નજરું તો નવ ખંડમાં રમે છે. ઠાકરનું નામ લખને આંખ્યું ઉઘાડ બાપ ! તારે તો હજી કેકને દુનિયામાં દેખતાં કરવાનાં છે ધ કાં બૂલી જ ?”

*દાનાએ આંખો ઉઘાડી. પોપચાના પડદા ઉંચા થયા. જગતનું અજવાળું આજ અવતાર કરીને પહેલી વાર દીકું, આંખમાં જ્યેત રમવા લાગી. માતા સામે, સગાં બહાલાં સામે, ચારે કોર નજર ફેરવી. ત્યાં ભગત બોલ્યા :

“બાપ, ઉંચે ઇશ્વર સામું જોયું ?”

દાનાએ ગળનમાં નજર માંડી. ઇશ્વર પ્રત્યે હાથ જોડ્યા. આવીસ વરસનાં ભર જોબન, અને સંસારનાં સુખ માણવાની લાલસાઃ માની પ્રીતિ, બાપનો મૂકેલો વૈભવઃ અધુન સર્પની કાંચળીની માફક, પલવારમાં અંગ ઉપરથી ઉતરી ગયાં. દાનાના મુખ મંડળ ઉપર ભગવા રંગની લલક ઉઠી આવી. એણે નદરાના પગ ઝાલી એટલું જ કહ્યું કે “બાપુ ! હવે મારે ઘેરે નથી જવું. તમારી સાથે જ આવવું છે.”

“માડી ! એક વાર ઘેરે તો હાલ્ય. તારાં લૂગડાં બાંધી દઉં.” બેબાકળી માતાએ દીકરાને બોલાવ્યો.

“હા હા, બાપ દાના ! ઘેરે જઈ આવ. પછી તું તારે જગ્યામાં હાલ્યો આવજે.”

* આ પ્રસંગને પરચાનું રૂપ શા માટે આપવું એઈએ ? આગળના સતો ભકતો પોતાની પાસે સારી સારી વનસ્પતિની ફલાઓ રાખી લોકોના વ્યાધિઓ મટાડતા હોવાનો સંભવ છે. દાનાની આંખો ઉપર પશુ અમત્કાર કરવાને બદલે નદરાએ કોઈ હુંમરીયાળ ઔષધી જ લાગવી હશે.

“બાપુ ! મા ! માઈં ધર મેં ગાતી લીધું છે. હવે મારે કાંઈ પોટલું બાંધવું નથી. મારે તો મારે સાથે ઘેર જ જવાનું પરિણામ છે.”

માની આંખમાં દડા દડા પાણી પડવા માંડ્યાં. જદરા ભગતે માને કહ્યું કે “આપ ! આંસુ પાડજ ? કાઠીયાણી થઈને ! એકાદ સાંતી જમીનનાં ઢેકાં સાડ તારો દીકરો ધોંગાણે કામ આવત, તે વખતે તું આંસુ ન પાડત. અને આજ સંસાર આખાને જીતવા નીકળનારા દીકરાને અપશકન શીદ દઈ રહી છે મા ! છાની રે.”

(૨)

જુ

વાન દાનાએ ભગવાં પહેર્યાં. ગુરૂની આજ્ઞા મળી કે “બાપ ! કામધેનુની ચાકરી કરવા મંડી જા.”

આજ્ઞા મુજબ દાનો ગાયોને સંભાળવા લાગ્યો. અધરાતે પહર છોડીને માંડવના વંકા કુંગરાઓમાં એકલો જુવાન ધેનુઓને ચારે છે. ભમી ભમીને ફૂણા ધાટાં ખડવાળી ખીણો ગાત્યા કરે છે. ગાયોને ધરવી ધરવીને લળકડે પાછી જગ્યામાં આણે છે. પોતે જ તમામ ધેનુઓને દોવે છે. ગમાણમાંથી વાસીદાં વાળી, જાણના સુંડા માથે ઉપાડી, રેગાડે નીતરતો જુવાન જોગી જાણ્યાં થાપે છે. વળી પાછો ગાયો ઘોળીને સીમમાં કોઈએ ન દીકાં હોય એવાં ખડનાં સ્થાનો ઉપર જઈ પહોંચે છે. પાણીનાં મોટા મોટા ધરામાં ધેનુઓને ધમારી, વડલાની ધટા હેઠે ખેસારી, કોઈના ગળાં ખજવાળતો, કોઈની રૂંવાડીમાંથી ઝીણી ઇંતરડીઓ કાઢતો. કોઈની બગાંઓ પકડતો, કોઈનાં કંઠે બાંધવા માટે દુમકાં ગૂંથતો, ને કોઈની ખરીએ ને શીંગડીએ, એરડી વાટીને તેલ ચોપડતો બાળો જોગી જ્યારે પોતાની કામધેનુઓને મસ્ત બની વાગોળતી જોતો, ત્યારે એને પણ કોઈ સ્વર્ગીય આનંદનો નશો ચડતો. નેત્રો ઘેધૂર બની જતાં. અને ગળું ગુંજવા લાગતું કે

“આમે મનથી હેઢેરે” રે આવે

ઝીલ્લાં ઝીલ્લાં મોતીઠાં અઝર ઝરે રે.”

ગુર જાદરા ભગતે સમાત લીધી. અને પછી પાંચાળમાં દુકાળ પડ્યો. સેંજળ લીલી સોરઠ ધરાનાં દર્શન માટે જીવાન દાનો ધેનુઓનું ધણુ ધોળીને થાનથી ચાલી નીકળ્યો. આવીને એણે ગિરકાંઠાના કાઠીઆઈ ગામ ગરમલીની સીમમાં ઉતારો નાખ્યો. ત્યાંથી માતાજીઓને (ગાયોને) તુલસીશ્યામ તરફ ધોળી ગિરના કુંગરામાં ગાયોને આંટા દેવરાવ્યા. તુલસીશ્યામ તો વંક કુંગરે વીંટળાયલું, સજીવન ઝરણાંથી શોભતું, તાતા પાણીના કુંડ વડે ભાવિકાને ધશ્વરી ચમત્કાર દેખાડતું પ્રભુ-ધામ હતું. પરંતુ આપા દાનાનો જીવ ત્યાં ન ઠર્યો. ત્યાંથી નીકળીને જનમર ગામમાં પહોંચ્યા. દીખે સજીવન દીઠો. ગામના ગોવાળોને પૂછ્યું કે “ભાઈ રાયકા, આંહી રહું?”

“રે”ને ભા ! અમારે ક્યાં ખડ વાઢીને ખવરાવવું પડે છે?”

ગોવાળોની હેતુપ્રીત દેખીને ભગતનો જીવ ગોઠયો. ભગત ગાયો ચારવા લાગ્યો.

એક દિવસ પ્રભાતે ગોવાળો ગામને પાદર ટોળે વળીને ઉભા છે. જાણે કાષ્ટનું છોકરું મરી ગયેલું હોય, એવા અફસોસમાં સહુ એક પીપળાની લીલી મોટી ડાળ પડેલી તેને મોપાસ વીંટીને ઉભા છે. અંદરે અંદર વાતો થાય છે કે “કયે પાપીએ પીપળાની ડાળ કાપી નાખી ?”

“માતાજીયુંને વિશ્વરામ લેવાની શીળી છાંયડી ખંડિત થઈ ગઈ.”

“અને પંખીડાંનાં લીલાં એશણાં તૂટ્યાં.”

પીપળો તો પાદરનું રૂપ હતો. એની ડાળ માથે થા પડ્યો, એ તો જાણે માલધારીઓના માથા પર વાગ્યો હતો.

આમ અફસોસ થઇ રહ્યો છે, ત્યાં આપો દાનો આવી પહોંચ્યા. પીપળો વઢાયાની વાન એને પણ કહેવામાં આવી.

“ભણેં આપ રાયકાઓ !” આપો બોલ્યા, “શામાં કાણું થઉં ગો’ ! કાલ્યને ભોંમાં ફરીવાર વાવુ છો ને ! એકને સાટે એ પીપળા થાહે !”

“અરે આપા !” માલધારીઓ હસવા લાગ્યા, “પીપર, વડલો, કે આંબો, ઇ સંધાયની કાલ્ય વાવીએ તો ઉગે, પણ કાંઈ પીપળાની કાલ્ય તે ફરીવાર ચોંટે ભગત ?”

“કાણા સાદુ નો ચોંટે આપ ? સંધાયની જેમ પીપળાની કાલ્ય રોત ઉગે ! ઠાકરને ઘરે ઇમાં ભેદ હોવે નહિ. માટે ઠાકરનો નામ લઉને વાવુ છો ભા ! હાલો, ખોદો ખાડો.”

ખાડો ખોદાયો તેમાં ભગતે કાળ રોપી. ઉપર ધૂળ વાળી ‘આમણું’ કરીને દરરોજ પોતે જ પાણી સીંચવા લાગ્યા. દિવસ જતાં જપાટાભેર કાળ કાળી, પાંદડાંની ઘટા બધાં ગઇ. ચળ-કતાં પાંદડાં ચંદ્ર સરજનાં તેજ ઝીલીને રાત દિવસ હસવા લાગ્યાં. કાલ્યે કાલ્યે પંખીડે માળા નાખ્યા. આજે પણ એ પીપળો ઉભો છે.

(૩)

જે

નગર છોડ્યું. ફરીવાર ગાયો ઘેળીને ગરમલી આવ્યા.

અપોરને ટાણે સરજ બધ્યો છે. ગોંદરે ગાડવાંને છાંયે પોતે ગા’ના ડીલનો તકીયો કરીને બેઠા છે, ત્યાં સામે એક કણબીની છોકરીને દેખી. છોકરીએ માથા ઉપર મોશલો ઝોટેલ છે. દાંત ભીંસીને એ હાથે માથું ખજવાળે છે. માથામાં કાળી લા’ લાગી હોય તેમ ચીસે ચીસો પાડે છે. છોકરીથી ક્યાંયે રહેવાતું નથી.

જુવાન દાનો ઉઠીને એની પાસે ગયો, ખૂણું “ભણેં આપ ! કેવા સારૂ રાહ્યું પાડતી સો !”

પણ જવાબ આપવાનો સમય છોકરીને નહોતો. એ તો માથું ઢસડગતી જ રહી.

“માથામાં કાણું ઘ્યો છે બાપ ! મુઠેં જોવા તો દે !”

એટલું બોલીને એણે છોકરીના માથા પરથી કુંચલી ઉપાડી ત્યાં તો માથામાંથી દુર્ગંધ નીકળી. આખું માથું ઉંઢરીથી મદમદી ગયું છે. અંદર જીવાત્મ ખદબદે છે. પાસ પરના રેગાડા ચાંપ્યા જાય છે. વાળનું નામ નિશાન પણ નથી રહ્યું.

આપા દાનાનું અંતર આ નાની દીકરીનું દુઃખ દેખીને ઓગળી ગયું. એને એકેય દવા આવડતી નહોતી. દવા વિચારવાની ધીરજ પણ ન રહે એવો કશું એ દેખાવ હતો.

“ઠાકર ! ઠાકર ! દીકરીની જાત્યને આવડો દઃખ !”

એટલું બોલીને એણે છોડીનું માથું જાલી લીધું. હાથ પકડી લીધા, અને પોતાની જાન વતી એ આખા માથાને ચાટયું; એક વાર, બે વાર, ને ત્રણ વાર ચાટયું.

છોડીને માથામાં જાણે ઉંડી ટાઢક વળી ગઇ. એની ચીસો અટકી ગઇ. માથે હાથ ફેરવતાં જ ગૂંમડાંનાં ભીંગડા ટપોટપ નીચે ખરી પડ્યાં. અને થોડા દિવસમાં તો એ પુલ સરીખા માથા ઉપર કાળા કાળા વાળના કોંટા પુટી નીકળ્યા.

છોકરીએ ભગત બાપુના ચરણોમાં માથું નાખી દીધું. બાપુના પગ જાલી લીધા. બાપુના મ્હેં સામે મીટ માંડી રહી. ભગતના નેત્રોમાંથી તો દયાની અમૃત-ધારાઓ વરસી રહી છે.

લાંબી સુવાળી લટો વડે શોભતી કણખીની બાળકી ભગતના બોળામાં પડીને પુછે છે - “હે બાપુ ! જોડી મારા માથાની ઉંઢરી ક્યાં ગઇ ?”

“બેટા ! છ તો હું ખાઇ ગો !” એમ કહીને બોળાઓ ભગત દાંત કાઢે છે.

(૪)

“ગુરુનું તો ચાકરી કરી રહ્યો છું. પણ ગરીબ ગુરુખાં, ને સાધુ સંત મારે આંગણેથી અન્ન જળ વિના જાય છે. ઠાકરે છ કેમ ખમશે ?

ભગતે સદાવ્રત વહેતું કર્યું. દાણાની ટેવ નાખીને અનાજ ભેળું કરવા માંડ્યું. ગામ લોકોએ ફળી ભરડી દેવાનું પણ માથે લીધું. ગરીબ ગુરુખાં, લુધાં પાંગળાં, ઘરડાં છુટ્ટાં, તેમજ મુસાફર સાધુ બાવાઓને દાણ રોટલા આપવા લાગ્યા. એક પણ અન્નનું ક્ષુધાર્થી બૂખ્યે પેટે પાછું જતું નથી. આપા દાનાનો રોટલો મુલકમાં હતો થવા લાગ્યો.

- એમાં દુકાળ ફાટી નીકળ્યો. અનાજ ! અનાજ ! પોકારતો આખો દેશ હલક્યો. દાના ભગતને દારે રાંધણીના પાર ન રહ્યો. દાળનાં મોટાં રંધાડાં ને રોટલાની વીસ વીસ તાવડી ચાલવા લાગ્યાં. અનાજનાં ગાડાં આવી આવીને આપા દાનાની કોઠી-ઓમાં દલવાય છે, પણ કોઠને ખબર નથી. પડતી કે એ ક્યાંથી આવે છે ને કોણ મોકલે છે.

દેનાર તો ન થાક્યાં, પણ દળનાર ભરડનાર ગામલોકો મળે આવી ગયાં. ગામને બહુ લીંસ પડવાથી લોકો બોલ્યાં કે “બાપુ ! ફક્ત આમણ સાધુને જ રોટલા આપો, બીજાં કોઠને નહિ. નીકર અમે પોગી નહિ શકીએ.”

“અરે ભણેં બાપ !” ઓશીયાળા ચંદને આપા દાના બોલ્યા, “હવે તમારે ગામને દળવો ય નહિ ને ભરડવો ય નહિ. જ્યો આ પાંચ ફારી. એના ચોખા લાવો, ને ગળ લાવો. આ માતા-જીયું મળે છે તે માથે છાંટો છાંટો ધી દેશું, એટલે તમારે મારો હડયો ખમવો નહિ, ઠીક બાપ !”

દાળ રોટલાને બદલે ગોળ ચોખા ને ધીનું સદામત વહેતું થયું. ચોખાનાં છલકાં બહારથી આવતાં થયાં. ઠાકરે એ પાંચ ફોરીના ચોખા ગોળમાં અખૂટ અમી સીંચી દીધાં. કોઇ દિવસ તૂટ આવી નહિ. કેમકે ભગતની આસ્થા કદિયે ડગી નહિ.

ગરમલીથી ચાલીને એક દિવસ આપા દાનાએ ચલાળા ગામમાં જગ્યા બાંધી. ત્યાં પણ ગોળ ચોખાનું અન્નક્ષેત્ર વહેતું થયું.

(૫)

પોતાની ગાયો હાંકીને દાનો ભગત ગરમાં સીધાવ્યા છે. એક દિવસ કાળે બપોરે ગાયો તદ્દન નપાણીઆ મુલકમાં ઉતરી. માણસાએ બોકાસાં દીધાં દીધાં કે “બાપુ ! પાણીની નેગવાઇ આટલામાં ક્યાંયે નથી.”

“ભણેં દયો બાપ ! હું મોંગળ જીને પાણીની તપાસ કરાં.”

આટલું બોલીને ભગત ચાલી નીકળ્યા. ગિરમાં દેવળા નામનું ગામ છે, ત્યાંની સીમમાં આવ્યા. જીવે તો ત્યાં દુકાળની મારી બે ત્રણ હજાર ગાયો દેસાવરથી ગિરમાં જવા ઉતરી પડેલી છે. બદબદ ! બદબદ ! ચાતી એટલી ગાયો પાણી વિના ટળવળે છે. પણ ગામમાં એવો મોટો પીયાવો નથી. ગાયોની શી ગતિ થશે એવા ઉચાટ કરતા ગામલોકો પાદરમાં ઉભા છે. આટલી ગાયો આપણે ટીંબે પાણી વિના પ્રાણ છાંડશે તો આપણે ઉજ્જડ થઇ જશું, એવી બહીકે ગામની વસ્તી ગાયોનાં ભાંભરડાં દેતાં ઓશી-યાળાં મ્હોં સામે નેમ્મ રહી છે.

ત્યાં ખૂમ પડી કે “એ આપો દાનો દેખાય.”

ભગત આવી પહોંચ્યા. ગામલોકોએ કહ્યું કે “બાપુ ! આમ જીઓ.”

“કાં બાપ ! આ કાણું ?”

“બાપુ ! નવ લાખ ગાયુ !”

“ઝોહોહોહો ! નવ લાખ માતાજીયુ ! ભણે તવ્ય તો આ ગોઠળીયુ ભણાય. આ તો નંદજીનો ગામ ગોઠળ ! વાહ વાહ ! આ તો મોટી ભત્રા ભણાય.”

“અરે બાપુ ! નવે લાખ આંહી જ ઢળી પડશે. આંહી પાણી ન મળે.”

“પાણી ન મળે ? હીં તે કેદિ હોવે બા ! માતાજીને પુન્ય પરતાપે ઠાકર પાણી મોકલ્યા વિના રે’ અરે ? ધરતી માતા તો સદાય અમીએ ભરી છે. કુકું ભણો મા !”

એટલું બોલીને ભગતે ચારે બાજુ નજર કરી. અને એણે એક નાનો વેંકળો દીઠો.

“એ દ્યો બાપ ! ભણે આ રહી નહી ! આસે તો નકરો પાણી જ ભર્યો છે ને શું !”

“અરે બાપુ ! ઇ તો ખોડું નેરકું. નકરી વેળુ. સાત આથોડેય તાણીનો છાટો ન મળે.”

“ના બાપ, ઇમું ભણો મા. મડો ખોદવા. ગુપ્ત ગંગા હાલી જતી સે. હાં માળા બાપ ! સહુ સંપીને ઉલ્લમ મડો, એટલે ઠાકરને પાણી દીધા વન્યા છૂટકો જ નહિ. રોતલને કે દાળદરીને કાંઈ ઠાકર દેતો હોશે બાપા ?”

પોતે હાથ વતી વેકરો ખોદવા લાગ્યા. હસતા હસતા ગામ-લોકો પણ મદદે વળગ્યા. ધડીમાં તો ત્યાં વેકરની મોટી પાળ ચડી.

“એ જીઓ બાપ ! બીલો કળાણો !”

બીનો વેકરો આવ્યો. કમર કમર જેટલું ખોદાણુ કામ થયું. અને પાણી તબકયું.

“હવે ખસુ જવ બાપ ! અને માતાજીયુને વાંલ કરને બોલાવો. હવે ઠાકર પાણી ને છે ને કિસે જશે ?”

આંહી ગાયોને વાંભ દીધી, ને ત્યાં જાણે પાતાળ ફાટ્યું. જાતી સમાણો વીરડો મીઠે પાણીએ છલકાઇ ગયો. પાણીનું બ્હેન બંધાઇ ગયું. અને તરસે અધિળી બનેલી ગાયો પાણી ચસકાવવા લાગી. ગાયોના શરીર ઉપર હાથ ફેરવતા ફેરવવા ભગત કહેવા લાગ્યા કે “લણું માવડીયું! કામધેનું! આ તમારા પરતાપે પાણી નીકળ્યાં. જમનાજી છલક્યાં. પીવો! ખૂબ પીવો!”

આજે પણ ‘નવલખો વીરડો’ નામે ઓળખાતું એ અખંડ જળાશય ચાલુ છે. એને લોકો ‘આપા દાનાનો વીરડો’ પણ કહે છે. થોડાં વર્ષો પર કાંઈ ખેડુતે ત્યાં વાવેતર કરી, એ વીરડાનું પાણી વાળ્યું. એટલે લાખો પશુઓની તરસ છીપાવતાં એ અખૂટ પાણી થોડાં દિવસમાં જ ખૂટી ગયાં. વાવેતર બંધ થયું, એટલે ફરીવાર વીરડો ચાલુ થયો.

(૬)

ભવનગરથી ગધેડાં ઉપર ચોખાનાં જાલકાં બરાવીને ભગત ચલાળા તરફ ચાલ્યા આવે છે. પોતે ઘોડી ઉપર ચડેલ છે, અને ગધેડાને જોગી લોકો હાંકતા આવે છે. ચૈત્ર વૈશાખના બપોર ચડ્યા છે. ઉની લૂ વાય છે. બરાબર પાડર-શીંગાની સીમમાં આવતાં માર્ગે એક વાડીના ધોરીયામાં ગધેડાં પાણી પીવા ચડ્યાં. વાડીનાં અખૂટ પાણી વહ્યાં આવે છે. અને ઉપર એક સામટા સાત ફાસ જૂત્યા છે. ૭૦-૮૦ વીધામાં ઉનાળાનો ચાસડીઓ ઉભો ઉભો અખંડ પાણી પી રહ્યો છે. અને નાની શી સારણુ વહેતી હોય એવો ધોરીઓ ચાલી રહ્યો છે. આમ છતાં યે ગધેડાં જ્યાં ધોરીયામાં મોદું નાખવા જાય છે ત્યાં તો વાડીમાંથી ચઢકા થયા. સાતે ફાસીયાએ ફાસ ઉભા રાખીને હાથમાં પગેણા લઇ દોટ દીધી. ગાળોની ત્રમઝટ બોલાવતા બોલાવતા ગધેડાંના મોઢાં ઉપર પરાણાની માછટ દીધી.

“અરે ભણેં આપ !” દાનો ભગત આ ત્રાસ જોઇને બોલ્યા,
“આપડાં પશુડાં તરસ્યાં છે, યાને પાણી પીવા હો ને ! કાણુ
સાર વારતા સો ?”

“મારે નહિ ત્યારે શું ચાટે ? કાંઈ તારાં ગધેડાંને પાણી પાવા
સાદુ કોસ જોડ્યા છે ? કાળ વરસનું પાણી ક્યાં વધારાનું છે ?”

“અરે ભણેં આપ ! પાણીનો તૂટો કેવાનો ? આ સાત
કોસ વહેતા સે ને ?”

“તે તારા જેવા મક્તીઆ સાદુ કોસ નથી જોડ્યા, બાવા !
હાલ્યો જી છાનોમુનો. પાણી નહિ પાવા દઇએ.”

“અરે ભણેં બાઇ ! ઠાકરની પાસેં તો સંધાય જીવડ
સારખા. ઠાકરે તમુંહેં પાતાળ-પાણી દીનો સે ! શીદ આ
ગભરના નિસાપા લેતા સો ! પીવા દીયો, પીવા દીયો, ઠાકર
• તમુંહેં ઝાઝો પાણી આપશે. ”

“હવે હાલ્યો જી ઠાકરના દીકરા ! પાણી નથી ફૂવામાં. ”

પાણી નથી ! એટલો શબ્દ જ્યારે પાંચ વાર બોલાયો,
ભગતના કાલાવાલા એળે ગયા, અને તરસ્યાં ગધેડાંનાં મ્હોં પર
લાકડીઓનો માર જોઇ ન શકાયો. ત્યારે દુબાઇને ભગત એટલું જ
બોલ્યા કે “ભણેં બાઇ ! હાંકો ગધેડાંને. યાના ફૂવામાં પાણી
નસે. હાંકો, મોંગળ આ સાતકોસી વાડી રહી. ઇસે પાશું !”

“હા હા ! જી, પડ્ય ઇ સાતકોસી વાડીમાં !” એમ
બોલીને કણ્થીઓએ હાંસી કરી.

ભગત આગળ ચાલ્યા. પોતે જેની સામે આંગળી ચીંધાડીને
બતાવી તે વાડી સાતકોસી તો નહોતી, પણ એકકોસી ચે
નહોતી. વીસ પચીસ ક્યારામાં ચાસટીઓ કરીને એક ગરીબ
ખેડુત પોતાના કુકેલા બળદથી એક કોસ ચલાવે છે. દસ ક્યારા
પીવે ત્યાં ફૂવાનું તળીયું દેખાય છે. વળી બળદ છોડી નાખીને
કણ્થી વાટ જોતો બેસે ત્યારે ધણી વારે કોસ જીડરા જેટલું
પાણી બરાબ છે.

એવી હાલત વાળા કૂવા પર જમને ભગતે સાદ કર્યો કે
 “ભણેં આપ નેગીડાઓ ! ગધાડાંહીં આસેં આણો. આ સાત-
 કેસીના ધોરીયામાં પાણી પાવ ! હાં આપ પટલ ! કેસ કાઢવા
 મંડય. તરસ્યા જીવડ પાણી પીને તોહેં કૂવા દેશે. ”

દુઃખી કણુખી બોલ્યો “પણુ આપા ! કેસ પૂરો જીવડો ચે
 નથી. શી રીતે કાઢું ?”

“ભણેં આપ ! યામાં તો સેંજળ શેત્રુંજી હાલી જતી સે.
 તું તારે કાઢવા માંડય. તરસ્યાં જીવડાંની કૂવાથી પાણી આવશે. ”

કણુખીએ કેસ નેડ્યો. ગધેડાં પાણી પીવા લાગ્યાં. પહેલો
 કેસ, અને બીજો કેસે તો બળદને અને થાળાને એક હાથનું
 છટું બોણું થયું. ત્રીજો, ચોથો, ને પાંચમો કેસ નીકળે, ત્યાં
 તો કૂવો અરધે સુધી ભરાયો. આંહી ગધેડાં ધરાયાં, ત્યાં કૂવો
 છલકાયો.

“ જો ભણેં પટલ ! હું નોતો ભણુતો, કે આ ગભડાં જીવ-
 ડાંની કૂવાએ કરીને સારો થાય ! જો વાડીમાં પાણી વધુ જો.
 આ કેની વાડી છે ?”

“ આપા ! આ વાડી ગોરખા ખુમાણુની. ”

“ અને એલી ?”

“ વીસામણ ખુમાણુની !”

“ અરેરે ! વીસામણની વાડીમાં પાણી ન મળે. કાણું કરવો ?”

ગોરખા ખુમાણુનો ખોટો કૂવો જો વખતે સાતકેસી વાડી
 અને એટલો છલકાઇ ઉઠ્યો, તે વખતે પેલી સાતકેસી વાડીને
 તળાએ સાતે કેસ લાંબા થઇને સૂકા ગયા. સાત દુકાળે પણ અખૂટ
 રહે તેવાં એનાં નીર શોષાવા લાગ્યાં. કેસ પછડાય છે એવું
 લાગતાં કેસીઓ વાડીમાં નજર કરવા ગયો. જીવે છે કે કૂવાના
 ડારની અંદર થઇને તમામ પાણી પાતાળમાં આદ્યું જાય છે.

એકુતો ગામમાં દેડ્યા. પોતાના જમીનદાર વીસામણ ખુમાણ પાસે જઈ ચીસ પાડી કે “હે આપુ ! વાડીમાં જાંટાય પાણી ન મળે !”

“શું થયું ?”

“કો'કે કાઠી આળ્યો'તો, અમે એનાં ગધેડાંને પાણી પાવા ન દીધું. એણે આપા ગોરખાને કૂવે પાણી પાડ્યું. અટાણે ત્યાં વાડી જલકાય છે.”

વીસામણ ખુમાણે તપાસ કરી. ખબર પડી કે એ કાઠી તો આપો દાનો : આપો દાનો ગામમાં રાત રહ્યા છે. વીસામણે આપાને પગે જઈ હાથ નાખ્યા : પોકાર કર્યો કે “એ આપા ! તમારી ગા ! મારી સાતકોસી ઉપર કાળો કેર ગુજર્યો. મારા છોકરાં રઝળ્યાં.”

“ભણેં આપ વીસામણ ! હું કાણું કરાં ! ઇ કૂવો જ ખોટો છે.”

આજ પણ એ સાતકોસી વાડીનો મંજવર કૂવો ભાડ થઈને જ પડ્યો છે. અને ગોરખા ખુમાણની વાડી સાતકોસી બની છે.

(૭)

“ભણેં ગોર ! આપ હવે આ બેય રાજગર છોરડા મોટા થઈ ગા ! અને હવે યાને નાતમાં લઈ લ્યો તો માળે માથેથી આર ઉતરે. નીકર બચારા છોરડાને કોષ દીકરી ને છે.”

“પણ આપુ ! જગ્યાનો રોટલો ખાઈને ઇ તો વટલ્યા કહેવાય.”

“ના ના, ભણેં આપ ! મેં ચાની દેહ નસેં વટલાવી. હિંદુસ્તાની સાધુને આમણીયે રસોડે જ યાને અમે જમાડતા. હું ઠાકરની સામે ભણુતો છાં.”

“ ઠીક ભગત ! જોશુ.”

“ અને વળી જરૂર હોવે તો હું તમાળી નાત્યને જમાડાં.”

“ ના આપુ ! ઇ દાખડો રેવા લો. આંહી દેવળા ગામમાં હમણાં જ રાજગરની નાત્ય કારજ માથે ભેળી થાશે. ત્યાં તમે છોકરાને લઇ આવજો.”

પાંચ સાત વર્ષના એ રાજગર છોકરાઓ હતા. માઆપ મરી ગયા છે. ગાયો મજાડા ચરે એવો દુકાળ પડ્યો. છોકરાને ન્યાતના કેાઇ માણસે સંધ્યાં નહિ. એ નિરાધારોને આપા દાનાને આંગણે આધાર મળ્યો. પણ પોતે કાઠી હોવાથી છોકરાઓને ચોકખે રસોડે જ જમાડી, પેટનાં બચ્ચાંની માફક મોટાં કર્યાં. છોકરા ઉમ્મર લાયક થવાથી હવે આપાએ એને ન્યાતમાં લેવરાવવા મહેનત માંડી.

કારજ ટાણે પોતે દેવળા ગામે ગયા. જઇને રાજગર જ્ઞાતિના પટેલીઆઓને હાથ જોડી અરજ કરી કે “ આપ ! હવે યાને નાત્ય-ગંગામાં નવરાણું થ્યો.”

“ ભલે આપુ ! ”

એટલું કહી બન્ને છોકરાઓને જમણમાં જમવા લઇ ગયા. પણ સમજણા છોકરાઓએ ઉતારે આવીને આપુને વાત કરી કે “ આપુ ! અમને તો નોખા બેસીને જમાડ્યા.”

ભગતે ફરી વાર ન્યાત-પટેલીઆને તેડાવીને વિનતિ કરી. દૂત્તા પટેલો બોલ્યા કે “ ના, ના આપુ ! છોકરાઓને તો બહેમ છે. અમે તો એને ભેળા જ બેસાર્યાંતા.”

“ તબ્બ આપ ! હું ભણાં છું કરો ! તમમાં મોટરા હો છ યાની થાળીમાં જ જમુ થ્યો.”

લાણામાં ભેળા બેસીને જમી થ્યો ! એ વેણ સાંભળતાં જ આગેવાનો એક બીજા સામે જોવા લાગ્યા. ને છેવટે દંભનો અંતર્પટ ઉઘાડીને બોલ્યા કે “ આપુ ! એમ તો નહિ બને. છોકરાઓએ જમાના રોટલા ખાઇને કાયા અલગાવી છે. માટે ગંગાજી ન્હાવા ગયા વગર ઉપાય નથી.”

“ભણેં આપ ! તબ્ય ઈ મોકખો ચટ ભણુ નાખોને ! ખુશીથી ગંગાજી નાંખ આવે. પછી કાંઈ ?”

“પછી કાંઈ નહિ.”

જરા વાર વિચાર કરીને ભગત બોલ્યા કે “હેં આપ ! ભણેં આ ઊરડા બચારા ગરીબ છે, ગંગાજીએ પોગી ન શકે, અને સાટે ગંગાજી જ આસેં પધારને યાને નવરાવે તો કેમ ?”

બાવાની બેવકૂફી ઉપર બધા રાજગર મરક ! મરક ! હસવા લાગ્યા. તમારો જોવાની વૃત્તિથી બોલ્યા કે “તો બહુ સારું.”

“વાહ વાહ ! એલા, કોઈ એક તાંસળી લાવજો તો !”

ભગતે તાંસળી મંગાવી. હિલા થયા. બે હાથમાં તાંસળી ઝાલીને આકાશ સન્મુખ ધરી રાખી. પોતે આલ સામી મીટ માડીને બોલ્યા કે “એ માડી ! તું તો અધમ-ઓધારણી છો ! આલ મેલુને ધરતીનાં મળ ધોવા આવી છો. તું તો ભણેં માવડી ! ભગતુંની જીભને વશ છો. જો મા ! આ બેય ઊરડા પવિતર જ રહ્યા હોય, તો તો તું આવીને યાને નવરાવુ જાજો. ઇ બચાહા તાળી પાંસે પોગે એમ નસે.”

એટલું ઉચ્ચારીને ભગત હિલા રહ્યા. સહુ જુએ છે તેમ તાંસળી છલકાણી. ઉપરથી નિર્મળાં નીરની ધારાઓ ઝૂટી. અને ભગતે છોકરાને બોલાવ્યા “ભણેં ઊરડાઓ ! આપ હાલો, બેય જણા નાંખ દ્યો.”

છોકરા તરબોળ બની નહાયા. તો પણ ધારા ચાલુ છે. ભગતે સાદ દીધી કે “આપ ! ખીજ જોને નાવો હોઈ ઇ આવે !”

ખીજ ધણાએ આન કર્યું.

“હવે આપ ! ભણેં હવે તો છોકરાઓને નહિ તારવો ને ?”

“ના.”

પણ રાજગર ન્યાત ન માની. એણે તો કહ્યું કે “આપો તો કામણકૂટીઓ છે. હથી કાંઈ ગંગાજી આંહી આવી ગઈ ? હ તો છોકરાઓએ ગંગાજીએ જઈ આવવું જ પડશે.”

તે દિવસે ન્યાતમાં છોકરાને તારવવામાં આવ્યા. એ વાત જાણીને ભગતનું દિલ બેઘાઈ ગયું. ઠાકર ! ઠાકર ! એમ બોલીને ભગતે નિશ્વાસ નાખ્યા.

અપેર થયું ત્યાં તો છુમાછુમ ને દોડાદોડ થઈ પડી. રાજગરોએ આવીને ભગતના પગ ઝાલી લીધા. “આપુ ! તમારી ગા’ ! કાંઈ રીતે ઉગારો !”

“કાં આપ ! કાણું થીયો ?”

“ન્યાતમાં જમનારા તમામને ઝાડો ને ઉલટી આલ્યાં છે. સૌનું મોત સામે ઉભું છે. કાંઈ રીતે ઉગારો !”

“ભણે આપ ! હું કાણું કરાં ! મેં કાંઈ મંતર દાણા છાંટ્યા નથ. મેં કાંઈ સરાપ નસેં દીનો. હું તો ગાયુનો ગરીબ ટેલવો સાં, આપ ! માજો કાણું ઉપા’ !”

“આપુ ! ઓલ્યા રાજગરના છોકરા....”

“હા આપ ! મારી આંતરડી કાચવાણી છે. બાકી મેં કાણું ય કામણ કર્યો નથ. છોરડાની કદુવા લાગી હોય, તો હ જાણે ને તમે જાણો !”

“આપુ ! તમે કહો એમ કરીએ.”

“આપ ! તો પછી ભણેં હ છોરડા રાંધે ને તમે સીંધા જમો.”

“બલે આપુ !”

“ભણે છોરડાઓ ! તમે રાંધુ જાણો છો ?”

“આપુ ! અમને તો ચોખ્ખા રાંધતાં આવડે. બીજું કાંઈ નહિ.”

છોકરાઓએ જાત રાખ્યા. ને એ જાતે આખી ન્યાત જમી.

૮

સંધ્યાની રૂંઝેયો રડી ગઇ છે. અંધારાં ઉતરવા લાગ્યાં છે. તે ટાણે ચલાળા ગામથી દૂર દૂર ઝાડીની અંદર એક ગાડા-ખેડુ કાંટાની મોટી ધાંસી પોતાના ગાડા ઉપર ચડાવવા મથે છે. પણ ભારે વજનની ધાંસી કેમેય ચડતી નથી. બપોર દિવસથી મથ્યા કરતો એ આદમી આખરે અંધારું ધોર થઇ ગયે થાક્યો, અને ધાંસી ચડાવવા માટેનું લાકડું ફગાવી દીધું. ધાંસીની એક બાજુ ગાડાનું ઠાકું રાખ્યું, અને બીજી બાજુ પોતે કાંટામાં પોતાની કમર ભરાવી, નેર કરી, સાદ દીધો કે “એ આપા દાના ! ધાંસી ચડાવજો ! ”

નેર દીધું. ધાંસી ચડી ગઇ. પોતાને એક પણ કટિ વાગ્યો નહિ. પોતે ગાડું હાંકી ધેર ગયો. પોતે દાના ભગતની જગ્યાને હળમ હતો. નામ દાનો હતું. રોજની માફક આજ પણ રાતે એ ભગતના પગ ચાંપવા ચાલ્યો.

“લણે આપ દાના ! મારા વાંસામાં એક કાંટા છે તે કાઢુ નાખજો !” ભગત બોલ્યા. દીવો લઇને હળમ પોતાની નેરણી વતી કાંટા કાઢે છે. જુવે છે તો બે નહિ, પણ આખા વાંસામાં કાંટા હતા.

“બાપુ ! આટલા બધા કાંટા ક્યાં વાગ્યા ?”

“સીમમાં ભાઇ !”

“શી રીતે ?”

“તારી ધાંસી ચડાવી ને, એ રીતે.”

“બાપુ ! તમે !”

“હું કેમ ન હોઉં આપ ! તેં મને સંભારીને સાદ કર્યો; તું મારી રાજ ચાકરી કરનારો; ને હું તારું વેણ કાક દિ’ ચે ન રાખું બાપ !”

“બાપુ ! મારી જૂલ થઇ.”

“કાંઈ વાંધો નહિ આપ ! સાધુનાં તો એ કામ છે.”

૯

ચલાળા ગામમાં એ સોની બાઇઓ અડોઅડ રહે છે. બન્નેના ઘર વચ્ચે એક જળી છે. બન્નેને અદાવત છે.

એક દિવસ એ બેમાંથી જે ગરીબડો લાઇ હતો, તેનો ઘોડો ફળીઆમાં બાંધ્યો બાંધ્યો, વચલી જળીના સળીઆ વાટે પોતાનું મોં નાખી જીભ ફેરવતો હતો.

જળીમાં એટલા દેખીલા સોનીએ પોતાના પાડોશીને હાનિ પહોંચાડવાનો ભારી લાગ જોયો. ધારદાર હથીઆર લઇને ઘોડાની જીભ કાપી નાખી. ચાર આંગળ જેટલો જીભનો ટુકડો લગભગ જૂદો થઇ જતાં તો લોહીનોહાણુ ઘોડો જમીન પર પછાટી ખાઇને તરફડવા લાગ્યો. વેદનાનો પાર ન રહ્યો.

ઘોડાના માલીકનું આખું ઘર એ ચીસો સાંભળીને દોડ્યું આગ્યું. ગરીબ માણસો પોતાના લાડકવાયા ઘોડાને આવી કર-પીણુ રીતે તરફડી મરતો જોઇ ચોધાર આંસુડે રોવા લાગ્યાં. છોકરાં ઘોડાને બાઝી પડ્યાં. ઘરનો માલીક આપા દાના ! આપા દાના ! એવા જાપ જપવા લાગ્યો.

નાનું શું ગામઃ તુરંત જગ્યામાં જાણુ થઇ. ગામલોકોના દુઃખની જરાક પણ વાત જાણતાં દોડ્યા જનાર દાના ભગત જલ્દી સોનીને ઘેર પહોંચ્યા. ઘરનાં માણસો બાપુને દેખી પગે પડ્યાં. બોલ્યાં કે “બાપુ, અમારા ઘોડાની પીડ જોવાતી નથી.”

“અરેરે ભાષ! આવો કાળો કામો કાણે કર્યો! આપણા અમોલ્ય પશુ ઉપર આ જીલમ! ભગવાન એનાં લેખાં લેશે ભાષ! પણ આ કટકો જીભની સાથે રેવી નો લેવાય?”

“અરેરે આપુ! સોનું રૂપું રેવાય, પણ કાંઈ જીભ રેવાય!”

“પણ કાણા સાદુ નો રેવાય? તું તો આપ સોની છો. તારો તો છ કસબ છે. લે ઝટ કર. ઘઉંનો લોટ પલાળીને લાવો. તમારી ધમણી (પુંકણી) લાવો. હ્યો હું આ કટકો જીભ સાથે ઝાલી રાખું. અને તું આપ! આ લોટનો રેણુ દઉં. ચારે ફરતો લોટ ચોટાડુ, સાંધા કર દે.”

લોટ ચોટાડ્યો.

“લે આપ! હવે આ પુંકણીથી પુંક તો! સાંધા મળી જશે. લે હું પુંકું!”

પોતે પુંકવા માંડ્યું. અને પછી સોની પાસે પુંકાવ્યું. જેમ જેમ પુંક લાગતી ગઈ તેમ તેમ ધાતુનો સાંધા મળી જાય એવો જીભનો સાંધા મળતો ગયો. જેવી હતી તેવી જીભ બની ગઈ. ઘોડો ઉભો થઈને હણહણ્યો. ભગતના હાથ પગ ચાટ્યા. છોડરાં ઘોડાની ડોકે બાજી પડ્યાં. ઘડી પહેલાં કળેળાટ અને કાળો બોકાસો પાડનારાં માણસોને આનંદનાં આંસુડે ભીંજતાં બાળી પરમ સંતોષ પામતા ભગત ચાલ્યા ગયા. પોતાના ચરણમાં પડનાર એ સોનીને કહ્યું કે “ભણું આપ! માળે પગે હાથ શીદ નાખતો સો! મેં કાણું કર્યો છે! છ તો તાળો હાથકસબ, અને ઠાકરની દુવા : એથી જ બન્યું છે ભા!”

(૧૦)

કહીએના તરફ ભગતનું અંતર ક્રોધવાયું હતું. એક દિવસ જેતપુરનો જેતાણી દાયરો કુંડલા ખુમાણોની પાસે જાય છે. રસ્તે ચઢાળામાં દરબાર બોકાવાળાને ઘેર ઉતારા કરે છે. પંદર

દિવસ સુધી ચલાળાની પરોણાચાકરી માણીને મહેમાનો કુંડલ બણી ચાલ્યા. શેલ નદીને કાંઠે આવતાં સહુને વિચાર ઉપડ્યા કે કુંડલા જઈને કસુંબા પાણી શેના કાઢશું? ખરચી હતી તે તો ચલાળે કસુંબામાં ખૂટી ગઈ!

“ભણેં હાલો પાછા! ચલાળું ભાંગીએ. ત્યાં કણબણોના પગમાં કાંખીકડલાં ખુબ ઠણકે છે.”

કુટ કાઠીઓએ પાછા આવીને લૂંટ આદરી. ઘણું લીધું, પણ ત્યાં તો ઘણી વસ્તી પોતાની માલ મત્ત લઈને આપા દાનાની જગ્યામાં પેસી ગઈ. માન્યુ કે કાઠીઓ જગ્યાને માથે નહિ આવે! ત્યાં તો લૂંટારાનું જ્ય.ન ખેંચાયુ.

“એલા! સંધી વસ્તી માયા ઉપાડીને ક્યાં ગઈ?”

“ગઈ હશે જગ્યામાં?”

“હાલો લૂંટો જગ્યાને”

કાઠીઓ જગ્યામાં પેઠા. એણે મરજદ મેલી. ઠાકરના ધરની એબ લીધી. દોડીને આપો દાનો આડા ઉભા રહ્યા. કહ્યું “ભણેં આપ! ગામને લૂંટયું ઇથી ધરાણા નથી? તે હવે ઠાકરની મરજદ લોપવા આવ્યા છો? અને ભૂલી ન જાવ, કે હું કાઠી-ભગત છું.”

કાઠી ન માન્યા. લૂંટ આદરી. એ કરતા ભાળીને ભગતે ગાયની માફક આકાશ સામે જોઈ ભાંભરડા દીધા. એનાં મુખ-માંથી ધા નીકળી કે “કાઠી સહુ પોઠી બનશે”: કાઠીઓ કેવળ વેઠીઆ બની જશે! (આજે કાઠીની એજ દયા થઈ દેખાય છે.)

કાઠીની ફેજમાં મીરાંજી ધંધુકીઓ હતો. એને ન્હાવું હતું. જોરા-વરીથી જગ્યાના સાધુને હુકમ કર્યો કે “મને સીંચીને નવરાવ.”

ત્યાં ભગત દોડ્યા: “એ આપ! ભણે સાધુદી સંતાપવો રવા દે. હું નવરાવાં, હાલ્ય આપ!”

કુવાની પાળે મીરાંજી ધંધૂકીયો વહાવા બેઠો. ભગતે ડાહ્ય સીંચી સીંચીને મીરાંજીના માથા પર પાણી રેડ્યું. રેડતાં રેડતાં કહ્યું કે “ તારે માથે ઝાઝો મે વરસે આપ ! માળી આંતરડી ખૂબ ઠરી છે ! ”

ઝાઝો મે, પણ ગલોલીનો : મીરાંજીને માથે એ મે બરાબર વરસ્યો. લૂંટારાઓ કુંડલે જતાં, રસ્તે નહીંમાં વાંધરીના વાડા આવ્યા વાંધરીએ વિચાર કર્યો; “ રાજ શિયાળ મારું છું તે આજ તો આ કટકમાંથી જ એક ઢીમ ઢાળી દઉં. ” એવું વિચારી, ઝુંપડામાં બેઠાં બેઠાં, ઝુંપડાની સાંકીઓમાંથી બંદૂકની નાળી બહાર કાઢી, બડાકો કર્યો. મીરાંજી મોખરે હતો. એને જ ગાળી ચોંટી. પોતાના જ લોહીમાં એ તરબોળ બનીને નહાયો.

x

x

x

xઆ કુષ્કૃત્યને કારણે આજ સુધી જેતપૂરના કાઠીઓ સામે ચલા-બાની જગ્યાને અપૈયો છે. વચ્ચે લોહમાં પડી એક ભગતે જેતપૂર તરફથી હાથીની ભેટ સ્વીકારી હતી.

જેતાણી પાદીને જાણે એ દિવસોની કડુવા લાગી હોય તેમ આજે એ કુળ પાયમાલ છે.

૧૧

“ ઈ ” છે બણે ? શાદુળ ભગત ઢોલીઆ ભાંગતો છે ? ”

“ હા આપુ ! સાચોસાચ ! શાદુળ ભગત જ્યારે ભજનમાં બેસે છે, હાથમાં કડતાળો લઇને જ્યારે ઇશ્વરની વાણી ઉપાડે છે, ત્યારે એ અગમની હારે એકાકાર થાય છે. એની આખી કાયા ઉછાળા મારે છે. આંખો ધેધૂર બને છે. બને એ આવેશમાં એવું તો જોશ કરે છે, કે ગમે તેવો મજબૂત ઢોલીઓ પણ કડાક કરતો તૂટી પડે છે. ”

“ ઓહોહો ! રંગ છે એની ભગતીને આપ ! એવા કેટલાક ઢોલીઆ તોડ્યા ? ”

“કાંઈ પાર નથી રહ્યો બાપુ !”

“ભાઈ ! ભાઈ ! તબ્બ તો ભણે” માળે યાનાં દરજન કરને રામ-રસ પીવો પડશે.”

“ભલે બાપુ ! આ વખતે તરણેતરને મેળે વાત.”

૪૫૨૫ વાવડીની જગ્યાના કાઠી સાધુ શાદુળ ભગતની ભક્તિ વિષે આપા દાનાએ આવી કેં કેં વાતો સાંભળી. અંતરમાં અચંચો થયો કે આ શી વાત ! ઇશ્વરના રંગમાં રંગાઈ ગયેલો પુરુષ આટલો બધો કેમ ઉછાળો કેમ દેખાડે ! એની વૃત્તિઓ તો કરીને શીતળ ચાંદ જવી જોઈએ.

પાંચાળમાં ચાન પાસે તરણેતરનો મેળો બરાવ છે, ત્યાં આપા દાના વરસોવરસ જતા તેમ આ વખતે પણ ગયા, શાદુળ ભગતને કહેવરાવ્યું કે “આપની પ્રભુ-વાણી સાંભળવી છે.”

શાદુળ ભગતને ખમર પહોંચેલા કે પોતે ઢોલીઓ કેમ ભાંગે છે તે જોવાની આપા દાનાને આકાંક્ષા છે. શાદુળના અંતરમાં અહંકારનો કોટિ પુટયો. એણે તે દિવસ રાતે ભજન જમાવ્યાં. શાદુળ ભગતનાં માણસોએ આપા દાનાને કહ્યું “ભગત ! એક ઢોલીઓ મગાવી દો.”

“ભલે બાપ !”

ઢોલીઆને બદલે બરવાડના વાસમાંથી એક તકલાદી ખાટલી મગાવી : કહ્યું “લે બાપ શાદુળા પીર ! યાને માથે બેસ.”

શાદુળના સેવકો હસ્યા : “અરે આપા દાના ! આ ખાટલી ઉપર બેસીને ભજન શે’ થાશે ! મોટા ઢોલીઆ ય ઝીંક નથી જાણતા ને ?”

“કાણું કરવો બાપ ! આસેં ઢોલીઓ કમણુ આપે ? ઇ તો ઠાકર ઠાકર ! ખાટલી ભાંગે ઇ યે કાંઈ એછી વાત છે બાપ ! હાં, ચલાવો.”

૪૫૨૫ જગ્યાના રથાપક સંત દેવીદાસનું વૃતાંત આગળ આવશે.

શાદુળ ભગતે કડતાલ ખખડાવીને સૂર ઉપાડ્યો:

“એ છ મારે રામે રામે રામબાણ વાગ્યાં !”

ઢોલક, મજરાં, એકતારો અને આખી મંડળીનો નાદ: તમામની જમાવટ થઇ. દિશાઓ ખડખડવા લાગી. ખાટલીના પાયા ઝમઝમી ગયા. આપા દાનાએ સાદ કર્યો “વાહ બાપ શાદુળ ! ધન્ય તાળી ભગતીને !”

તેમ તેમ તો શાદુળ ભગતને નસો ચડ્યો. શરીર પછડટી દેવા લાગ્યું. હમણાં જાણે ખાટલીનો જુલો થશે.

પણ પલકમાં તો કેણ જાણે સાથી ખાટલીના પાયા ડાલતા બંધ પડ્યા. શાદુળ ભગતે ભીંસ દીધી એટલે પાયા ઉલટા સ્થિર થયા. જાણે લોહાના થાંભલા ખોડાઇ ગયા.

• ભજનની ઝીંક બોલી : આવેશના ઉછાળા વધ્યા. નસો અગને ચડ્યો. શરીર જાણે તૂટવા લાગ્યું.

પણ ખાટલીના પાયા ચસકતા નથી.

ભજનિક થાક્યો. અંધરાત થઇ.

‘એ છ મારે રામે રામે રામબાણ વાગ્યાં !’

એ ચરણ ઢીલું પડ્યું. શાદુળ ભગત ખાટલી પરથી ઉઠી ગયા. આપા દાનાએ પૂછ્યું “કાં બાપ ! ખાટલી ભાંગીને ?”

શાદુળ ભગતે નીચું જોયું.

“અરે ભણે શાદુળ ! તું તો ભણતો સો, કે “ મારે રામે રામે રામબાણ વાગ્યાં !” રામે રામે રામબાણ વાગ્યાં તોય તું આવડા કુદકા કેમ કરને મારી શકજી બાપ ! મુઠે તો બાપ ! જરાક એક ખૂડી અડુ ગી’ છે, ત્યાં તો હું ટાઢોબોળ થઉં જો સાં ! ને તેહિં રામે રામે રામબાણ વાગ્યાં તોય આવડે જોર ઠાઠેથી !”

શાદુળ ભગતની પાંપણુ ધરતી ખોતરી રહી છે. એનો મદ ગળેલો જોઈને છેવટે આપા દાના બોલ્યા:

“જો આપ શાદુળ ! દુઃખ ધોખો લગાડીશ મા. તોહેં એક વાત લણવા આદો સાં. ગરીબ અચારાં લોકોના ધરમાં વહુ આણો વળુને આવે, તયેં બેળો એક ઢોલીઓ લાવી હોય. ખીજો ઢોલીઓ કાસેથો હોય ? એમાં તું ધરોધરના ઢોલીઆ લાંગતો ફરછ, ઇ કુટલો મોટો પાપ ! માણસું કેવા નિસાપા નાખે ? એ આપ ! અંતરમાં રંગાઉ જ. બહારનો તમાસો કેવા સાર કરવો ?”

શાદુળ ભગતનો ગર્વ ગળી પડ્યો. તે દિવસથી એણે ઢોલીઆ લાંગવાનો ધંધો મૂકી દીધો.

૧૨

ભગતની નિર્લોભી પ્રકૃતિનાં થોડાંએક દષ્ટાંતો મળી આવે છે. એક વાત એવા ચાલે છે કે ભાવનગરથી ઠાકોર વગ્નેસંગજીએ, દાના ભગતની, સિદ્ધિઓની વાતો સાંભળી એની મશ્કરી કરવા માટે લાઠડાતું બનાવટી નાળીએર બનાવી, લુગડામાં લપેટી, પોતાના મહોર સિક્કા સહિત જગ્યામાં ભેટ મોકલાવ્યું. ભગતે પોતાની મશ્કરીથી માહું નહિ લગાડતાં, સહુ માણસો વચ્ચે એમ ને એમ નાળીએર હલાવીને પાણી ખખડતું બતાવ્યું. પછી એની એ સીલ-બંધ સ્થિતિમાં પાછું ભાવનગર મોકલી દીધું. ત્યાં શ્રીફળ સાચું નીકળ્યું. કહેવાય છે કે પછી ભાવનગરના ઠાકોરે ચલાણાની જગ્યામાં કરબળું ગામ સમર્પણ કર્યું.

ભગતે જવાબ કહાવ્યો: “ના રે આપ ! સાધુને વળી ગામ કેવા ? ઇ તો ખેડૂતનો સંતાપ હશે એટલે જ આપણને દેતા હશે.”

ગામ ન લીધું. પણ ઠાકોરે મહા મહેનતે ભગતને મનાવીને ૬૦ સાંતી જમીનનો જગ્યામાં સ્વીકાર કરાવ્યો.

ખીજી વાત ગાયકવાડી સૂઆ વિઠોળા વિષે બોલાય છે. એમાં પશુ ચમત્કારની વધુ પડતી બેળ સેળ કરવામાં આવે છે. કહે છે કે ગરીબ બિચારો વિહુ વડોદરા રાજનો એક ઘોડેસવાર હતો. એ જાતનો મહારાષ્ટ્રી બ્રાહ્મણ હતો. એક દિવસ એની વેળા વળી. ઘોડેથી એ હાથીની અંબાડીએ બેઠો. કાઠીઆવાડમાં ગાયકવાડનો સૂબો બનીને આવ્યો. કોઇ કાઠીને હાથીને પગે બાંધી છુંદતો, કોઇને દંડતો, પીટતો, એમ કાઠી કોમને જેર કરતો ચાલ્યો આવે છે. કાઠીઆવાડમાં હાક બોલી કે વિઠોળા આવે છે ! દાવાનળ આવે છે. પેશકશી ન ભરે તેના ગરાસ આંચકી લઇ ધૂળ ચાટતા કરે છે.

કાઠી કોમના એ મહાકાળ જેવા વિઠોળાના ઓળા બગસરાના કાઠી દરબાર હરસરવાળા ઉપર ઉતયાં. હરસરવાળાને અમરેલી લઇ જઇ પગમાં પાંચ શેરની બેડીઓ પહેરાવી કેદમાં પૂર્યો.

પરંતુ રાતે એક કોતુક થાય છે. રાત વીતે, ને સવાર પડ્યે પહેરગીરો જીવે તો હરસરવાળાની પગબેડી તૂટીને દૂર પડી હોય છે.

એક વાર, બે વાર, ને ત્રણ વાર બેડીઓ તૂટી ત્યારે વિઠોળાને કાને વાન પહોંચી. વિઠોળાએ આવીને પૂછ્યું :

“ હરસરવાળા ! તારી બેડીઓ કોણ તોડે છે ? ”

“ મને ખબર નથી. હું કાંઇ જાણતો નથી. ”

“ તું કાંઇ કરે છે ? ”

“ હા, મારા ઇષ્ટ દેવતું સ્મરણ કરું છું. ફક્ત બે દોહા બોલીને સુઈ છું કે

શરાણેથી જાગવે, સાળાં કરે શરીર,
જડીયલ હોય જાગર, ભાગે લઈ દાનો ભગત.

અને ખીજે દોહો:

કાઠી કુળ ઉજવળ કયું, વધારણ વાનાં
સંભાર્યે સુખ ઉપજે, દાનભાજણ દાના !

“ એ દાનો ભગત કાણુ છે ? ”

“ ચલાળાનો કાઠી સંત છે. ”

“ મને મુલાકાત કરાવીશ ? ”

“ હું પૂછી આવું. ”

હરસરવાળો ચલાળે આવ્યો. વિઠોળાની વાત કરી. બાળા બોળા ભગતે જવાબ દીધો કે “ ભણેં આ ! માળે સૂબાની કાંઈ પડી નથ. હું સાધુ માણસ, સૂબાહી મળવાનો મુહું નો આવડે. આંહી ઠાકરની જગ્યામાં રસાલો રૈયાસત કે છડી નિશાન ન હોય. જરીબ સાધુડાં બી મરે. ”

“ પણ બાપુ ! વિઠોળા આવ્યે અમને તમામને ખડુ સારા-વાટ થશે. ”

“ તો ભણેં ભણ્ય યાને, કે સાદે પોશાકે એહલો આવવો હોવે તો આવે. બેળા ચોપદાર ચપરાસી નો લાવે. ”

દાંજણી બ્રાહ્મણને વેશે વિઠોળા ચલાળે આવ્યો. સત્તા અને સાયબી એણે ચલાળાના સીમાડા બહાર રાખી દીધાં. તે દિવસ શંકરાત હતી. બ્રાહ્મણો જગ્યામાં મામવા જતા હતા. વિઠોળા પણ એ ટોળામાં બળીને ચાલ્યો. જડપછેડીઓ સાદો ભગત, રોજની માફક, આજ પ્રભાતે પણ જગ્યાને ઓટે બેસીને જુવારના સુંડમાંથી બ્રાહ્મણ સાધુઓને બોબે બોબે જુવાર આપે છે. એને વિઠોળા દિવાન આવ્યાની જરાયે પરવા નથી. સડુની સાથે વડોદરાનો દિવાન પણ ઓટા સામે ઉભો છે. ભગત એના બોલાવ્યા વિના બોલતા નથી, એની સામે નજર પણ માંડતા નથી. વિઠોળાએ તો પોતાની સન્મુખ પ્રભુની સત્તાનો સુબો દીઠો.

સડુ બ્રાહ્મણ સાધુઓ ઝોળી ધરીને ભગતના બોલામાંથી જુવાર લઇ રહ્યા છે, તે વખતે વિઠોળા પણ આવ્યો. સન્મુખ ઉભા રહીને એણે પોતાનો દુપટ્ટો ધરી રાખ્યો. બોલ્યા કે

“ બાપુ ! અને પણ આપો ! ”

“ બહેનું બાપ ! વિઠોબા, તમુંહીં જીર આપાં ? ”

“ હા બાપુ ! હું પણ પરદેશી બાહ્યણ છું. ખોબો પાથરીને માણું છું. જીર માટે જ આ મુલકમાં આવ્યો છું. ”

“ તવ્ય તો બહેનું આલે વિઠોબા ! આ લે ! આ લે ! આ લે ! ”

એમ પાંચ ખોબા જીવાર નાખી, તોય વિઠોબા પાલવ તારવતો નથી. ભગત છઠ્ઠો ખોબો નાખવા જાય, ત્યાં પડખેથી એક કાઠી ખોદ્યો :

“ આપા ! બસ કરો. કાઠી સારૂ કાંઈક તો રાખો ! બધી ય દષ્ટ દેશે ? ”

કાઠીઓની લૂંટફાટથી કાચવાયેલા ભગતે આંખ ફેરવી :
“ કાઠી સાદુ ! બહેનું કાઠી ગરાસ ખાશે ? કાઠીના કરમમાં જીર માતાજી રે’શે ? ઠાકર જણે ! ઠીક, હું તો અટકું છું. ”

છઠ્ઠો ખોબો ભગતે મુંડમાં પાછો નાખ્યો. અને વિઠોબાને કહ્યું “ બહેનું વિઠોબા ! જી ભાષ ! કોઠીનારથી દારકા સુધીની જીર ઠાકર તને-તારા રાજને અર્પણ કરે છે. અનીયા કરીશ મા ભાષ ! અને એટલેથી સંતોષ વાળજે. ”

વિઠોબા ફાજ લઈને ઉપડ્યો. પાંચ મહાલ જીતીને પાછો આવ્યો. ખોદ્યો : “ આપા ! હું જગ્યાને પાણીઆ ગામ દઈ છું. ”

“ ના બાપ ! બાવાંને ગામ ગરાસ ન હોય. ઠાકર એમાં રાજ નહિ. બાવાઓ બાધી મરે. ”

“ પણ ભગત ! મેં તો સંકલ્પ કરી નાખ્યો છે. ”

“ વૈષ્ણવના ગ્રાંસાધને દે. એને ભોગ વાલો છે. ”

“ બાપુ ! સોનારીયું આપું ! ”

“ ના બાપ, ના ! સાધુ ગરાસનો મળપણ આખે તો બહેકી જાય. અમારે ન ખપે. અમે તો આકાશ સામી મીટ મહિનારા. ”

ભગતને પગે પડી, આગ્રહ કરી, વિઠોબાએ સોનારીયાની સો વીધા જમીન કાઢી દીધી, અને ૩ ઉપર મણે એક આનો જગ્યાનો લાગો ઠરાવી દીધો.

લોકો માને છે કે ભગતના હાથથી લીધેલા જુવારના પાંચ ખોળા એને ભાખ્યા મુજબ બરાબર ફળી પડ્યા. અમરેલીના પાંચ મહાલ બંધાઈ ગયા.

૧૩

પાંચાળમાં થાન પાસે તરણેતર (ત્રિનેત્ર) નામનું શંકરનું તીર્થધામ છે. વરસોવરસ ત્યાં મેળો ભરાય છે. પાંચાળના બધા ભકતો મેળા થાય તેમાં ચલાળેથી આપો દાનો પણ દર વરસે આવી જેઠ મહિનાથી ભાદરવા મહિના સુધી મુકામ કરે છે. એક વખત ભગતે જત્રાણુઓનો પોકાર સાંભળ્યો કે પાળીઆદ આમના કાઠી પાતા મનનો દીકરો વીસામણુ મન મોટો લૂંટારો જાગ્યો છે. વીસામણુ વાટમાં ઓડા બાંધીને વટેમાર્ગના જનમાલ લૂંટી જાય છે. પાંચાળના રસ્તે રસ્તા એણે રૂંધી લીધા છે.

ભગતના મનમાં વિચાર થયા જ કરે છે કે “કાક દિ વીસામણુને ને મારે ચાર આંખ્યું મેળી થાય તો ઠીક.”

થાનનાં દેવળો પર ચડાવવાની ધમ્મઓ એક પોઠીઆ ઉપર લાદીને આપો દાનો પોતાના સાધુઓ સાથે પંચાળ જાય છે. વનરાષ્ટ્રમાં ઝાંઝ પખાળ અને કડતાલોના નાદ સાથે હરિભજન ગવાતાં આવે છે.

માંડવના કુંગરા જાણે હરિજન બનીને સાથે સાદ પૂરાવે છે.

માંડવ ઉપર ઓડા બાંધીને બેઠેલા ચિકરાળ ધાડપાકુ વીસામણુ પોતાના કાઠીઓને કહ્યું કે “જવ, કાક રેશમીનો પોઠીઓ લાગે છે. લૂંટી લ્યો.”

નપાસ કરીને કાઠીઓ બોલ્યા “પણ આપા વીસામણુ ! એની હારે ઓલ્યો દાનો લંગોટો છે. ઇ સંધુ કે વાય.”

“તો એને કૂંટશે મા. ભેળાં જત્રાણુઓ છે તે તમામને ખંખેરી લેજો.”

લૂંટારાઓએ ભક્તમંડળને ઘેરી લીધું. અને ત્રાડ પાડી કે “માલમત્યા મેલી લો હેઠે.”

દાનો ભગત સહુની મોખરે આવીને પૂછવા લાગ્યા કે “ભાઇ ! પેલો મુંહે લૂંટો, પછે આ રહ્યો.”

“તું ખસી જ ભગત ! તું ને ન લૂંટવો એવી અમારા સરદારની આજ્ઞા છે.”

“તબ્બ તો તમાળો સરદાર સાવ હૈયોવોણો નથ દેખાતો. કિસે છે તમારો સરદાર ?”

• “સામેના ડુંગરા માથે.”

“ભક્ષા થકિને મુંહે ત્યાં સુધી લકે જાવ. પછે ખુશીથી આ સંધને લૂંટ લેજો !”

ભગત ડુંગરા ઉપર ગયા. અસર જેવો લૂંટારો વીસામણુ વાંકડી મૂકે ને વિકરાળ ચહેરે બેઠો છે. લૂંટનો માલ ઢગલા મોઢે પડેલો છે. અને એક મંગાળા ઉપર બે મોટાં હાંડલાં ચડેલાં છે. ખાવાનું રંધાતું હોય તેવું લાગ્યું.

“ભણું આપ વીસામણુ ! તું ભગવાનનાં જત્રાણુહીં લૂંટતો છો આપ ? હું તો કામધેનની ટેલ કરતો સાં.”

લૂંટારો બેપરવાઇથી બોલ્યો : “ભણું ભગત ! હું ભગવાન જગવાનમાં કાણો ય સમજું નહિ. તું ને તાળા ટેલીયા હાલ્યા જાવ. ખીજાં જાતરાણુહીં તો લૂંટવા જ જોશે.”

“આપ વિસામણુ ! ઇ તો તું જેવા ધાડપાડુનો ય ધંરમ નથ. તાળી હારે હાલનારહીં તું લૂંટાવા દે ખરો ?”

લૂંટારાની આંખોની બન્ને ભમર ખેંચાણી: “કમણુ છે
છમડો માટી, કે માળી હારે હાલનારહો લૂટે?”

“તબ આપ ! માળી હારે હાલનારહો હું કી લૂંટાવા દીયાં ?
પેલાં મુઠે વીધુને પછે લૂટો.”

લૂંટારા કાંઈક ખંચકાયા. દાના ભગતે આગળ ચલાવ્યું :

“આપ વીસામણુ ! મેં તો જાણ્યો’તો કે આ હાંડલાં ચડતાં
સે, તે અમે જૂખ્યા સાધુડા તાળી હારે શીરામણી કરશું. આ
હાંડલીમાં કાણું ઝોર્યો સે ભાષ ?”

લૂંટારો લજવાઈ ગયો. અંદર આખા એક ઘેટાનું માંસ
રધાતું હતું. જીભ ઉપર શરમ ચડી બેઠી. જોકો જવાબ દીધો
કે “ચોખા ચડે છે.”

“ચોખા તું’હેં વાલા છે આપ ?”

“વાલા તો હોય જ ના !”

“ત્યારે આપ ! આ જૂખ્યાં દુઃખ્યાં જત્રાણુહો દીયે પાનાં કિમાં
પેટ ઠરહે ! તું’હેં દુવા દેવે ! લાવ્ય લાવ્ય આપ, શીરાવીએ.”

હાંડલી પાસે જઈને ભગતે હાંકણી ઉઘાડી. લૂંટારાના બોંઠા-
મણનો પાર નહોતો. હતો ઘાતકી, પણ લાજ શરમ નહોતી છૂટી.

પરંતુ લોકો કહે છે કે માંસને બદલે ચોખાની ફારમ છૂટી.
હાંડલીના મ્હોંમાં ઘોળાપુલ ચોખા ઉભરાણા.

“આપ વીસામણુ ! જીમી આસ્થા, ઇમું ભગવાન આપતો સે.
તાળી આસ્થા તો જબ્બર છે. તું તો રામદે પીરનો અવતાર !
અને તાળી આ દશા ?”

વીસામણુ પગમાં પડી ગયો,

“તું બહારવટીયો છો. જીમી તાળી બરછી વાગતી છે ને,
છમાં જ તાળાં વેણુ વાગશે.”

“કિસે જાઉં ?” લૂંટારાના હૃદયબંધ તૂટી ગયા.

“પાળીઆદ જા બાપ. ઠાકરના નામની ધમ બાંધજે. તું હે
જળ ચોખા વા'લા છે ને, એટલે જળ ચોખાનો સદાવ્રત બાંધજે
બાપ ! ને કાનધેનને સેવતો રે'જે.”

વીસામણે ત્યાં ને ત્યાં હથીઆર ભાંજ્યાં. ડોકમાં માળા નાખી.
પાળીઆદમાં ચાનક રથાપ્યું. દાના વીસામણની જોડલી ગવાવા લાગી.

દાનો વીસળ દો જણા, ભાલકળ ઉગા જાણ,
અ'ધારે અળગું કર્યું, જ'થે સારી જાન.

પોથાં થાથાં ને ટીપણાં, વાંચે ચારે લેહ,
ભીતર દેતલ લેહ, વચને અમૂલ્ય વીહળો.

૧૪

• ધ જડી ગામના કોષ ગધેની એક જુવાન દીકરી હતી.
એનું નામ લાખુ : લાખુને રાણપર ગામે પરણાવેલી. પણ
લાખુ પોતે જડી મોટી, અને ધણી હતો હેલખટાવ : લાખુમાં
એ લ'પટનું મન હતું નહિ. મારી કૂટીને એણે લાખુને ધરમાંથી
કાઢી મૂકી. ચલાળામાં પોતાનું મોસાળ હતું ત્યાં આવીને લાખુ
મામાની એથે રહી. એના ધણીએ તો નવી સ્ત્રી કરી, એટલે
લાખુનાં મોસાળાઆંએ પણ વિચાર કર્યો કે આપણે લાખુને
ખીજે ક્યાંઈક દષ્ટ દષ્ટએ. પણ લાખુએ ન માન્યું.

દુઃખની દાઝેલી લાખુએ પોતાના જીવને ધર્મકામમાં
પરોવવા માટે આપા દાનાની જગ્યામાં ગાયમાતાઓની ચાકરી
આદરી દીધી. પણ એ ભોળી જુવાનડી પોતાના મનમાં વિકારને
હેવટે ન દબાવી શકી. જગ્યાના જ કોષ હલકા બાવાના
સમાગમમાં નિર્દોષ લાખુ ફસાઈ પડી.

લાખુને ઓધાન રહ્યું. ગામમાં અને પરગામમાં એની
બદનામી થવા લાગી. લોકો એલતાં થયાં કે “રાંડને ધરધાવતાં

‘ધરધી નહિ ને આપાના ખુંટડાઓમાં જઈને રહી.’” સગા બહાણાંએ એને તિરસ્કાર દીધો. ધરતી પોતાને ક્યાંયે સંધરે તેમ ન લાગવાથી હેવટે પાણીનો આશ્વરો લઇ આપઘાત કરવાનો મનસૂબો લાખુના અંતરમાં ઉપડવા લાગ્યો.

અધરાતે જગ્યાનાં સહુ માણસો ઝંપી ગયાં એટલે લાખુ ફૂવા કઠિ ગઇ. “હે આપા દાના !” એવો નિસાસો નાખીને મંડાણેથી પડતું મેલવા જાય છે ત્યાં કોઇએ એનું કાંડું ઝાલ્યું.

કાંડું ઝાલનાર આપા દાના પોતે જ હતો, સહુ ઉંઘી જાય ત્યારે આપાને જાગવાની અને જગ્યામાં આંટા દેવાની ટેવ હતી.

“લાખુ ! એટા ! કુવામાં પડુને હાથ પગ શીદ લાંગતી છો ? તાળા પેટમાં તો બળભર છે. ઇ કોઇનો માર્યો નથી મરવાનો. નાહક શીદ વધખાં માર રહી છો ?”

લાખુ રોષ પડી : “આપુ ! હું ક્યાં જઈને સમાઉં ? જીવતાં મને કોણ સંધરશે ?”

પંપાળીને ભગત બોલ્યા : “દીકરી ! ઠાકર તુહેં સંધરશે. આ જગ્યામાં તાળા સાચા માવતરનો ધર જ માનજે.”

ભગત લાખુનું રક્ષણ કરવા લાગ્યા. નવ મહિને એને દીકરો અવતર્યો. દીકરો છ મહિનાનો થયો એટલે ભગત પોતે જ મંજા તેડવા ને રમાડવા. પોતે જ એનું નામ ‘ગીગલો’ પાડ્યું. સાત વરસની અવસ્થા થઇ ત્યાં ગીગલો વાછરૂ ચારવા મંડ્યો. એથી મોટો થયો એટલે મંડ્યો ગાયો ચારવા. એમ કરતાં ગીગલો બાવીસ વરસનો જીવાન જોઈને બન્યો. રાત અને દિવસ જૂખ તરસ જોયા વિના ગાયોનાં છાણ વાસીદાં અને પહર-ચારણમાં ગીગલો તક્લીન બની ગયો છે. જોખનના કૂડા રંગ એને ક્યાંયે બેઠો નથી.

એવે એક દિવસ પાળીયાદથી વીસામણ ભગત આપા દાનાના અતિથિ થયા છે. સવારને પહેર આપો વીસામણ અને આપો દાનો એટલે બેઠો બેઠો સાધુ બ્રાહ્મણને અને અપંગોને જીવાર આપે છે.

સન્મુખ ગીગલો ગાયોનું વાસીદું કરે છે. માથા પર જાણના સુંડા ઉપાડી ઉપાડીને ગીગલો એક ઠેકાણે ઢગલો કરે છે. માથે મે વરસે છે, તેથી સુંડો સુવે છે. જાણના રેગાડા ગીગલાના મ્હોં ઉપર તરબોળ આધ્યા જાય છે. એ દેખાવ જોઈને આપો વીસામણ બોલ્યા “આપા દાના, હવે તો હદ થઈ. હવે તો ગીગલાના માથેથી સુંડો ઉતરાવોને !”

“આપા, તમે ય સમરથ છો. અને આજ જગ્યાને આંગણે અતિથિ છો. તમે જ ઉતરાવોને !”

આપા દાનાએ ગીગાને સાદ દીધો “બહુ” ગીગલા ! સુંડો ઉતાર નાખ. આસે આવુંને આપા વીસામણને પગે લાગ.”

“બાપુ ! મારા હાથ જાણવાળા છે. અવેડે ઘોઈ આવું.”

“ના ના બેટા, ધોવાની જરૂર નથી. ઇ ને ઇ આવ.”

બોંટો પડતો પડતો ગીગલો બગડેલે હાથે આવ્યો. આથેથી બેથ સંતોને પગે પડવા લાગ્યો. ત્યાં તો આપા દાનાએ એના જાણવાળા હાથ પોતાના ગુલાબ સરખા હાથમાં ઝાલી લીધા ને કહ્યું “ગીગલા ! બાપ ! તારે આવોજી પરસન છે. તું અમથી બેથથી મોટો. આજથી તું ગીગો નહિ, પણ ગીગડો પીર !”

પોતાને હાથે ભગતે ગીગાનું મ્હોં લૂછી નાખ્યું. જાણના રેગાડા નીચે ઢંકાયેલી વિભૂતિ ગીગાના મુખમંડળ પર રમવા લાગી. એના અંતરમાં નવાં અજવાળાં થઈ ગયા. આત્માનાં બંધ રહેલાં કમાડ ઉઘડી ગયાં.

ભગતે ગીગાની માતાને સાદ કરી બોલાવી. તે દિવસ જુવાની રાખ કરાવી. એ નીચી જાતનાં ગણાતાં ગધે મા-દીકરાને પોતાના જ બેળું એક જ આળીમાંથી ખવરાવ્યું. આપો દાનો લાખુ ડોશીના પગમાં માથું ઢાળીને બોલ્યા કે “માતાજી ! આ તારો બેટડો : ઠાકરનો બેટો થઈ ગયો. તુ માં પાપ નો’તું. તું

તો ઓઘીઆની જનેતા હતી. તુંને દૂભવતલ દુનિયા મહા પાપમાં પડી. લે હવે. દીકરાની સિદ્ધિ દેખીને આંખ્યું ઠાર્યું, માવડી ! ”

“અને આપ ગીગલા ! આજ આપણે બેળાં બેસીને રાખડી આંધી. એટલે આજથી ધરમની ધજ બાંધીને તું જૂખ્યાં દુઃખ્યાંને રાખડી દેતો જા ! ”

ગીગા ભગતની જૂદી જગ્યા બંધાણી. રાખરોટલા હડેડાટ હાલવા લાગ્યા. ગાયોનું પણુ ધણુ બંધાઇ ગયું. એવામાં ઉત્તર હિન્દુસ્તાનમાંથી વિકરાળ ખાખી બાવાની એક જમાત જગત કરતી ચલાળે આવી ઉતરી. અને તે સમયના રિવાજ પ્રમાણે આ જૂઠ્ઠી બાવાઓએ દાના ભગતની જગ્યામાં માલપૂવાની રસોઇ માગી. તે વખતે દાના ભગતનો દેહ છૂટી ગયેલો. પોતે તો જતિ પુરુષ હતા, એટલે જગ્યાની ગાદી ઉપર પોતાના ભાઈના વંશ ચાલતો. તેમના કુટુંબી દેવો ભગત ગાદીએ હતા. આ ભગત ગાદી ગાદીને જે કોઇ આવે તેને એમ જ કહેતા કે “જગ્યા ગીગલા પાસે ! ” એ જ રીતે ખાખી બાવાઓને પણુ આપા દેવાએ ગીગા ભગતની જગ્યામાં મોકલ્યા. ગીગાએ તો નિયમ પ્રમાણે જીવાર આપવા માંડી. ખાખીઓએ ખીજાને ભગતને બહુ ક્રોધવ્યા. માર માર્યો, લૂંટી ઝુંટીને ખાઇ ગયા.

ચલાળામાં રહેવું હવે ઉચિત નથી એમ માની ગીગા ભગત ગાયો લઇને ચાલી નીકળ્યા. આંબા, અમરેલી, સીમરણ, અને ગિરમાં ચાલ્યો, એમ જગ્યાએ. બાંધી બાંધીને છ વર્ષ કાઢી નાખ્યાં. ચાલ્યોમાં પણુ દરબાર માણસીયાવાળાના ભાઇ વાજ-સૂરવાળાએ, ભગતની ગાયો પોતાની વાડીમાં પડવાથી ભગતના ટેલવાને માર્યો, તેથી ગીગા ભગતે સતાધાર નામના ગિર-ગામમાં જઈ જગ્યા બાંધી.

વીસાવદર ગામથી ત્રણ માઠિ ઉપર ગિરના કુંગરાની અને ગીગા જગ્યાની વચ્ચે કેવળ સતના આધારે સ્થાપેલા આ સતા-

ધાર ધામમાં આપા ગીગાની કૃષ્ણા બે ધારાઓ વાટે વહેવા લાગી. એક ગૌ-સેવા : ને બીજી ગરીબ-સેવા : ગિરના કુંગરામાં ગાયો માટે ચરણનો તોટો નહોતો. શ્રદ્ધાળુ ગામડીયાં ‘આપા ગીગા’ને નામે પોતાનું કંપક કથ્યાણુ થાતાં જ સતાધારને ખીલે ગાય ભેંસ કે ઘોડાં બાંધી જતાં અને તે જ રીતે જાશ દૂધ વિના દુઃખી થતાં દીનજનોને ભગત એ પણ પાછા ભેટ દેતા. બીજી બાજુ આધેથી ને ઓરેથી અપંગો, રક્તપીતીઆં અને અશક્તો આજરો પણ ઢરડીને સતાધાર બેળાં થઇ જતાં. એટલે ત્યાં એને કશી સગ વિના રાજરોટી અપાતાં. સતાધાર તો જૂના સમયનું અનાથ-આશ્રમ હતું. ગીગા માનવીને દેતો, તેમ ઇશ્વર પણ ગીગાને દઇ જ રહેતો. મુસલમાન જાતના એ ગૌ સંતને જગતના જાતિભેદ તો ટળી ગયા હતા.

૧૫

ચલાળા ગામમાં ઉકા દોશી નામના એક વેપારી રહે. હાટમાં ન માય એટલા ધીના ફૂડલા : દોહસો મળે તેલે બરેલી લોહાની ફાડી : ધીકતો વેપાર : હાટ તો જાણે હાંફ્યું જાય છે.

“આપા !” ઉકા દોશીએ ભગતને કહ્યું, “આપા, અમને જગ્યાનું મોદીખાનું આપોને.”

“બહુ સારું જાણું ઉકા ! પણ આ તો મૂડીયાનો માલ જાણાય : તું આપ ઝાઝો હાંસલ લેશ મા હો !”

“ના રે આપા, હાંસલની વાત તે હોય ? આ તો મલકમાં લુટારાનાં ઘોડાં ફરે છે, તે અમે જાતી ઠોકીને કહી શકીએ કે અમે આપાના મુનિમ છીએ, એટલે અમને કોઇ ભૂટે નહિ.”

“તો બલે આપ !”

જઘ્યાના મોઢીખાનાનો ઉપાડ થવા લાગ્યો. બે મહિના થયા ત્યાં તો ઉકાએ આપાને કહ્યું “આપા ! આ હિસાબનો ગોઠો સારો નહિ. ચોકખું કરી નાંખીએ !”

“તો ભલેં આપ !”

તૂર્ત ભગત દુકાન પર ગયા. ઉકાએ કહ્યું “આપા ! કોઈક તમારો સાખીઓ (સાક્ષી) તેડી આવશે ને ?”

“અરે ભણેં આપ ! સાખીયાં વળી કિસેથી લાવાં !”

એ જ વખતે ત્યાં એક ઉંદરડી નીકળી. એટલે તૂર્ત જ ભગત બોલ્યા :

“એ ભણેં આ ઉંદરડી આપડો સાખીઓ !”

ઉકાને દાંત આવ્યા : “આપા ! શું બોલો છો ?”

“હા આપ હા ! ઉંદરડી તો ગણેશનો વાહન : તાળો ય નો રાખે ને માળો ય નો રાખે. ઇ આપડો સાખીઓ. લે કર્યું હવે આંકડો.”

“આપા ! પાંસઠ ફારી લેણી થાય છે.”

ભગત સમજ્યા હતા કે વાણીઆએ પચીસ ફારી વધારી દીધી છે. તૂર્ત પોતે મૂઠી લરને ફારી કાઢી : ‘લે આપ ! ગણુ લે. પણુ ભણેં આપ ઉકા ! આ ધર્માદાની ફારી આકરી છે હો !”

“હે-હે-હે આપા ! અમારે તો સુંવાળી ને આકરી મણ્યે ય સારી !” બુચ્ચો ઉકો હસ્યો.

આંકડો ચૂકાવીને ભગત તો જઘ્યામાં ગયા. અને આંહી વાળુ ટાણે ઉકો દોશી દુકાન વાસીને ઘેર ગયા.

ખીડેલી દુકાનમાં દીવો બળે છે. (તે દિવસોમાં તો કોડીયામાં મીઠું તેલ પૂરીને વાટ પ્રગટાવવામાં આવતી.) તે ટાણે પેલી સાક્ષી બનેલી ઉંદરડી ત્યાં આવી. આવીને એણે સળગતી વાટચ ઉપાડી. ઉપાડીને કાપડની તાજી આવેલી ગાંસડીઓમાં ચાંપી દીધી.

હાટ સળગ્યું. તેલની ફાટી, ઘીના ફૂડલા, કાપડ, તમામના ભડકા આકાશે ચડ્યા. આગ દુકાનને આંટો લઇ વળી.

ઉકા આવ્યો. જોતાંની વાર જ બધું સમજી ગયો. લેક્ટ્રીને કહ્યું કે “ભાઈઓ ! કાઈ ઓલવવાની મહેનત કરશો મા. એ નહિ ઓલવાય.”

ઉકા દોશી જગ્યામાં આવ્યો. સામે જ ભગત બેઠા હતા. ભગત બોલ્યા “અરેરે ભણે ઉકા ! તાજે તો મોટી નુકશાની ગઈ !”

“આપા ! એ તો તમારો સાખીઆએ સાચી સાખ પૂરાવી. મારાં ફૂડ મને ઠીક નડ્યાં. હવે મને એનો ઓરતો નથી. પણ મારે મૂડીમાં દીકરો પેટ ન મળે ! બહુ મુંઝાઉં છું. વંશ નહિ રહે !”

“ભણેં આપ ! કાશીએ જા ! તીરથ નહા. ,”

• “અરે આપા ! ઇ સાડા સાત સો ગાઉ હું એકલે પડું શી રીતે પોગું ?”

“તર્થી આપ ! દારકા જઈ આવ. રણેછોડરાય દેશે.”

“ના રે આપા ! એટલે બધે ય ન પોગાય !”

“તો આપ ! પ્રાચી જઈ આવ. સાવ ઓરું.”

“ના ના. ત્યાં યે હું ન પોગું.”

“તો તુળશીશ્યામ જા. લે ઠીક ? સાવ ઓરું. સવારે જઈને સાંજે પાછો વયો આવ્ય.”

• “અરે આપા ! ઇ તો ગર્થ : વચમાં દીપડા ને બાધડા આવે !”

“તર્થી આપ, કાંઈ તીરથ નાયા વિના દીકરા થાય ?”

ઉકા દોશી જગ્યાને અવેડે નહાયો. નહાઈને આવી આપા દાનાને ફરતા ચાર આંટા દીધા. આપાએ પુછ્યું :

“કાં આપ ?”

ઉઠા બોલ્યો :

અમા જમના ગોમતી, કાશી પંથ દેહાર;
અડસઠ તીરથ એકઠાં, દાન તણે દેહાર.

સાંભળીને આપાએ તુળસીનું પાંદડું લીધું. તોડીને એના રેસા તપાસ્યા. પછી બોલ્યા “ભણે ઉઠા ! તાળા નસીબમાં ચાર દીકરા. માળી આશિષ છે.”

“પણ આપા ! એને બોજનનું શું !”

“ચાર માંથી બે સારા, ને બે ગડગડધાટ !”

*ઉઠાને ચાર દીકરા થયા. તેમાંના બે, જેનો કુંડલે ને બગસરે પ્રવાહ ચાલ્યો, તે સુખી થયા. ને ચલાળે રહેનારા બેનો વંશ ગરીબ રહ્યો.

૧૬

“બાપ વીસામણ ! હમણે હમણે તું અણોસરો કાણુ સારૂ દેખાછ ? દિલમાં કાંઈ દુઃખાવો છે ?”

“આપા ! દુઃખાવો તો બીજે શો હોય ? બહુ પાપ કર્યાં છે, રૂંવાડે રૂંવાડે પાતક ભર્યાં છે, મનમાં ઝંપ નથી વળતો. જાણે એક વાર ગંગાજી જઈને ન્હાઈ આવું એવું થયા કરે છે.”

“સાચું ભાઈ ! ગંગાજી તો તરણુતારણી ભણાય, સાચું.”

તરણુતરને મેળે જતાં જતાં આપા દાના અને વીસામણ વચ્ચે વારંવાર આવી વાતો થયા કરે છે. વારંવાર વીસામણનું દિલ ગંગાજી તરફ દોડ્યા કરે છે. આપા દાના પણ વારેવારે

* આ વાત બરાબર નથી. ઉઠાને બે જ દીકરા હતા.

એના આ વિચારને ‘સાચું ! સાચું !’ એવા શબ્દે વધાવી લે છે. પણ કદિ એખી હા ના કહેતા નથી.

તરણેતરનો મેળો મળ્યો છે. માનવી માતાં નથી. માંડવના કુંગરાનો પાણે પાણે સજીવન બની જાણે મેળાનાં લગ્ન કીર્તનમાં ટોકા પૂરે છે. તે વખતે બન્ને જણા માંડવામાં હિલા છે.

આવળ્ય માસનાં સરવડા ઝીલતી ચોમેરની ધરતી લીલી ઓઢણીએ મલકી રહી હતી અને ઠંકાણે ઠંકાણે ધેનુઓનાં ધણુ, કંઠે ગુંજતી ટોકરીએ ને પગમાં રૂમઝૂમતાં ઝાંઝરે કુંગરડા ગુંજવતાં હતાં.

આપા દાનાની આંખો દસે દિશામા રમવા લાગી. પાંચાળ-પોતાની પ્યારી જન્મભોમ પાંચાળને આવી રળીઆમણી લાળીને ભગતનો પ્રાણુ ધશ્વર પ્રતિ આભારે પીગળી પડ્યો. જગતના ભાર ઝીલનારી ધેનુઓના સુખ-કલ્લોલ નિહાળી આપાનાં નેત્રો જાણે સુખ-સમાધિના ધેનમાં ઘેરાવા લાગ્યાં. વીસામણ્ય એની બદલાતી સુખમુદ્રા સામે તાકીને જાણે પોતાના પાપા-તમાની તરસ છીપાવવા મંડી પડ્યો. સુખના કેશમાં ભગત બોલ્યા :

“ આપ વીસામણ્ય ! આંહી માંડવમાં માફ દલ બહુ ફરે છે. નાનપણમાં હું આંહી કામધેનુઓ ચારતો, એ સમે આજ સાંભરી આવે છે. ફરીવાર ઠાકર બાળાપણુ આપે, બધુંય જ્ઞાન લાન ભૂલી જવાય, જગત મને માનતું મટી જાય, ને હું સદાકાળ આંહી ગાવડિયું જ ચાર્યા કરું, માતાજીનું ખંજવાળ્યા જ કરું, ઇ તો મને મુગતી થકીયે મીઠેડું લાગે છે. ઓહો જીતવા ! ઇ દિ’ તો ગયા. હવે તો આ મોટપની શિલા હેઠળ મનહું લીસાઇ મુવું ! ઠાકર ! ઠાકર ! ઠાકર ! હે ઠાકર !...

લગતનો આત્મા જાણે ઉંડી કાષ્ઠ ગુફામાં ઉતરી ગયો.
નેત્રોમાંથી દડ ! દડ ! દડ ! દડ ! ધારા ચાલી.

“ બાપ વીસામણ ! તુંને વાંલ દેતાં આવડે છે ? ”

ભોઠો પડીને વીસામણ બોલ્યો “ આપા ! મેં કુકર્મના કરનારે ગા ક્યાંથી ચાલી હોય તે વાંલ દઇ જાણું ? કાગડાના મ્હોંમાં રામ ક્યાંથી હોય આપુ ! ”

કાનમાં આંગળી નાખીને લગતે પોતે જ વાંલ દીધી. નાન-પણનો મ્હાવરો હતો, મીઠું ગળું હતું. ને આજ ગાયો ઉપર અંતઃકરણ આંગળી જતું હતું. ગોવાળ બે શું વાંલ દેશે ! એવી મીઠી, વિનંતી બાળક માને બોલાવવા વિલાપ કરે તેવી, મોરલો વાદળીને રોકવા મલ્હારના સૂર ટોકે તેવી એક વાંલ દીધી.

થોડી વારમાં તો સીધા વોંકળા સોંસરવી એક કાળી-આખે અંગે કાળી રૂપાળી ગાય ચાલી આવે છે. પૂછડું ઉંચું કરીને માથે લઇ લીધું છે. કાન ઉભા થઇ ગયા છે. તાજ વીંયાઇ હોય એવું એનું આંકિ ઝુલે છે. આવીને ગાય ઉભી રહી. લગત એને ‘ મા ! મા ! મા ! ’ કરતા ખજવાળવા લાગ્યા.

“ વીસામણ ! દોતાં આવડે છે ? ”

વીસામણ ફરી વાર ભોઠો પડ્યો.

“ વીસામણ ! ખાખરાનાં પાંદડાં તોડીને પડીયા કરવા માંડ.”

પાંચ પાંચ શેડયો પાડીને લગત પડીયા ભરવા લાગ્યા.

“ સહુ મનખ્યો ભલે પરસાદી લીએ !

માણસો આવી આવોને પડીયા પીતાં જાય છે.

“ બાપ વીસામણ ! માતાજીને ઝીલે હાથ તો ફેરવ્ય ! ઇ તો આવડશે ને ? લે આપણે બેય હાથ ફેરવીએ. માતાજી દુવા દેશે.”

શરમીદા થતા વીસામણનો હાથ પોતે ઝાલીને ગાયના શરીર પર ફેરવ્યો. જેમ જેમ હાથ ફરતો ગયો તેમ તેમ ગાયનો દેહ કાળો મટીને સ્વેત સુંદર બનવા લાગ્યો.

“ ભણેં બાપ વીસામણુ ! આ પંડયે જ ગંગાજી : આ જળતની તરણુ-તારણી : સસાર એનાં નીરમાં ન્હાઈને પોતાના મેલના ચરેચર એમાં પધરાવે છે. પણ એ મેલ ધોવા માતાજી પોતે તો બાપડી સંતુની જ પાસે આવે છે હો બાપ ! ઇ તરણુ-તારણીનાં ચે મળ કાઢવા માટે માનવીનું મનડું સમરથ છે. માટે ભાઈ ! સાચી ગંગા તો આપડાં ધરમ પૂન્યની: સાચી ગંગા આપણા દલની ચોકખાઈની: આપણાં પાપના પસ્તાવાની.”

“ જાઓ માતાજી ! હવે પાછાં પધારો ! તમને મોટા પંથ પડયો આજ માવડી !”

એટલું બોલીને ભગત ગાયના ચરણમાં પડી ગયા. ભગતને શરીરે ધેનુ ચાટવા લાગી. ચાટીને પાછી ચાલી નીકળી.

વીસામણુ તે દિવસ પૂરેપૂરો ચેત્યો.

સંવત ૧૮૭૮ પોષ વદ ૧૧ ના રોજ પ્રભાતે આપાનો દેહ પડયો.

એણે ક્રોધને દીકરા દીધા, દરિયે કુબ્જતાં બહાણુમાં અંતરિ-ક્ષમાંથી ગાળડું પૂર્યું, મરેલાંને જીવતાં કર્યાં, આડસર વધાર્યું, વગેરે કહેવાતા કેટલાએક પરચા વાટે એના જીવનની કશી વિશેષ ઉચ્ચતા દેખાતી નથી. તેથી એ વિસ્તારપૂર્વક લખ્યા નથી.

વેલો બાવો

કાળી કોયલ ઠલકલે, લેરવ કરે બલાકાર,
નિત નગારાં મહહડે, મરનારી વેલનાથ !

શે

રગઢ નામે જૂનાગઢ તાબાતું મૂળગરાસીયું ગામડું છે.
એ ગામમાં જસમત સેજળીઓ નામે એક કણુખી રહેતો હતો.

સહુ પટેલોમાં જસમત પટેલ દૂબળો ખેડુ છે. તાણી વૂંસીને
પેટગુજારે કરે છે.

એક દિવસ જસમતની ખડકીએ એક દસ-બાર વરસનો
બાળક આવીને ઉભો રહ્યો. બાળકે સવાલ નાખ્યો કે “આતા,
મને સાથી રાખશો ?”

“કેવો છો ભાઈ ?”

“કાળી છું આતા ! માવતર મરી ગયાં છે. ઓથ વિનાનો
આથડું છું.”

કાળીના દીકરાની નમણી મુખમુદ્રા ઉપર જસમતનાં નેત્રો
ઠરવા માંડ્યાં.

“તાડું નામ શું ભાઈ ?”

“વેલીયો.”

વિચાર કરીને જસમતે ડોકું ધુણાવ્યું: “વેલીયા ! આપા, મારે ઘેરે તારો સમાવો થાય એવું નથી. મારા વાટકડીના શીરામણમાં બે ઉપર ત્રીજાનું પેટ નહિ ભરાય !”

જસમતના ઘરમાં ભલી ભોળી કણુબણ હતી. એ પ્રભુપરાયણ સ્ત્રીને સંતાન નહોતું. વેલીયા ઉપર એને વ્હાલ વધુ હતું. ધણીને કહેવા લાગી કે “કણુબી ! ભલેને રહ્યો છોકરો. એ પણ પોતાનાં ભાગ્ય ભેળાં બાંધીને જ આવતો હશે. અને રોટલો તો એના સાદુ રામ ઉતારશે. બાલ્યકે આપણી ટેલ કયાં કરશે. વળી આપણે એને દેખીને છોડનાં દઃખ વિસરશું.”

જસમત સમજતો કે કણુબણ પોતાના કરતાં વધુ શાણી છે. કણુબણને પોતે પોતાના ગરીબ ઘરની લખમી માનતો. એનું વેણ ન ઉઠાપતો. તેથી વેલીયાને એણે રાખી લીધા. પૂછ્યું કે “એલા વેલીયા ! તારો મુસારો કેટલો માંડું, ભાઈ :”

“મુસારો તો તમને ઠીક પડે તે માંડજો આતા ! પણ મારે એક નીમ છે તે પાળવું જોશે.”

“શી બાબતનું નીમ ?”

“કે આ મારી માતાજી મને રોટલા ઘડી દેશે તો જ હું ખાઈશ. બીજા કોઈના હાથનું રાંધણું મારે ખપશે નહિ.”

સાંભળીને કણુબણને એના પર બેવડું હેત ઉપજવા લાગ્યું. કરાર કબૂલ થયો.

વળતે જ દિવસે જસમતના ઘરમાં રામરિદ્ધિ વર્તાવા લાગી. કોળીના દોકરાને ‘પગલે કોડીમાં સે’ પુરાણી. ગામના દરબારે જસમતને ઢાંઢાની નવી જોડ્ય, સાંતી, અને એક સાંતીની નવી જમીન ખેડવા દીધાં. પટેલ અને એનો બાળુડો સાથી બીજે દિવસ જ્યારે બે સાંતી ઢાંઢીને ખેતર ખેડવા નીકળ્યા ત્યારે ગામના કણુબીઓ એ જોડણીને જોઈ રહ્યા.

આખો દિવસ કામ કરીને વેલો ઘેર આવે, તો પણ આતાના અને માડીના પગ ચાંપ્યા વગર સૂતો નથી. જસમતની

તો ઉપાધિ માત્ર ચાલી ગઇ છે. ઓછાઓલો અને ગરવો કાળી-પૂત્ર જોત જોતામાં તો જસમતને પડખે જીવવાન દીકરા જેવડો થઇ ગયો છે.

પટલાણી માને પણ વાંઝીઆ મેણાં લાંઝ્યાં. એને એક પછી એક સાત દીકરા અવતર્યા. જસમત અને પટલાણી આ જાડેરા કુટુંબ માટે વેલાનાં મંગળ પગલાંનો જ ગુણ ગાવા લાગ્યાં છે. પેટના સાત સાત દીકરા છતાં પણ વેલા ઉપરનું હેત ઓછું નથી થયું.

એક દિવસ સાંજે વેલો વાડીએથી આવ્યો. રોજની માફક આજે પણ આવીને એની આંખો માડીને જ જોતવા લાગી. પણ ડોશીમા આજે થરમાં દેખાતાં નથી. વણ જોલ્યો પણ વેલો માડીને શોધી રહ્યો છે. વાળુ વેળા થઇ ગઇ છે. છોકરાઓએ કહ્યું “વેલાબાઇ, હાલ્ય, રોટલા પીરસ્યા છે.”

“માડી ક્યાં ગયાં?”

“માડી તો બહાર ગયાં છે. હાલો ખાઇ લઇએ.”

“ના, હું તો માડી આવીને ખવરાવશે તો જ ખાઇશ.”

વેલાએ જ્યારે હઠ લીધી ત્યારે પછી પટેલથી ન રહેવાયું: “માડી માડી કર મા ! ને છાનો માનો ખાઇ બે આપ ! જો આ રહી તારી માડી !”

એમ કહી, કાંકું ઝાલી, વેલાને બીજા ઓરડામાં લઇ જઇ ડોશીનું મુડકુ બતાવ્યું.

“જો આ ખાલી જોણીયું પડ્યું છે. સવારે એને કુંકી દેશું. હવે એમાં તારી માડી ન મળે.”

“માડીને શું થયું?”

“જાણના મોઢવામાંથી સરપ ડસ્યો.”

“ના ના, મને જમાજા વિના માડી જાય નહિ. માફ નીમ લંગાવે નહિ.”

એમ કહીને વેલો નીચે નમ્યો. માને ગળે બાઝીને કહ્યું
“મા ! મા ! ઉઠો. મને રોટલા કરી દો ને ? હું જૂખ્યો છું.”

બાળકની ધમ્માશક્તિથી ડાશીને ઝેર ઉતરી ગયું. ઉઠીને
ડાશીમા વેલાને બાઝી પડ્યાં.

(૨)

“એલા જસમત !”

“કાં ?”

“આ તારો સાથી તો તુંને દિવાળું કઢાવશે દિવાળું ! હવે
એને કેટલોક પેંધાડવો છે ? ગમે તેમ તોય કાળો ખરો ને,
કાળો ! એનાં તો હાડકાં જ હરામનાં થઇ ગયાં.”

“પણ છે શું ?”

“એ જરાક ખેતરે જઈને જો તો ખરો ! વિશ્વાસે તારાં
બારે વાંજી ખૂડવાનાં છે. આંહીથી ધડસા જેવા રોટલા બાંધીને
સાંઠીયું સૂડવા જાય છે, પણ ત્યાં તો ઓશકિ ટાઢી ભંભલી
મેલીને ખીજડીને છાંયે દિ આખો ઉંઘી રહે છે. આ વૈશાખ
ઉતરવા આવ્યો તો ય સાંઠીયું સૂડાઇ ન રહી !”

જસમતને તો વેલા ઉપર ધણી ધણી આસ્થા હતી. વેલો
કદિ દગડાઇ કરે નહિ. એના કામમાં પોણા સોળ આની ન જ
હોય. છતાં આજ પંદર વરસે જસમતનો વિશ્વાસ ડગી ગયો.
એ તો વૈશાખને ધોમ ધખતે બપોરે કાચવાઇને દોડયા સીમા-
ડાને ખેતરે. એના અંતરમાં એમ જ થઇ ગયું કે વેલો ઉંઘતો
હોય તો પાટુ મારીને જગાડું. અને મુસારાની ફેરીઓ જમા
છે તે ન આપું. એના વિચારો વણસી ગયા.

ખેતરને શેઠે જઈને જસમતે શું જોયું ?

સાચોસાચ : ખીજડીને છાંયડે, પાણીભરી શીતળ લાંબલીને
ઝાશકિ માથું ટેરવી વેલો ભરનીંદરમાં સૂતો છે.

પણ ખેતર રેદું નથી પડ્યું. કાદાળી એકલી એકલી ખોદી
રહી છે. એકલી કાદાળી : એની મેળે ઉછળી ઉછળીને સાંઠીઆ
સૂડી રહી છે.

ખેતર ગાદલા જેવું બની ગયું છે.

આ શું કૈાતક ! કાદાળી પોતાની મેળે ખોદે છે !

દેખીને જસમત ભાભો સન્નગ્ધ થઇ ગયો. આ વેલો કાળો
નહિ : કાષ્ઠક જોગી પુરૂષ : મેં આજ એને માટે મનમાં ધુરા
વિચારો બાંધ્યા !

વેલો જગી ગયો. આતાને એણે ઉભેલો જોયો. વેલો
સમજી ગયો.

દોડીને જસમત વેલાના પગમાં પડવા ગયો, ત્યાં વેલાએ .
આતાના હાથ ઝાલી લીધા. જસમત બોલ્યો :

“ જને માશી આપો, મેં તમારી પાસે મજૂરીનાં કામ
કરાવ્યાં. તમને મેં ન ઝાળખ્યા.”

“ આતા ! મને મજૂરી મીઠી લાગતી હતી. આંહી મારી તપસ્યા
ચાલતી હતી. મને દોકરો થઇને રહેવા દીધો હોત તો ઠીક
હતું. પણ આજ તમારી નજરે મારી એળ ઉઘાડી પડી. હવે
મારે વસ્તીમાં રહેવું ઘટે નહિ. મારો મુસારો ચૂકાવી દો.”

જસમત બહુ કરગર્યો. પણ જોગી ન માન્યો. જતાં જતાં
ઝેટલું કંઈું કે “આતા માગી લ્યો.”

“ શું માગું ? તમારી દુવા માગું છું.”

“ જવ આતા, મારો કોલ છે. તમારા સેંજળીયા કુળનો.
કોષ્ટ પણ જળુ મારા મરતુક પછી ગિરનાર ઉપર મારી સાત
વીરડીએ આવીને શિવરાતને દિ’ તંધુરામાં ભજન બોલશે, તો

હું એ વીરડીયુંમાં પાણી રૂપે આવીને તમને મળીશ. વરસ જેવું થાશે તેનો વરતારો કહીશ ! ”

મુસારાની ફારીઓ ગામનાં નાનાં છોકરાંને ઓંચતો ઓંચતો બાળુડો ભેગી શેરગઢથી નીકળીને ગિરનારમાં ઉતરી ગયો.

(૩)

અધોર નગારાં તારાં વાગે
ગરનારી વેલા ! અધોર નગારાં તારાં વાગે !

ભાવે રે સરમાં દાતણુ રોપ્યાં રે
ઝોય દસ વડલો બિરાળે—ગરનારી૦

ગામુખી અંગા, બીમકંડ ભરિયા
પરચે પાણીડા પોંચાડે—ગરનારી૦

ઝોસકે ઝેગણી બાવન વીર રે
હોકાર્યાં મોઢા આગળ હાલે—ગરનારી૦

વેલાનાથ ચરણે બોલ્યા સમૈયો પથ્ણી
ગરનારી અરવે બિરાળે—ગરનારી૦

બાર વરસ સુધી એણે ગિરનારને પરકમ્પાઓ દીધા કરી. કંદ મૂળ અને ફળ ફુલ આરોગ્યાં. પછી એ પણુ ત્યજી દીધાં. ટુંકે ટુંકે અને ગુફાએ ગુફાએ ઉતારા કર્યા. બાર વરસની તપશ્ચર્યા પૂરી થયે ગિરનારની તળેટીમાં ભવેશ્વર આવી દાતણુ કયું. દાતણુની ચીર કરી એ જમીનમાં રોપી. એ રોપામાંથી વડલો ફાલ્યો. વડલાની લેલુબ ઘટા પથરાઇ ગઇ. આજ પણુ એને વેલા—વડ નામે ઓળખવામાં આવે છે.

તપસ્વી વેલાને કૈં કૈં સિદ્ધિઓ વરવા લાગી. કુદરતના નિયમો ઉપર એને કાણુ મળી ગયો. એને મુખમાંથી જ્ઞાન—વાણી

વહેતી થઈ. પોતાના કાઈ ગિરનારી ચૂર યોગી વાધનાથના નામ
પર ભજનો આરંભ્યાં:

ખાણ કેમ આવે હાથ
ખાણ કેમ આવે હાથ રે
લાગી રે લડાયું કાયા શે'રમાં છ રે !

સમજે વાતું સમજાય
વેદે વાતું વદાય રે !
મૂરખ નરને ક્યાં જઈ કે'વું રે છ-ખાણ૦

હે વીરા !
સાચી જવસત હે તારા શે'રમાં રે છ;
હુનિયા અંધી મ થાવ !
હુનિયા ભૂલી મ જાવ રે !
કરે દીપક ને ઘર હુંદીએ રે છ-ખાણ૦

હે વીરા !
તરકસ તીરડા બાથે ભર્યા રે છ;
થોથાં કાયકું ઉડાડ !
થોથાં કાયકું ઉડાડ રે !
મરઘો ચરે છે તારા વનમાં રે છ-ખાણ૦

હે વીરા !
તખત તરવેણીના તીરમાં રે છ,
ધમણું ધમે છે હુવાર
ધમણું ધમે છે હુવાર રે !
નૂર ઝરે ધણીના, શૂરા પીવે છ-ખાણ૦

હે વીરા !

સાતમે વસુન મારો શ્યામ વસે છ;
કસ્તૂરી છે ઘરમાં
કસ્તૂરી છે ઘરમાંય રે !
અકળ અવિનાશીનાં રાજ છે રે છ—ખાલુ

હે વીરા !

વાઘનાથ ચરણે વેલો બોલીયા રે છ;
ગુરુ હરચુનો હાતાર
ગુરુ મુગતીનો ઓધાર રે
અધરમ ઓધારણુ ગરૂને ધારવા રે છ.

૪

“અ રે ભાઈ, આ ગામમાં કોઈ રાતવાસો રાખે એવું
જોરડું દેખાડશે ?”

“ક્યાં રેવું ?”

“રહું છું તો આરબની ટીબલીએ. જતનો કુંભાર છું.
સામે ગામ પળાંસવે વેલા આપુ પાસે જતો’તો, ત્યાં તો આંહી
ડેરવાવને સીમાડે જ દિ આથમ્યો.”

“હું ! ભગત છો ને ? સાઈ ભગત, હાલ્યા જવ રામ
ઢાંગડને ઘેર. ત્યાં તમને ઉતારાનું ઠેપે પડશે.”

ડેરવાવ ગામના ફાટી ગયેલા કુકર્મી ખાટોએ ચોરે બેઠાં
બેઠાં આ પુંજ નમના કુંભાર ભગતની મસ્કરી કરવા માટે કૂરમાં
કૂર ખાંટ શિકારી રામ ઢાંગડનું જોરડું બતાવ્યું. બોળીએ કુંભાર
મુસાફર રામને જોરડે જઈ ઉતર્યો. પણ ઉતરતાંની વાર જ
એને સમજાઈ ગયું કે ખાટોએ પોતાને બેખડાવી માર્યો છે !

રામ ઢાંગડના ધરમાં દેવી માતાની માનતા ચાલી રહી છે :
વિકરાળ ડાકણુ જેવી કાળીની દેવી-મૂર્તિ પાસે બેસીને બેઠા
પથરાઈ ગયા છે. નિવેદનમાં દારૂના સીસા પણ ધરેલા છે. રામડો
કાળી દારૂના કેદમાં ચકચૂર બની અધરાતે પાપાચાર આદરે છે.
માથુસને ભરખી જાય તેવા અસૂર રૂપ દેખાતા ભૂવા ધૂણી
રહ્યા છે. ડાકલાં વાગે છે.

એવામાં રામડાના રંગમાં લંગ પડ્યો. એનો જીવાન દીકરો
ફાટી પડ્યો.

એને જીવતો કરવા કપટી ભૂવા ડાકલાં લઈને બેઠા. દેવીને
રીઝવવા માટે બીજા કૈંક જીવ ચડાવી દીધા.

સવાર પડ્યું. નનામી બંધાવા લાગી. પૂંજે ભગત બેઠા બેઠા
આ બધું જોઈ રહ્યા છે. જ્યારે રામ ઢાંગડનો મદ ઉતરી ગયો.
ત્યારે કુંભાર બોલ્યો “ભાઈ ! જીવ માર્યો જીવ ઉગરશે ? કે
જીવ ઉગર્યો ? આટલાં નિરાપરાધીને તમે કાપી નાખ્યાં ? ફક્ત
એક દીકરાની આવરદાને સ્વારથે ?”

“ત્યારે શું કરું ભગત ? મારો જીવાનજોષ દીકરો જાય
છે. માતા ડાકણી કાંઈ હોંકારો દેતી નથી.”

“તારો એક દીકરો જાય છે એમાં કેટલાં પથરાંનાં છોડાંનાં
તેં ત્રાણ લીધા છે ભાઈ ?”

“હાય ! હાય ! ભાઈ, એનો હિસાબ જ નથી રહ્યો.”

“એ સહુના વિલાપ હવે સમજાય છે ?”

“સમજાય છે.”

“તો લે ઉપાડ આ કંઠી. આજથી બંદૂક મેલી દે.”

“કાની કંઠી ?”

“વેલા બાપુની.”

રામડે અહિંસાની કંઠી બાંધી. કોણ જાણે કેટલાં ચે પશુ
પંખીના આશીર્વાદ એકઠા થયા. એટલે દીકરાના બોળીયામાં ત્રાણ

પાછા આવ્યા. પરબારે રામ પૂંજ ભગત ભેળા ખડખડ પહોંચ્યો. વેલા બાવાને ચરણે હાથ દીધા.

સાદી સીધી વાણીમાં વેલા બાવાએ એક જ વાત સમજાવી કે “ભાઈ! હિંસા કરીશ મા! પ્રભુ જેવો વચ્ચીલો મેલીને લોહીના રંગાડા પીનારી દેવીઓના આશરો હવે ગોતીશ મા.”

૫

અજ પાણીની હેલ્ય ભરીને આવતાં જ રામની વહુએ વાત કરી કે “પાદરમાં જ નદીને સામે કાંઠે એક રોઝડું ચરે છે. પણ અરધું ગામ ધરાય અને પંદર રૂપીઆ ચામડાના ઉપજે એવું જખ્ખર ડીલ છે, કાળી! ઝટ બંદૂક લઈને પોગી જા!”

• “ના ના! મારાથી હવે બંદૂક ન લેવાય. હું ગરજી બાપુને બોલે બંધાણો છું.”

“અરે પીટયા! ખાંટ છો? કે વાણીયો બામણુ છો? આંહી ક્યાં તારા ગરજેવા આવતાતા?”

રામ ન માન્યો. ગામ આખું એને ઘેર હલકયું: “એ રામડા! એક વાર બંદૂક ઉપાડ. ફરી નહિ કહીએ. અને તારા ગરજે કાંઈ વાત નહિ પોગાડે. અને તું રોઝડું તો જો! નજરમાં સમાતું નથી.”

રામના અંતર ઉપર હજી પૂર્યનો પાકો રંગ નહોતો ચડ્યો. પાપમાં મન લપટી પડ્યું. બંદૂક ઉપાડી. પાદર જમીને જુલે ત્યાં તો સામે જ મોટી કાંઈ દેસાણુ ગાય જેવડું રોઝડું ચરે છે. નિરખીને રામના મ્હોંમાં પાણી આવ્યું.

રામડો તો મોતીમાર હતો. એવું નિશાન કાંઈ દિવસ ખાલી નહોતું ગયું. એવા ઉડતાં પખીડાં પાડનારને આ રોઝ બાપડું શી વિસાતમાં હતું!

એક ગોળી છૂટી: રોઝને ચોંટી. પણ એ તો જરાક ઠંડીને વળી ચરવા માંડ્યું.

બીજી ગોળી છૂટી: ચોંટી: પણ રોઝ નથી પડતું. ઠંડીને પાછું ચરે છે.

ત્રીજી : ચોથી : પાંચમી : એમ નવ ચોંટાડી. રોઝ ન પડ્યું. દિવસ આશમી ગયો. અંધારું થઇ ગયું. ધવાએલ રોઝને કાલે સવારમાં જ ખોળી કાઢ્યું, એમ ધારી સહુ ઘેર ગયા. રામ ડેલીએ જય ત્યાં ખેપીએ આવીને વાટ જોતો બેઠો છે.

“રામભાઈ! ગરૂળ બાપુ તેડાવે છે.”

“કાં? કેમ ઓર્યોતા?”

“પડે પથારીવશ છે. કહ્યું છે કે પાણી પીવા થે રામ ન રોકાય.”

બંદૂક હાથમાં જ રહી ગઇ. ઘેર મોકલી દેવાનું ઓસાણુ ન ચડ્યું. દોટ દેતો રામ ગુરૂજની પીડાથી ચિંતાતૂર બની પળાંસવે આવ્યો. પૂછવા મંડ્યો:

“કેમ બાપુ! ઓર્યોતા પડે પડવું થયું?”

“રામ! અજણ્યો બનીને પૂછજી ભાઈ? નીમ તોડીને નિરપરાધી કાપા ઉપર નવ નવ ગોળીયું ચોડી ભાઈ? અરેરે તને દવા ન આવી? આમ તો જો! આ મારા અંગે અંગે ફાંકાં!”

રામે બાવાજીનું શરીર વીધાયલું દીકું. નવ ઠંકાણેથી રૂધિર ચાલ્યાં જાય છે.

“અને ભાઈ, લે આ તારી નવે નવ ગોળીઓ.”

ગુરૂએ રામની જ બંદૂકની નવે ગોળીઓ ગણીને હાથમાં દીધી.

“બાપુ! તમે હતા?” ચોંકીને રામે પૂછ્યું.

“બાપુ! હું નહિ, પણ મારા, તારા અને તમામના ઘટઘટમાં જે રમી રહ્યો છે એ ઠાકર હતો. અરેરે રામ! વિચારી તો જો! તે કેને વીધી નાખ્યો? ચામડામાં તારું મન લોભાણું?”

સન્મુખ છીપર પડી હતી. અંદરને તે પર પછાડી રામડે કટકા કર્યા. વેલાના પગ ઝાલીને ખેંચી ગયો. નેત્રમાંથી નીરની ધારા મંડાઈ ગઈ. ગળું રૂંધાઈ ગયું. શું બોલે ? શબ્દ નીકળે તેમ નહોતું રહ્યું.

૬

“રામ ! હવે ઘેરે જા !”

“ ધર તો મારે આ ધરતી માથે નથી રહ્યું આપુ ! ”

“ અરે જાણ કે નહિ કોળા ? વયો જા, નીકર ચામડું ફાડી નાખીશ. ” ગુરૂએ આંખો રાતી કરી.

“ નહિ જાણ. નહિ જ જાણ. ”

“ નહિ જા એમ ? એલા શંકરગર ! તલવારથી એના કટકા કરીને ભોંમાં બંડારી દે એ પાપીઆને. તે વિના એ આંહીથી નહિ ખસે. ”

રામડે ગરદન નમાવી.

“ ઠીક, શંકરગર ! હમણું જામ. એને આપણું ગોળાનાં પાણી ભરી લેવા દે. પછી એના રાઈ રાઈ જેવડા ટુકડા કરીને આંહી જ દાટી દઈએ. ”

ગુરૂએ પાણી ભરવાને બહાને રામડાને રપૂચક થઈ જવાને સમય દીધો. એણે માન્યું કે મોતના ડર થકી રામ નાસી છૂટશે. પણ રૂંધે રૂંધે રંગાઈ ગયેલા રામને હવે મોતની બ્હીક ક્યાં રહી હતી ! ઠંડે કલેજે પાણી સીંચીને એણે ગોળા ભર્યા. ભરીને ગુરૂની સન્મુખ આવી મોતની વાટ જોતો બેઠો.

છેલ્લી વાર ગુરૂએ ત્રાડ પાડી “ જાણ કે નહિ ? ”

“ ના આપુ ! ”

ગુરૂએ છુરી ખેંચીને છલંગ દીધી. રામને પછાડી, એની છાતી પર ચડી બેઠા. છુરી છાતીમાં જવાની વાર નથી. તો ચે રામડો ન થડક્યો. એને તો જાણે અંતરમાં અજવાળું થયું. એના કંઠમાંથી આપોઆપ વાણી કુટી. ગુરૂના ગોઠણ નીચે અંપાધને પડ્યાં પડ્યાં, મોતની છુરી મીઠી લાગતી હોય તેવા તોરમાં એણે આપજોડીયું ભજન ઉપાડ્યું :

જેમ રે 'ઉંડળમાં વેલે રામને લીધો,
પ્રેમના પિયાલા વેલે પાધ પીધા !
મેરૂ રે શિખરથી પધાર્યા મારો નાથજી
મૃગ સ્વરૂપે આવી ઉભા રે;
રામને ચળવા રૂખડિયો આવ્યા,
પૂરણ ધા પ'ડે લીધા—જેમ૦

રંગોહત્યા રે ત્યારે ગરૂ અમને બેડી,
પૂરવ જલમનાં કરમ લાગ્યાં;
ભવસાગરમાં વેલે ભૂલો રે પાડ્યો,
સમરથાની ભેદે વેલે શરણુમાં લીધા—જેમ૦

મહા દરિયામાં ઝબેડી ઠાલવા લાગી,
રૂદિયે ના જોયું મેં જાગી રે;
ભરમ વન્યાના ભાઈ ભરમાજી ભૂલ્યા;
એકલશીંગી ગરૂએ વનમાં લૂંટયા—જેમ૦

કરણીનાં રે મારે કમાડ દેવાણાં,
આંખે અંધારી ગરૂએ અમને દીધી રે;
વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો,
ખાવદે ખબર મારી વેલી લીધી રે--જેમ૦

આંખોમાં શરણાગતીની મીઠાશ છલકી. છતાં ગુરૂ હજી ઉતરતા નથી. ગુરૂ તો આ કુકર્મીનાં મુખની વાણીમાં ન્હાય છે. એના અચંબાનો તો પાર જ નથી: ત્યાં રામડે ગુરૂના પગ નીચે પડ્યાં પડ્યાં બીજું ભજન ઉપાડ્યું:

મેં તેરા બંદીવાન

ગરનારી વેલા ! મેં તેરા બંદીવાન.

જ્ઞાની ભૂલ્યા, ધ્યાની ભૂલ્યા,

કાજી ભૂલ્યા કુરાન—ગરનારી૦

અમર તંબૂડા ભીંબવા લાગ્યા,

તંબૂડા જમી અસમાન—ગરનારી૦

સતીએ સત ધરમ છોડ્યાં,

સૂરે છોડ્યાં હથીઆર—ગરનારી૦

વેલાને ચરણે બાલ્યા રામૈયો,

ધરે આયા મારો દીવાન—ગરનારી૦

તો યે ગુરૂ ઉતરતા નથી. રામડાની છાતી ઉપર તો જાણે કમળનું ફુલ પડ્યું છે ! નિરક્ષર રામડાની રસના પર સસ્વતીએ જાણે કે વીણા લાદીને ગાવા માંડ્યું. કેવો પરમાનંદ એને અંતરે પ્રગટી નીકળ્યો ! જાણે ગિરનારનાં તરૂંવરો એને રૂંવાડે રૂંવાડે રોપાયાં. જાણે મસ્તક પર ગિરનારનાં શિખરો ખડાં થયાં. લલાટમાં તિલક ખેંચાઈ ગયાં. અંગમાં ગંગા યમૂના વેલાઈ. એને નેત્રોમાં આદો સરજ ઝળેલ્યા :

ગરવાનાં ^૧ત્રીવર મારે રામે રામે રાપાણાં
રેશખરૂં રાપાવેલ મારે શિષે જી.

તનડાનાં ^૨તલ્લક મારે ઝલેલાડે લખીયાં રે
છાપ ગરનારી કેરી દિસે જી.

કાશી ને પ્રાચી કંડે દામોદર નાઈ રે
નેણુલે નરખું રે ગરવો વેલો જી.

નવસો નવાણું નદીયું અંગડે ઉલટીયું રે
ગંગા જમના સરસતી જી.

નવલખ તારા મારી પહેઘમાં દરસાણા રે
ચાંદો સૂરજ નેણુ નરખ્યાં જી.

કાયા છે ક્યારો ને પવન પાણીતીયો ને
ગરનારી સીંચણુહારા જી.
સતગરૂં સીંચણુહારા જી.

સાંભળી સાંભળીને ગુરુનું અંતર ઓગળવા લાગ્યું. પાપીની
પરીક્ષા પૂરી થઈ ગઈ. છાતી પરથી વેલો નીચો ઉતર્યો. રામને
હાડયો. રામને અંગે લાગેલી રજ ખખેરવા લાગ્યા.

“રામ ! બેટા આટલી વારમાં ?”

“ગુરુને પ્રતાપે.”

“તારી શી મરજી છે ?”

“બીજી શી ? તમે મળ્યા પછી બીજી શી મરજી બાકી
રહી ? હવે તો નજરથી અળગા ન થાને ! હે બાળુડા !
સદાય સન્મુખ રેને ! સન્મુખ જ રાખને !

૧. ત્રીવર ૨. શિખરો ૩. તલ્લક ૪. લલાટે ૫. દેહ ૬. વાડીમાં
ખાણી વાળનાર.

કાયાના ઘડનારા મારી એ નજરમાં રે' ને !
 'દેઈના માલમી મારી મીટયુંમાં રે' ને !
 નજરમાં રે રે પંથના નાયક છ !

રઆ રે મારગડે આવતાં ને જાતાં
 લખ ચોરાસીના ચોડા છ;
 બાળુડો મળે તો દેઈનાં દાણુ રે ચૂકવીએ
 જીવને છોડાવે જમ લઈ જાતાં છ !
 બાંધી અંધારી જીવને એણી પેરે લોઢે,
 સતગરૂ વન્યા એ કોણુ છોડે છ !
 બાળુડા વન્યા એ કોણુ છોડે છ !

ધુમના ઘણી તારી બેડલી સવાઈ
 પાંચ ઋષિની બેડી ખૂડી છ.
 ઘનરસેનાં નાંગળ નાઓ હે ગરનારી વેલા !
 સતની બેડીનાં સત પૂરો છ.

બાળ કારણીએ બિલ્લીહોળીમાં હોમાણા
 અગનીમાંથી લઈ ઉગાર્યા છ.
 હરચંદ કારણીએ નીર જ ભરિયાં
 એક નરે રે ત્રણુ ઓધાર્યાં છ.

પાંડવું કારણીએ લીધા દશ અવતાર
 જપીયાડે પડતા ઓધાર્યાં છ.

૧. હે મારી દેહ-નૌકાના નાવિક ! તમે મારી નજરમાં રહેલો !
૨. દેહ-નૌકાને લઈ આ રસ્તે આવતાં લક્ષ ચોરાસીની ચોક્કસ આડી આવે છે. જમડાડપી ચોક્કસરોને દાણુ ચૂકવવાનું તમે આવો તો જ બની શકે.
૩. 'નિર્ભયતા' નાં લંગર નાખીને મારી દેહ-નૌકાને જણાવો.
૪. પાતાળે (નરકમાં)

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રે રામૈયે
સતના મારગ સામાં ડગલાં છ.

તે દિવસથી રામડો મસ્તીમાં આવી ગયો. ભક્તિના અજર
પ્યાલા એણે પચાવી લીધા. નિરંતર એના મ્હોંમાંથી મસ્તીનાં
પદ રેલવા લાગ્યાં:

કાચી કેણે ઘડેલ મોરી કયા રે !
ઘટડામાં રલોવા, ઘટડામાં એરણુ,
ઘટડામાં ઘાટ ઘડાયા રે-કાચી-

ઘટડામાં ચાંદો, ઘટડામાં સૂરજ,
ઘટડામાં નવ લખ તારા રે-કાચીં

ઘટડામાં વાડી, ઘટડામાં માલણુ
ઘટડામાં સીંચણુહારા રે-કાચીં

ઘટડામાં તાળાં, ઘટડામાં કુંચીયું
ઘટડામાં ખોલણુહારા રે-કાચીં

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયે શુરૂ
ઈ રે શબ્દ છે સાચા રે-કાચીં

જાણે શુરૂની પ્રેરણા એને રામે રામે રમતી થઇ ગઇ:

આજ મારી કાયાનો ઘડનાર
આજ મારી રામરાનો રમનાર
મળીયલ મને માતા રે મીણુલનો ભરથાર.
નવ નવ ખંડમાં રે ઠનામચા તમારી બાપુ !
સૂખા નમે છડીદાર-મળીયલં

વેલા-વડ હેઠે બેસણું તમારાં બાવો
 'સખરૂં તણો સરદાર-મળીયલો

ભૈરવ-જપ હેઠે ભોંયરાં તમારાં રે બાપુ !
 ગરવો તમારો ગરાસ -મળીયલો

દામો-કુંડ તમારાં નાવણું રે બાપુ !
 ભવેશર સરખી બજાર-મળીયલો

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો, બાપુ !
 આતમ તણા હે ઓધાર-મળીયલો

ગુરને એણે ભૈરવ-જપના પહાડ પર રમનારો કહી બિર-
 દાવ્યો. પાતાળમાં વાસુકી સાથે બેલનાર કૃષ્ણાવતાર કહ્યો :

ગિરનારી ભૈરવનો રમનારો !

ગિરનારી વાસંગીનો રમનારો !

અદ્ધર તખત ને અમર ગાદી
 ગગન મંડળ દરસાણો રે-ગિરનારી

સરખંગીના ખેલ કોઈને નાવે કળ્યામાં
 વેલો રમે ઓધારો રે-ગિરનારી

જળમાં પેસીને કાળી નાગને નાથ્યો રે
 બાંધ્યો કમળ કેરો ભારો રે-ગિરનારી

ચારે તે ખેલ બાવે મૂઠીમાં રાખ્યા
 રમે બાવનસુ' બાળો રે-ગિરનારી

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયો ધણી
 તેજમાં તેજ સમાણો રે-ગિરનારી

ઝઠલ યોરીયામાં આવી

ગરનારી ! ઝઠલ યોરીયામાં આવી.

આપે તે રૂપ જાણી રોઝતું લીધું,

રામડાની બંદૂક ભંગાણી—ગરનારી૦

શાફળા સિંહને તમે વશ રે કીધો

ઉપર વાળી અસવારી—ગરનારી૦

રધુધળીમલે ધંધ જગાડ્યો ધણી

પાટણ નાખ્યાં રે પલટાવી—ગરનારી૦

ભવેશ્વરમાં દાતણ વાળ્યાં ગરૂ

શોભા વાવેલ બહુ સારી—ગરનારી૦

ભેરવ જપ હેઠે આપ બીરાજેલ

સોનમેં સમાતું બંધાવી—ગરનારી૦

વેલનાથ ચરણે યોડ્યા રામૈયો ધણી

શિખરૂમાં સૂરતા ઠેરાણી—ગરનારી૦

રામને સૂઝી ગયું કે આ ગુરૂ કાષ્ઠ અસલી સમયના ગેબી
સિદ્ધ છે: રોગીના રોગ ટાળે છે. પોતાના સાત વીરડામાં પુષ્પ
ગંગા વહાવે છે. ને કશા નૈવેદ્યના કામી નથી; કેવળ ભાવના જ
ભોગી છે:

આ તો છે આગુનો ગેબી, એ જુનો છે જોગી.

એ બાવા ! આણુ રે શિખરતું બેસણું

સધ ચોરાસીમાં વાસ,

૧. 'યોરીયો' નામે ગિરનારનો ગાળો છે.

૨. પ્રેલપાટણ (દાંક) ને 'પટ્ટણ સો દટ્ટણ' કરનાર મનાતા કાણી .
સંત ધુધળીનાથના અવતાર તરીકે વેલો મનાય છે.

નંતનાં રાગીલાં વેલાને પાંચે પડે

ઠરદી આવે રે દુવાર—આ તો

એ વાલા ! અકળ અવિનાશી સામા મળિયા

હલમાં ૧લે લાગી;

રંગપત ગંગા ગરૂને વીરડે રે આવે

વેલો ભાવ રે તણા ભોગી—આ તો

એ વેલા ! શૂરા હોય તે સન્મુખ લડે

કાયર જાય ભાગી;

આવાગમણુ મારે વેલો નાથ ટાળે

પડતી મેલો પોથી—આ તો

એ વાલા ! સમજ સમજ ધારણુ* એ બાંધો

એનો ગરથ લીધોને ગોતી;

વેલનાથ ચરણે રામ આવો બોલીયા

ઉગાર્યો+લોધી—આ તો

પોતાના જીવતરને આંગણે જાણે બાળુડો જોગી નવ નવે
રૂપે પધાર્યા: રામ આનંદમાં નાચી ઉઠ્યો:

બાળુડો પધાર્યા રે બાઈયું* મારે આંગણે હો જી !

આજ મારે હૈયે હરખ ન માય

આજ મારે અંગડે ઉલટ ન માય—બાળુડો

પગે ને પીરેજી રે ગરનારીને મોજડી હો જી !

હાલે છે કાંઈ ચટકતી રૂડી ચાલ—બાળુડો

કેડયે ને કંટારાં રે ગરનારીને વાંકડાં રે જી

ગળે છે કાંઈ ગેંડા તણી રે રૂડી હાલ—બાળુડો

૧. લગની ૨. શુપ્ત ગંગા * સંસારમાં ફરી આવાગમન. + શિકારી.

ખાંથે ને બાબુખંધ રે ગરનારીને બેરખા રે ॥
 હાથે છે કાંઈ દસે આંગળીએ વેઢ—બાબૂડાં
 માથે ને મેવાહાં રે ગરનારીને મોળીયાં રે ॥
 ખંભે છે કાંઈ ખાંતીલા રૂડા ખેસ—બાબૂડાં
 વેલાનો આ ચેલો રે રામ ખાવો બાલીઆ રે ॥
 ધણી મારા ! એળે આંબ્યાને ઉગાર—બાબૂડાં

૭

ગિરનારના શિખરોમાં કાંઈ સાધુએ શબ્દ સાંભળાવ્યો કે
 “જય વેલનાથ ! જય ગરનારી વેલનાથ !”

જોગીઓની જમાત ‘જય વેલનાથ !’ શબ્દનો આહાલેક
 સાંભળીને ઉશ્કેરાઈ ઉઠી. બોલનારને ઝાઝ્યો : પૂછ્યું “આ ગર-
 વાના ટુંક પર કોનો જય ગાવ્યો છે ?”

“ગરનારી વેલનાથનો.”

“વેલનાથ કાણ ? નવ નાથમાં દસમો કયારે ઉમેરાણો :”

“કાળીને દેહ, ધરસંસારીને રૂપે, જુનાગઢને કાળવે દરવાજે
 વલનાથ વસે છે.”

કાળીનો દેહ : ધરસંસારી : અને વસ્તીમાં વાસ : એટલું
 સાંભળીને ગુરૂ દત્તા શિખર પર રોષની ઝાળો પ્રગટ થઈ.
 આજ્ઞા થઈ કે “જાઓ ખાખીઓ ! એની પરીક્ષા કરો. ‘નાથ’નો
 દાવો જૂઠો હોય તો ચીપીઆ લગાવીને આંહી હાજર કરો !”

જમદૂત જેવા ખાખીઓ છૂટયા. કાળવે દરવાજે સોનરખ
 નદીને કિનારે વેલો ખાવો ધરખારીને વેશે રહે છે. ધરમાં બે
 સ્ત્રીઓ છે. સંસારીનો ધર્મ સાચવીને રહે છે. જળમાં પોયણા
 જેવું એનું નિર્લેપી જીવન છે.

ખાખીઓએ જઈને ધમકી માંડી : તું વેલનાથ ? તું ઓરને ભોગવનારો નવ નાથની કાટિએ પહોંચી ગયો ? તું તો દુનિયાને છેતરી રહ્યો છે.”

“અરે ભાઈ !” વેલો બોલ્યો. “હું કંઈ નથી જાણતો. હું તો નાથે ય નથી, નાથના પગની રજમાત્ર પણ નથી. હું મારાથી થાય તેવી પ્રભુની ટેલ કરું છું. મને શીદ સંતાપો છો ?”

“નાહ, તું દોંગી છે, ચાલ તને ગુરૂ દત્ત બોલાવે છે.”

વેલો ચાલ્યો. પાછળ ઓછાયા શી બે અર્ધાંગનાઓ પણ ચાલી. ખાખીઓ વેલાને ચીપીઆ ચોડતા આવે છે. બન્ને સ્ત્રીઓ આડા દેહ દેતી આવે છે.

કહેવાય છે કે ગિરનાર-દરવાજે એક વાણીઆના જીવાન પુત્રનું શય નીકળ્યું. વેલા બાવાએ એના ખોળીઆમાં જીવ પાછો આણ્યો. અને પછી પોતાને વસ્તી સંતાપી સંતાપી તપસ્વી-જીવનમાં ભંગ પાડશે એમ બ્હીક લાગવાથી બાવાજી ભાગી નીકળ્યા. આગળ પોતે, પાછળ બન્ને સ્ત્રીઓ, ચીપીઆ-વાળા ખાખી બાવાઓ અને ડાઘુ વાણીયાનું ટોળું : એમ દોટાદોટ થઈ રહી. જગત પોતાને આમ સદાય સંતાપ્યા કરે એ કરતાં જમીનમાં સમાઈ જવાનું જોગીએ પસંદ કર્યું. દોડીને એણે ગિરનારનાં શિખરની દિશા સાંધી. ભેરવ-જપના ઉંચા અને ભયંકર ટુંક પાસે એને માટે ધરતી માતાએ મારગ કર્યો. પોતે એમાં જીવતા સમાણા. પાછળ મીણુલ મા પણ છેતરી ગયાં. ત્યાં શિલાનું ઢાંકણ દેવાઈ ગયું. બહાર જસો મા એકલાં જરા છેટાં રહી ગયાં. પોતાના નાથને ગોતવા લાગ્યાં :

“બાવાજી ! ક્યાં છો ! ક્યાં સંતાણા !”

એવા પોકાર કર્યો. ત્યાં તો શિલાની ચીરાડમાંથી બહાર રહી ગયેલો મીણુલમાની ચુંદડીને છેડો એણે દીઠો. શિલા ઉપર બેસીને એણે કદપાંતનું ભજન આદર્યું :

‘અમસુ’ ગરનારી !

અંતર કયો વાલે !

અંતર કયો રે !

પડદા-પોસંગી વેલો રમવા ગીયો.

એ....રમવા ગીયો રે

ખાવંદ જાતો રીયો રે !

ભોળવીને ભૂલવાડી ગીયો-અમસું

રહો....સગડ હોય તો ધણીના

સગડ કઢાવું રે

સગડ કઢાવું રે

ત્રણે ભુવનમાંથી ખાળૂડાને લાવું-અમસું

કહો....થડ રે વાઢીને ધણી

પીછાં દઈ ગીયો રે

પીછાં દઈ ગીયો રે

રસ પવનમાં ગેબી રમવા ગીયો-અમસું

હો....મથણાં મથી

દીનાનાથને બોલાવું રે

નાથને બોલાવું રે

ત્રણે ભુવનમાંથી ખાલૂડાને લાવું-અમસું

૧. હે ગિરનારી ! તમે મારી સાથે અંતરાય પાડી. પરદે-પોશ વેલો ખાવો રમવા ચાલ્યો ગયો. મને ભોળવીને ભૂલથાપ દઈ ગયો.

૨. પૃથ્વી પર એનાં પગલાં પરચાં હોય, તો તો હું એનું પગેર કઢાવીને ત્રણે લોકમાંથી એને સોધી કાઢું. પરંતુ એ તો અદૃશ થઈ ગયો.

૩. જાણે કે ઝાડનું થડ વાઢીને મારા હાથમાં પાંદડાં દઈ ગયા. એ ગેબી ગુર ગેબમાં રમવા ગયા.

#હો....ગનાનની ગોળી ને
પરમનો રવાયો રે
મેરૂનો રવાયો રે
નખ શિખ નેતરાં લઉં તાણી-અમસું°

હો....વેલનાથ ચરણે
બોલ્યાં રે જસો મા
બોલ્યાં રે જસો મા
અખંડ ચૂડો મારે વેલનાથ ધણી-અમસું°

આખરે શિક્ષા ફરી વાર ઉધડી. અને સતી અંદર સમાણું.
રાત પડી: અધરાત લાંગી: કહે છે કે વેલનાથ બહાર
નીકળ્યા. સન્મુખ જ ભૈરવ-જપતું આભ-અડતું સીધું કાળું
શિખર ઉભું હતું. એથી યે ઉપર ગેબમાં તારલા ટમટમતા
હતા. જાણે અમરધામના દીવડા દેખાતા હતા.

એ સીધા શિખર પર બાવોજી એમ ને એમ ચડ્યા. લાંગતી
કાળીધોર અબોલ રાતે ખડાંગ ! ખડાંગ ! ખડાંગ ! એમ બાવા-
જીની ખડાઓ (ચાખડીઓ) બોલતી ગઈ, અને ચીકણા ગારામાં
પગલાં પડે તેમ એ કાળમીઠ પત્થરમાં ખડાઓનાં પગલાં
પડતાં ગયાં. આવી લોક-કલ્પના છે.

નેગીરાજ ભેરવનાં ટુંક ઉપર દરશાણો: કેવો દરશાણો ?
જાણે એનાં પગલાંના ભારથી ગિરનાર કડાકા લેવા લાગ્યો: કવિ
કહે કે “ઓ અબધૂત ! ધીરે ધીરે પગલાં માંડ. નહિ તો ગરવો
[ગિરનાર] ખડેડી પડશે :

વેલા બાવા તું હળવો હળવો હાલ્ય જો !
ગરવાને માથે રે રૂખડીઓ ઝળંખીયો.

જેમ ઝળુંબે મોરલી માથે નાગ જો.
 (એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીયો ઝળુંબીયો.
 જેમ ઝળુંબે કૂવાને માથે કોસ જો.
 (એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીયો ઝળુંબીયો.
 જેમ ઝળુંબે બેટાને માથે બાપ જો,
 (એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીયો ઝળુંબીયો.
 જેમ ઝળુંબે નરને માથે નાર જો,
 (એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીયો ઝળુંબીયો.
 જેમ ઝળુંબે ધરતીને માથે આલ જો,
 (એમ) ગરવાને માથે રે રૂખડીયો ઝળુંબીયો.

૮

રમયાને ખખર પડી કે ગુરૂ તો ભૈરવ-જપ પર રમવા
 ગયો. વિરહધેલડી કોઇ અબળાની માફક એ પોતાના 'ગરવા દેવ'ને
 જોતવા લાગ્યો. કોઇ ભોમૈયો ! કોઇ મારગ બતાવે ! એવા સાદ
 દેતો એ ગિરનારમાં ભમે છે :

કોઇને ભોમૈયો રે બેની ! ગરવા દેવનો રે છ !
 બેની ! અમને ભૂલ્યાં વતાવો વાટ-કોઇને૦

કેટલી તે ખડકી રે,
 કેટલાં પરનાળ જડયાં રે છ,
 જડયા તે જડયાં કોઇ
 તાળાં કુંચી ને કમાડ-કોઇને૦

સમદર ને હાં જોયાં રે
 ઘણાં જોયાં સાયરાં રે છ !

જેયાં તે જેયાં કાંઈ
ઉંડેરાં નીર અપાર-કોઈને૦

ચોરા ને આ જેયાં રે
ઘણાં જેયાં ચોવટાં રે ૭ !

જેઈ તે જેઈ કાંઈ
અવળી બવળી બબર-કોઈને૦

મંદિર ને આ જેયાં રે
જેયાં ખીન્ન માળીયાં રે ૭ !

જેયા તે જેયા કાંઈ
ઉંચેરા મોલ અપાર-કોઈને૦

વેલાનો આ ચેલો રે
રામો આવો બોલીયા રે ૭

ઘણી મારા !
ઓળે આંચાને ઉગાર-કોઈને૦

ધણો ધણો શોધ્યો. પણ ક્યાંયે લાળ નથી મળતી. એના
વિલાપ ચાલુ જ રહ્યા :

વનરામાં વાયા મારે વાય

બાળુડા ! વનરામાં વાયા મારે વાય છે;

હો....અમે કેના લેશું રે હવે ઓથ

ગરનારી ! ક્યે રે એ'ધાણે આંચા ઓળખું !

૧ દયા રહાકરશી ભેળા લાંચ

બાળુડા ! દયા ઠાકરશી ભેળા લાંચ રે !

હો ભેળા માતા ઝમીણુલ ને ૪ મુંજલ હોય

ગરનારી ! એવે એ'ધાણે આંચા ઓળખો-વનરામાં૦

આશુના અગવા લાંબ

બાળુડા ! આશુના અગવા લાંબ રે;

હો તારાં ભગવાં નિશાણુ લેળાં લાંબ

ગરનારી ! એવે એ'ધાણુ આંબ્યા ઓળખો-વનરામાં૦

ગરવાહુંદાં ચે તારાં ગામ

બાળુડા ! ગરવાહુંદાં ચે તારાં ગામ રે;

હો તારો થાને ને થોકે વાસ

ગરનારી ! ઇ રે એ'ધાણુ આંબ્યા ઓળખો-વનરામાં૦

વેલાનો ચેલો રામ ગાય

બાળુડા ! વેલાનો ચેલો રામ ગાય છે;

હો ધણી ! શરણુ આંબ્યાને ઉગાર

ગરનારી ! ઇ રે એ'ધાણુ આંબ્યા ઓળખો !

કલ્પનાના વિહાર છોડીને થોડીવાર રામંચો બાણુ કે જીવનના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપર ઉતરે છે. કાયા રૂપી શહેરનો વેપાર કરતાં બાણુ કે પોતાને આવડતું નથી. મનુષ્યાવતાર જેવી મહામૂલી વસ્તુ મોહ રૂપી રેતીમાં વેરાઇ જાય છે :

દયા રે કરો ને ગરૂ મેરૂં કરો

મારા રૂદયા હે બીતર બાણુ વેલા ધણી !

મનખા જેવડું મહા પદારથ

વેળુમાં રે વેરાણુ વેલા રે ધણી !

ચારે ક્રોરથી વેપારી આંબ્યા

(ઇ તો) વેપાર કરી નવ બાણુ વેલા ધણી !

આ રે શે'રમાં બડી બડી વસ્તુ
ગાંઠે ન મળે નાણું વેલા ધણી !

ચારે કોરથી સળગાવી દેશે
(ધં તો) સઘળું શે'ર લૂંટાણું વેલા ધણી

વેલનાથ ચરણે યાદ્યા રામૈયો
ઓળે આંચાને ઉગારે વેલા ધણી !

હે ગિરનારના વાઘેલા ! ઓ વાઘનાથના શિષ્ય ! તમે વહેલા
આવજો ! હું તો પાપી જ છું. મારામાં પક્ષટો આવે તેવું
નથી. પણ તમે આવીને મારી પ્રકૃતિ ફેરવો !

ગરવાના વેધેલ,
વાઘનાથના પરમોદેલ રે !
હાકે વેલા આવજો રે !

અગનિના અંગારા રે
આ અગનિના અંગારા રે
ધોમાં લઈને ઘુંટીયા રે જી !
કોયલા કાંઈ કેદિ ન ઉજળા હોય-ગરવાનાં

ફૂધે ને વળી ફહીંએ રે (૨)
સીંચ્યો કડવો લીંબડો રે જી !
લીંબડીઓ કાંઈ કેદિ ન મીઠડો થાય-ગરવાનાં

ખીરું ને વળી ખાંડું રે (૨)
પાયેલ વશીયલ નાગને રે જી !
નાખણીયું કાંઈ કેદિ ન રનિરવિષ થાય-ગરવાનાં

વેલાને તો ચરણે રે
 ચરણગીને ચરણે રે
 રામો ખાવો બોલીયા રે છ !
 લેજો લેજો સેવક તણી રે સંજાળ-ગરવાનાં

નાનાં બાળને રમાડી રીઝાવીને કેમ જાણે આર્થીતી માતા
 ચાલી નીકળી હોય ! એવી લાગણીથી રામ રહે છે :

સેજું પલંગ માથે પોઢતાં
 બાળૂડા ! સેજું પલંગ માથે પોઢતાં;
 એવાં પથરે પોઢાડ્યાં નાનાં બાળ ગીરનારી !

મારી વસમી વેળાના !
 મારી દોયલી વેળાના ગીરનારી !

બૂખ તરસ ઘણી ભોગવી
 બાળૂડા ! બૂખ તરસ ઘણી ભોગવી;
 મેં તો ઘણા ભોગવ્યા અપવાસ ગીરનારી !

અમર પીયાલા તારા હાથમાં
 બાળૂડા ! અમર પીયાલા તારા હાથમાં;
 આજ વિષની ઝોળી શીઠ પાવ ગીરનારી !

અમર વેલો જ્યારે આવશે
 બાળૂડા ! અમર વેલો જ્યારે આવશે;
 એવાં પીંગલે પોઢાડે નાનાં બાળ ગીરનારી !

વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ
 બાળૂડા ! વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ છે;
 આજ પડિયાં છે મારે તારાં કામ ગીરનારી !

મારી વસમી વેળાના !

મારી દોયલી વેળાના ગીરનારી !

હે શર ! તું તો મારી રોમરાધમાં રમી રહ્યો છે. તું તો મુજ સ્વરૂપી જોખરી છીપતું સાચું મોતી છે. તું તો મારી જીવન-નગરીનો અશ્વારોહી ચોક્કીદાર છે, મહાજન વેપારી છે. તું વિના આ જીવન રઝળી પડ્યું છે :

હાલો મારી રોમરાના રમનારા

ખાપુ ! મારી કાયાનાં ઘડનારા રે

ગીરનારી વેલૈયો છે.

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

ખાળપણમાં ભોગવ્યા હો છ !

મારી નાટુકલી નગરીમાં રે

ગીરનારી થોડો ફેરવે હોછ !-હાલો

એવા ચાર ચાર મતવાલા રે

જીવાનીમાં ભોગવ્યા હો છ !

હાલો મારી જોખરી છીપના મોતી રે !

મોતી હજી નાવીયા હો છ-હાલો

એવા એવા ચાર મતવાલા રે

જીવનમાં ભોગવ્યા હો છ.

હાલો મારી નાટુકલી નગરીના

માજન હવે ઉછળ્યા હો છ-હાલો

ગુરૂ વેલાનો ચેલો રે

રામો ખાવો બોલીયા હોહ !

અરે દાદા ! અમે સેવક ને તમે મારા રામ

રામ ! વેલા આવજો હો હ-હાલો૦

પછી તો રામે ભયાનક સમયનાં આગમ સંભળાવવા માંડ્યાં. પણ એમાં કાંઈ સ્પષ્ટ વાત નથી:

લીલૂડાં રે વન ગરવા તણાં એ હ

હે વેલા ! તળીએ તમારો વાંસ હાં !

પીર રે ૧૫છમ કેરો રાહ્યે રે હ !

દળમાં જોઈ રે ગરનારી તારી વાટ હાં !

અવચળ જોઈ રે વેલૈયા તારી વાટ હા-પીર રે૦

રઝોતર થકી રે દળ આવશે હો હ

ગઢ ઢેલડી મેલાણુ હાં-પીર રે૦

કાષ્ટના ઘોડા જ્યારે ઘોડશે રે હ

ગઢ જૂનાની બજાર હાં-પીર રે૦

હરણાં હાટડીયુંમાં ખેસશે એ હ,

એનાં માજન કરશે મૂલ હાં-પીર રે૦

દળમાં જોઈ રે નેબળા ! તારી વાટ હાં !

અવચળ જોઈ રે ગરનારી ! તારી વાટ હાં !

પીર રે૦

૧. પશ્ચિમ ૨. ઉત્તરેથી સૈન્ય આવશે ને દિલ્હીને ગઢે મુકામ કરશે ૩. 'હરણાં હાટડીયુંમાં ખેસશે' = ગામ ઉજ્જડ થશે (લોકાક્તિ).

લેળી લવાની ગઢ લેળશે રે છ,
તારી વસતુ સંભાળ મોરા વીર હાં-પીર રે૦

ભીડ્યું પડે ને શુર સાંભરે છ,
અરે વેલો આઠ્યા વાર બે વાર હાં-પીર રે૦

વેલનાથ ચરણે રામો મોલીયા રે છ,
અરે બાળૂડો મળીયા અંગો રે અંગ હાં-
પીર રે૦

છેવટે રામૈયાએ બીજું આગમ લાખ્યું: જાણે પશ્ચિમ દિશા-
માંથી કાષ્ઠ અવતારી પુરૂષ આવશે અને દિલ્હી (દિલ્હી) ગઢ
પર ઉતારા કરશે. તે કાળે મહાયોદ્ધા જાગશે: ગિરનાર ધણેધુરો:

ગરવો ધણેધુરો વાળાં વાગશે હો છ.

વાગે અનહદ તૂર
વાગે ત્રાંબાળુ તૂર રે
ગરવો ધણેધુરો વાળાં વાગશે હો છ.

સતીયું સંદેશા તમને મોકલે રે છ;
વેલા ! સૂતા હો તો જાગ !
ઓલીયા ! સૂતા હો તો જાગ રે
એવા એવા સૂતા નરને જગાડજો હો છ !

ગરવે નેજા ઝળેજ્યા
ગરવે નેજા ઝળેજ્યા રે
આઠ્યા ૧૪જીને હવે ઓળખો રે છ !

પછમ દશાએ સાથળો આવશે એ છ
 ગરવે ૧હુકાબુનું મચાવે
 ગરવે હુકાબુનું મચાવે રે
 તેર તેર મણના ૨તીરડા ચાલશે એ છ !

મણ ત્રીસની કમાન
 મણ ત્રીસની કમાન
 એવા એવા નોંધા દળમાં જાગશે એ છ !
 ગઠ ગરવેથી ગેબી જાગશે એ છ
 ગઠ ઢેલડીએ મેલાણ
 ગઠ ઢેલડીએ મેલાણ
 ને ને રે તમાશા રવિ ઉગતે એ છ !
 એક એક નર સૂતો ગઠની પ્રોળમાં એ છ !
 જાણે ધનવહથો નોંધ
 જાણે નવહથો નોંધ રે
 એવા એવા સૂતા નરને જગાડને એ છ !
 તખત તરવેણીના તીરમાં એ છ
 ધમણ્યું ધમે છે લૂવાર
 ધમણ્યું ધમે છે લૂવાર રે
 અવચળ અવિનાશી એનાં રાજ છે રે છ !
 વેલનાથ ચરણે રામ બોલીયા રે છ
 જુગ પંચોરો આવે
 જુગ પંચોરો આવે
 જુગના પતિ હવે જાગને એ છ !

વેલાને ચરણે રામો બોલીયા રે ७
 ગુરુ દશ્યુ'નો ઠાતાર
 ગુરુ સુગતીનો આધાર રે
 જુગના સ્વામી રે હવે જાગજો એ ७ !

પોતે જાણે ગુરુના ધર્મ-સૈન્યનો શરો લડવૈયો બન્યો છે:

નેજા રે ઝળકયા ગરુના નામના
 ગગને ગડેડયાં નિશાણુ;
 સૂરા સામા રણવટ સાંચર્યા
 ઉગ'તે રવિ બાણુ;
 વીરા મારા! કાયરના રણમાં કેમ રહીએ,
 કરીએ સૂરાના રણમાં સંઝામ !

ચલગત પેરી મારા શામની રે
 રધ સધનાં રે રેણુ;
 રેણુ ઉતારી રાણે રાજીએ
 એનાં અવચળ વંકડાં વેણુ-વીરા મારાં

આથારી નર ઉઠિયા એનાં
 ઉંઘ લેળી રે ઉંઘ;
 મનડાં માયામાં એનાં મોહી રીયાં
 ભલી એની બીડાણી ખુ'બ-વીરા મારાં

માનવી જાણે નર મરી ગયા
 એણે અમર ધર્યો અવતાર;
 નૂરી જનનાં રે ગામ હોશે
 રઘુપુરી માંહે વાસ-વીરા મારાં

અમરાપુરીનો ગઢ લેળતાં
 સહુને હોશે હાથ;
 મોટા મુનિવરે મન જીતીયાં
 જીત્યાં અમરાપુરીના ધામ-વીરા મારાં

અલખ નરને કોણે ન લખ્યો
 અણલખ્યો અવતાર;
 ૧૮ાંક લઈને કોણે ન તોળ્યો
 અણતોળ્યો એનો ભાર-વીરા મારાં

આ કળજીગને ફૂડીએ
 પેરી બગાડ્યો લેખ;
 આંધળે વાટું પકડીયું ને
 દીઠા વણનો રે દેશ-વીરા મારાં

રનીર નવાણે ને ધરમ ઠેકાણે
 વાવળીયા વહી જાય;
 વેલનાથ-ચરણે રામ બોલ્યા
 સતે સત રે થપાય-વીરા મારાં

પોતાના ગુરૂનો મહિમા ગાય છે. ગુરૂને પ્રભુપદ આપી
 દે છે. પ્રભુ ને ગુરૂ એકાકાર થઈ જતા દેખાય છે. પોતે જાણે
 પોઢેલી સુંદરી છે ને ગુરૂ રૂપી સાયબો દુશ્મનોને કાપવા માટે
 અખંડ જાગૃત રહી એની રક્ષા કરે છે:

૧ તોલાં ત્રાજવાં

૨ 'નીર નવાણે ને ધરમ ઠેકાણે' એ કહેવત થઈ પડેલ છે. ભાવ
 એ છે કે હવે તો ધર્મ કોઈ કોઈ ઠેકાણે જ રહ્યો છે,

એવા રમતીયાળ ગરૂણ હમારા
આકાશી ઝપિયાળ ચૌદ લોકમાં રમી રીયા છ !

જરાક પાણી બાળા પરષોતમના હાથમાં
એવાં સાત સમદર ને આકાશીનાં નીર
ગરનારીની તુંબડીને તળે સમાણું છ-એવા૦
બાળુડાની તુંબડીને તળે સમાણું છ-એવા૦

સંસારીનાં સોગઠાં બાળુડાના હાથમાં
એવા દાવ ખેલે છે ગીરનારી વેલનાથ-એવા૦

હું રે સૂતી મારો સાયબો જાગે છ
એવા વેરી દશમનને કાપેવા.....હા-એવા૦

ઓહંગ સોહંગ મારો સત ગરૂ બાણે
કાળે વરી દુશ્મનની વાટ-એવા૦

સરગની નિશાણી સાયબો કેને રે બતાવે
ત્રણે બવનનાં તાળાં તમારે હાથ-એવા૦

ગતિ ને મતિ મારા ગરૂણની ગાંઠે છ
ગરૂણના ગુંજમાં છે ગરનાર હાં-એવા૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રામૈયા
દાસ રે રામયાને ચરણોમાં રાખ-એવા૦

ઝોળખળે રે ક્રોધ ઝોળખાવળે !
ખાળા ભોગીને ક્રોધ બોલાવળે !

આ ઇળગની દોરી વેલે લીધી હાથ
દોરીમાં બોલે દીનોનાથ.

એરૂ શિખર ને ગગન ધામ
ત્રીયાં વસે છે વેલૈયો નાથ.

દીઠી કરી અણદીઠી નવ થાય
ઇ રે કાયાનો ગઢ કેમ લેવાય !

અવળી ગુલાંટે જે નર ભય
ઇ કાયાનો ગઢ એમ જીતાય.

વેલા તે સોટે પૂગ્યા રામ
જ્યાં હતા ધણીના વિશ્વરામ.

ધરમધણી બાવે સાખીઆ પૂર્યા
તે દિ' વેલૈયો ચતરાયા થીયા.

વેલાને ચરણે બોલ્યા રામ
તમારી સરીખાં મારે કામ.

ગિરનારી વેલાના ઉતારા ક્રોધ 'સમદર બેટ'માં હોવાનું
રામૈયે ગાયું. કયો એ બેટ, તેની ખબર પડતી નથી. પણ રામૈયો
મસ્તીએ અડ્યો. એની સન્મુખ ગુરૂજનું સુંદર તપસ્વી સ્વરૂપ
રમત લાગ્યું:

ગરનારીના ઉતારા રે
ભાઈ ! વેલાના ઉતારા રે
સમઢર બેટમાં રે છ !

ટાઢા એવા ઢુકડા રે બાહુડાને જમવા રે છ;
ને ને એની જમ્યા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

ફાટલ એવાં વસ્તર રે બાહુડાને પેરવા રે છ;
ને ને એની પેર્યા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

સૂળીને તો માથે રે બાહુડાના સાથરા રે છ;
ને ને એની પોઢયા તણી ચતુરાઈ-ગરનારીનાં

વેલાને તો ચરણે રે રામો આવો બોલીયા રે છ;
ઢેને ! ઢેને ! પીડના ચરણમાં વાસ-ગરનારીનાં

ગરનારી ! ગરવો શણગાર રે
જૂના જોગી ! ગરવો શણગાર રે
જૂનાણું જોયાની મારે હામ છે.

મરઘી-કંડ કાંઠે ઉભી જોગણી રે
બાહુડા ! મરઘી કંડ કાંઠે ઉભી જોગણી રે
જોગણી કરે લલકાર રે—જૂનાણું

ચડવા ઘોડો પીરને હંસલો
બાહુડા ! ચડવા ઘોડો પીરને હંસલો
ખજકે તીર ને કમાન રે—જૂનાણું

વેલાનો ચેલો રામ બોલીયા રે
બાળુડા ! વેલાનો ચેલો રામ બોલીયા રે
આઠ્યા શરણે ઉગાર રે—જૂનાણું૦

આ પ્રભાતીયું નારણ માંડળીઆ નામના ઢાઇ કણબીએ
રચ્યું છે:

જાગોને ગરવાના રે રાજા !
જાગોને ગરનારી રાજા !
તમ જાગે પરભાત લયા.

હામો રે કંડ ગરૂ ! વાડી તમારી
ટાઢાં રે જળ એ કરિયાં:
હામા કંડમાં નાવાં ધોવાં
પંડનાં પ્રાછત ફર થીયાં—જાગોને૦

ભવનાથજીમાં મેળો ભરાણો!
કુળ તેત્રીસ દેવ બોવા મળ્યા;
ભવનાથજીમાં રે ભજન કરતાં
લખ ચોરાશીના ફેરા ટળ્યા—જાગોને૦

ઉંચું રે દેવળ માતા અંબાનું કહીએ
નીચા વાઘેશરીના મોલ રે;
વેદીઆ નર ત્યાં વેદ જ વાંચે
મુનિવર તારૂં ધ્યાન ધરે—જાગોને૦

તાલ પખાજ વેલા ! જંતર વાગે
ઝાલરીએ ઝણકાર ભયો;
વેલનાથ ચરણે ગાય નારણ માંડળીઓ
શરણે આવીને તમારે રીથો—જાગોને૦

મૈયારી ગામના ગરાસીઆ રાણીંગ મેર પજુ વેલાના દાસ
બન્યા. એણે લજન આદર્યાં :

રાણીંગદાસ સરભંગી સાબના ચેલા.

રાણીંગદાસ ગિરનારી સાબના ચેલા.

મેલી મયારી ને મેલી રે મમતા

હુવા ગરાસીઆ ઘેલા-રાણીંગદાસ૦

ગરવેથી ગેબી જોર બજાવે ને

પાયા પિયાલા લઈ પૂરા-રાણીંગદાસ૦

પીયા પિયાલા મગન બયા મન

હૂટી સેનામાં ગજ ગેલા-રાણીંગદાસ૦

શબદે મારે ને શબદે જીવાડે ધણી

શબદ સૂકાને કરે લીલા-રાણીંગદાસ૦

વેલનાથ ચરણે બોલ્યા રાણીંગદાસ

માતા મીણી ને પિતા વેલા-રાણીંગદાસ૦

ભૈરવ-જપના શિખરની નજીક સાત વીરડા છે. એ વીરડા
વેલા બાવાના કહેવાય છે. દર વર્ષે મહા શિવરાત્રિના મેળા
વખતે એક વેલા બાવાના વંશ માંહેલો માણસ ને એક સેંજ-
ળીઆ કણબીનો કુટુંબી એ વીરડા પર જાય છે. પાંદડાનો કુચો
વાળી ચોળી વીરડા સાફ કરે છે. લોખાનનો ધૂપ પેટાવે છે.
પછી એકતારાના સૂર સાથે આરાધ ઉપાડે છે કે :

આવો તો આનંદ થાય

નાવો તો પત જાય રે :

ગરવા વાળા નાથ વેલા !

આ રે અવસર આવજો !

અનહદ વાળું વાગીયાં સ્વામી !
 ભેઉં તમારી વાટ રે;
 હું સુવાગણ સુંદરી
 માથે તમારો વિશ્વાસ રે—આવો તો०

કાયામાં *કાળીંગો વ્યાપ્યો
 થોડે થોડે ખાય રે :
 ભવસાગરમાં બેડી ખૂડતાં
 બાવે પકડેલ બાંધ રે—આવો તો०

સામસામાં નિશાન ધુરે ધણી !
 ઘાયે પડઘાયે ભગ રે;
 ખડગ ખાંડું હાથ લીધું
 ભાગ્યો કાળીંગો ભય રે—આવો તો०

વેલનાથ તમારા હાથમાં
 બાણગરના ખેલ રે;
 વેલા ચરણે બોલ્યા રામૈયો
 ફેર રમનખ્યો લાવ્ય રે—આવો०

કહે છે કે પૂર્વે આ ગીત ગવાતું ત્યારે સહુ માણસો દેખે તેમ
 પત્થરોમાંથી પાણીનાં ઝરણુ આવતાં અને વીરડા જળે ભરાતા.

એ પરથી તો વરસ મપાતું. વીરડા છલ્લી નય તો સોળ
 આના વરસ : ને બધૂરા રહે તો તે પ્રમાણે.

વરસની એંધાણી બેવા માટે ઘણા ઘણા કણુખીઓ ત્યાં
 જતા. નજરે બોનારા આ વાતની સાખ પૂરે છે.

* કળિયુગ ૧. વેલાને ખડગ લઈ કલિની સાથે લડતો કલ્યેલ છે.

૨. મનુષ્યાવતાર.

એક વધુ આગમ-ગીત નીચે મુજબનું મળ્યું છે. એ ગીતમાં
તો પરચાઓ પ્રત્યે તિરસ્કાર જ દર્શાવ્યો છે:

વેદો ધણી ! વચન સુણાવ રે !

આગમ વેળાની કહું વિનતિ.

૧ બાળૂડા ! બાળૂડા ! મુવાં મૈયતને બોલાવશે

એને હથેળીમાં પરમેશ્વર દેખાડે રે

એવા પાખંડી નર જાગશે !

૨ બાળૂડા ! બાળૂડા ! જળને માથે આસન વાળશે;

એનાં અર્ધર પોતીઆં સૂકાય રે-એવા૦

૩ બાળૂડા ! બાળૂડા ! બગલાંની વાંસે બાળા ઘોડશે,

એક નર ને ધણી નાર રે-એવા૦

બાળૂડા ! બાળૂડા ! ઘોડામુખા નર તો જાગશે,

એની વાણીમાં સમજે નહિ કોઈ રે-એવા૦

૧. એ બાળૂડા થાગી ! ભવિષ્યમાં તો એવા પાખંડીઓ જાગશે
કે જે મુવેલાં મનુષ્યોને બોલતાં કરીને અધર્મદ્વાળુઓને એવી ભ્રમણા
ઉપજાવશે કે જાણે તેઓ પ્રભુની શક્તિ ધરાવે છે.

૨. એ પાખંડીઓ પાણી પર આસન વાળીને મેલી વિધાને બળે
પોતાનાં વસ્ત્રો અર્ધર સૂકાતાં બતાવશે.

૩. એવા ઉપરથી ચોક્કસ દેખાતા પાખંડીઓની પાછળ લોભાં
લોકો દોડશે. એક એક પુરુષને ધણી સ્ત્રીઓ વળગશે.

વેલનાથ ચરણે રામો બોલીઆ રે છ
 ઇ છે આગમનાં એ'ધાણુ રે
 આગમ વેળાની કડું વિનતિ.

વેલા બાવાને 'બાળુડો' 'ગરનારી' 'ગરવાના રાજા' ને 'સરભંગી' એવાં બિરદા અપાતાં: સરભંગી એટલે સર્વ પંથનો; કોઈ એકાદ સંપ્રદાયનો નહિ.

રામ બાવાએ આવાં ત્રણસો બજનો રમ્યા કહેવાય છે. કેટલાએકમાં શબ્દની વિકૃતિ એટલી બધી થઈ ગઈ છે કે અર્થ સૂઝતો નથી.

વેલા ભગતની સમાધી સૌરાષ્ટ્રમાં ખાખરીયા સ્ટેશન પાસે ખડખડ ગામમાં છે. જગ્યા સાદી છે. દેવમંદિર જેવું કશું નથી. ખીજી જગ્યા ગિરનારની તળેટીમાં ભવેશ્વર પાસે છે.

એની ચોથી પાંચમી પેઢીનાં કુટુંબો ખડખડમાં વસે છે. એ લોકો સૌરાષ્ટ્રના ધણા કોળીઓ પાસેથી કાંઈક લાગે ઉધરાવીને નભે છે.

પાંચ
પ્રાણવંત જીવન ચરિત્રો

દેશભંધુ

૧-૦-૦

નરવીર લાલાજી

૦-૧૦-૦

રાષ્ટ્રવીર શિવરાજ

૦-૧૦-૦

ઝંડાધારી

૦-૧૦-૦

સત્યવીર શ્રદ્ધાનંદ

૦-૮-૦

દરેક પુસ્તકના

સળંગ કપડાના સુંદર પૂઠાના

ચાર આના વધારે.

સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય મંદિર

રાણપુર-(કાઠિયાવાડ)

